

TÜRK FELSEFESİNİN BOYUTLARI

NERMİ UYGUR

2. BASKI

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA DİZİSİ : 42

Birinci Baskı :
Ekim 1974

İkinci Baskı :
Ekim 1988

Kapak : Sait Maden

Kapak Baskısı : Reyo Basımevi
İç Baskı : Teknografik Matbaacılık A.Ş.
Cilt : Güven Mücellithanesi

88.34.Y.0091.12

NERMİ UYGUR

100 SORUDA
TÜRK FELSEFESİNİN BOYUTLARI

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İSTANBUL

Cumhuriyet fikir serbestliği taraftarıdır. Samimî ve meşru olmak şartiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muteberdir.

Atatürk, *'Vakit' Gazetesi, 2/12/1923.*

İÇİNDEKİLER

I. Tutum, 9
II. Dışla İlişkileri Bakımından Felsefenin Durumu, 21
III. Felsefe - İçi Durum ve Davranışlar, 49
IV. Sakınılacak Şeyler, 75
V. Kaçınılmaz Girişimler, 97
VI. Felsefe Eğitiminin Başlıca İlkeleri, 119
VII. Okumalar, 137
VIII. Sonuç Yokluğu, 157

Dizin, 166
Sorular Çizelgesi, 170

I. TUTUM

Gençliğimin başlangıcından beri doğruları kavramaya susamış biriyim; bu, doğuştan bir alışkanlık bende... İlkin kendi kendime şöyle dedim: amacım işlerin doğrusunu anlayıp bilmek...

Gazali, *El-Munkızu Min-Ad-Dalâl.*

Soru 1 : «Türk Felsefesinin Boyutları» başlığı neyi dile getiriyor?

Hemen söyleyim: *Türk Felsefesinin Boyutları*, işlediğim konu-çevresini tastamam dile getirmiyor. Neyin üzerine eğildiğimi, bunu hangi açıdan yapmaya çalıştığımı, hangi amaca yöneldiğimi yansıtmaktan uzak. Epeyce gevşek bir adlandırma. Kımıldanma alanımı en geniş çizgileriyle, o da bir bakıma sezdiriyor. Gelgelelim kısalığından ötürü yetinmemiz gerekiyor bu adla. Yoksa, uzunluğu olmasaydı, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünün Kutlandığı Şu Son Yılda Türkiyede Felsefenin Geleceğine İlişkin Aykırı Düşünceler* başlığıyla çıkardım ortaya. Gene başlık olarak kullanamadım diye anıp geçmek istemiyorum bu sözleri. Konumu daha şimdiden belli bir aydınlıkta görmek için, bir ipucu olarak kullanacağım.

Soru 2 : Türk felsefesi üzerinde ne tür düşünceler öne süreceksiniz?

Aykırı düşünceler bu benimkiler. Şu anlamda: Okuyucuya, beklediğini, alıştığını sunmak kaygısını gütmüyorum. «Aman rahat bozmıyayım; neye baksan karmakarışık zaten, bir de ben karıştırmıyayım» çeşitinden bir kollamayla alış-verişim yok. İlgi toplamak, göze çarpmak için ille de aykırı görünmeye kalkışıp gülünç olmak istemiyorum. Yanlış düşün-

celerim olabilir. Doğruluğuna en çok güvendiğim düşüncelerimin bile, irili ufaklı eksiklikleri bulunabilir. Kılığı etkisi hoşuma da gitse, yanlış olup olmadığından işkillendiğim hiçbir düşüncenin çekimine kapılmamaya kararlıyım. Düşüncelerimi hiçbir şey örtbas etmeden, birlikte getirdiği sallantılarla sunacağım. İşte bundan pekçoğuna «aykırı» damgasının basılacağı apaçık; katlanmak gerek. Ne var ki bir umut beliriyor zaman zaman, gerçekleşmesi için çalışıyorum, basıncını duydukça da seviniyorum: Aykırı düşüncelerim günün birinde aykırı olmaktan çıkacak, artık yadırganmıyan doğrular diye benimsenecek... Çok mu uzaklarda o gün, umduğumdan da yakın mı, kestiremem şimdiden. Kesinlikle söyleyebileceğim şu: Kendini kandırmak istemiyen herkes, dürüstlükle «aykırı» diye nitelenen pekçok düşüncenin, aslında, «doğru»dan başka hiçbir nitelemeyi amaçlamadığını bilir.

Soru 3 : «Düşünce» deyince ne anlıyorsunuz?

Sık sık sözü geçen *düşünce* kavramı üzerinde de azıcık durmamız gerekiyor. Bu kavramı günlük anlamında kullanıyorum. Günlük konuşmalarda «düşünce» deyimine: sanış, görüş, inanış, kanı, yorum, eleştiri, dilek türünden şeyleri dile getirmek için başvurulur. Yaşamanın çokyönlülüğü, içiçe giren ögelerden kurulmuş olması, yaşamaya özgü esnek ve kaypak gidiş zorunlu kılar bunu. Böylece «düşünce»: mantıkça çoğun birbirinden ayrı tutulması gereken şeyleri, hem varolan'ı hem de varolması-istenen'i gösterir; kimi saptamadır düşünce, kimi de değerlendirme; gerçekliğin de işaretidir, tasarlananın da; katı

olaylar kadar esintili uydurukları da yansıtabilir. Günlük dilin eğilimine uyarak «düşünce» deyince: yalnız tek tek birimleri değil, bu birimler arasındaki uzun kısa bağları, yani düşünme zincirlerini, aklavurmaları, (mantıktaki adıyla) çıkarımları da anlıyorum.

Bazı gereksemelerin etkisiyle, kimi felsefeye (özellikle üst-felsefeye, meta-felsefeye, felsefenin özbilincine), kimi bilime (özellikle çağımın tarih ve sosyolojisine), kimi de özgelişimime (eskiden yapıp ettiklerimden birkaç çizgi yanında, yapılmasını özlediklerime) ilişkin değişik şeyleri birer düşünce diye sunacağım. Gene de, bütün bu düşüncelerin birbirinden ayrı bir durumu ve dayanıklılığı olduğunu gözönüne getirerek, akıl bulandıran karıştırmalardan, elden geldiğince, kaçınmaya çalışmaktayım. Konunun genişliğinden dolayı ayırım gözetmeksizin düşünce diye dışlaştırdığım her düşüncenin, gerektiğinde, *ne türden* bir düşünce olduğunu apaçık belli kılmayı unutmayacağım.

Ne var ki hiçbir aydınlık özeni, hiçbir doğruculuk sınırlaması burda sergilenen düşünceleri, zorunlukla büründükleri öznellikten sıyırıp soymaya yeltenmiyor. Bundan daha yersiz birşey olamaz da ondan. Ortadan söylenmiş, bir kimliğin damgasını taşımayan düşünceler değil bunlar. Tam tersine: herçeşit eksik gediğimle *benim kendi* düşüncelerim. Gizlenecek bir yanı yok bunun. Nitekim bu düşünceleri bürüyen o ben-ben-diye- konuşmanın, cansıkıcı, kof bir böbürlenmeyle ilgisi ilişkisi yok; başarılı başarısız, düşüncelerimin birlikte getirdiği her sonucu çekinmeden benimsediğimi göstermek için böyle davranmaktayım.

Soru 4 : Nasıl bir «felsefe» kavramını gözönünde bulunduruyorsunuz?

Anmadan geçemiyeceğimiz bir kavram da *felsefe*. Ancak bu kavrama şöyle bir değinmenin yeteceğini sanmak yanılmaların en büyüğü olur. Bu yalnızca, kendi başına alındıkta, kavramın, anlamca sınırlanmalara direnen karmaşık bir girdi-çıktıyla bezenmiş olmasından ileri gelmiyor; baştan sona dek burda «felsefe»nin odak kavramı durumunda olmasından ileri geliyor. Ama konumuz sınırlı bir açıdan işlemeyi buyurduğuna göre, felsefe kavramına ilişkin bir aydınlığa (o da belli bir aydınlığa) ulaşmak için, konu üzerinde söyleyeceklerimin sona ermesini beklemek gerekiyor. Gene de kafayı kolayca bulandırabilecek olan bazı yanlış-anlamaları daha yol yakınken önlemek zorundayım.

Burda «felsefe» deyince, açık ya da örtük, belli bir tanımı gözönünde bulundurmıyacağım. Böyle bir tanımın birlikte sürükleyebileceği güçlüklerden kaçındığımdan değil, kılavuz bir tanımın etkisiyle konu alanımı kısıtlayıp çarpıtmak istemediğimden. Gönlüme ne denli yakın olursa olsun, tarih-kültür ortamında sayıları gün geçtikçe artan herhangibir izm'in, okul, çığır, ya da kişinin felsefe tanımıyla konuya yaklaşmanın, tüm çabalara rağmen, insanı tekyanlılıktan kurtaramıyacağını aklımdan çıkarmıyorum. İlkin, bu böyle diye de, «felsefe üzerinde sorumlulukla konuşmak için felsefe kavramıyla hesaplaşmaya ne gerek var» çeşitinden bir saçmalığı savunduğum sanılmasın. Aslında, hangi özel soruna çevrilirse çevrilsin, felsefe alanına giren her ciddi konuşmanın bir bakıma, felsefenin tanımlanmasıyla sıkı bir ilişki kurduğu söylenebilir. Sonra, bu böyle

diye konuumun hakkını, en iyi, felsefe üzerindeki çeşitli tanımları birarada gözetmekle vermeyi denediğim de sanılmasın. Bu tür gözetmelerin, çok kez, gerçekte birbiriyle bağdaşamıyan ögeleri birleşmeye zorlamakla, balbulamaç bir kavram kargaşasına yolaçacağı ortada. İstediğim şu, şöyle diyorum: belli bir tek felsefe tanımının, ya da birkaç tanımı toparlayan bileşik bir tanımın kölesi olmayalım; felsefeyi darlaştırmayalım: felsefeyi yeniliklere açık tutalım; felsefeyi ilerki olanaklara kapamıyalım. Felsefeye ilişkin elden geldiğince *uzmanca* bir anlayışımız olsun, bu anlayışı da elden geldiğince *geniş* tutalım diyorum.

Soru 5 : Asıl kaygınız Türk felsefesinin geleceğine yöneldiğine göre, gelecek üzerinde ne düşünüyorsunuz?

Şimdiden sonraki tüm zamanlar gelecek'tir. Şimdilerse durmadan yer değiştirdiğine göre her şimdi'nin başka bir geleceği vardır. Gene de konuşup anlamada genel anlam iklimi bakımından zorluk çıkarmaz *gelecek* deyimi. Pekçok konuşma belirsizlikle yetindiği için bu böyle. Belirginlik aramaya kalkınca işler zorlaşıyor: kaypak mı kaypaktır *gelecek*. Azıcık sonrasını da bildirebilir yarını da; önümüzdeki ay da geleceğin bir kesitidir, önümüzdeki yıl da; yüzyıllar da geleceğe girer, binyıllar da. Onun için uluorta söylemelerle vakit geçirmek istemiyorsak, burda sözü edilen geleceğin ne tür bir kuşatımı olduğunu belirtmeliyiz. «Gelecek» derken: onyıl içinde biçimlenecek olan, elli yıl sonralarında yoğunluk kazanıp önümüzdeki bir-iki yüzyıla uzanacak

olan zaman kesitini gözönünde bulunduruyorum. Ardı alacakaranlığa bürünen, ilerlere doğru koyu karanlıklara karışan sözünü ettiğim gelecek, elli yıl sonralarının gerçekliği, çok kez «yakın» - gelecek dediğimiz zaman bölümü. İşte bu zaman bölümüne ışık tutmaya çalışıyor (değişik anlamlarıyla) düşüncelerim. Bundan da uluorta birşey olamaz ama; bilinmeyenin bölgesidir çünkü gelecek.

Sallantısız söyleyebileceğim şu: kendimden birkaç sonraki kuşağın şimdisini okuyacak hiçbir gücüm yok; yıllar sonrasını önceden algılayan gizli yetilerden de yoksunum. Gelecek, yapma yönünden de, yaşama yönünden de başkalarının. Ben olsa olsa, içinde pek yabancı kalmıyacağım bir geleceğin nasıl olabileceğine ilişkin birtakım tasarlamalar öne sürebilirim. Bunu da geçmişle gelecek arasında kimi gevşek kimi köklü birtakım bağların olduğu inancıyla yerine getirebilirim. Geleceğin geçmişinde soluk alıp verdiğime göre, bir bakıma kendi malım olan çağımın bazı uzantılarını, kıvrımlarını, gelişmelerini aklımda, hayalgücümde işleye işleye geleceğe ilişkin birtakım tutamaklara varabilirim. Gelecek: sezgilerimin, meraklarımın, ürkülerimin, özlemlerimin alanı. Yanılmalarıma konu olmayan bir gelecek (nerdeyse tanımı gereği) gelecek değildir. Gene de baştanaşağı yanılmaktan kaçınmak istiyorum. Onun içindir ki yanılma oranım azalsın diye yakınca bir gelecek üzerinde konuşuyorum. Söylediklerimin pekçoğu doğru çıkmaz belki; belki de pekçoğu doğru çıkar. Geleceğin insanlarına bağlı bu; özellikle de, söyleyeceklerimi, ama en çok dilek ve kaygılarımı benimseyip benimsememelerine, bunlara gerçekleştirme olanağı sağlayıp sağlamamalarına bağlı bu.

Gene de bir duygumu gizlemiyeceğim: *gelecek*

deyince, gözümün önüne hemen hemen hiçbir yerini açıkça göremediğim bir karmakarışıklık geliyorsa da, söylediklerimin yalnızca 40-50 yıl sonra değil, yüzyıllar sonra da, özlediğimi andırmasını dilemekteyim. Ben, benden önce felsefeyle uğraşanları, ya da felsefenin epeyce yanına sokulanları hayal kırıklığına uğratabilecek, kızdırıp üzebilecek bazı şeyler yaptığımı sanıyorum. Benden sonra felsefeye elatanların da (benim kendi düşünüp yaşama ufkum bakımından) benim hiç beklemediğim şeyler gerçekleştirmesi kadar doğal birşey olamaz. Ama ben, her çağın insanı gibi, belli bir ufkun insanı olarak, oldukça belli bir süre içinde, felsefenin, nice başarılara götüreceğini umduğum belli bir yörüngeye oturmasını istemekteyim.

Soru 6 : Hangi ortamdan kalkarak konunuzu işliyor, hangi ufkun insanı olarak felsefeye bakıyorsunuz?

Bu sözünü ettiğim ufkun görünür kıldığı şeyleri anlamları bakımından, daha iyi bilince çıkarmanın en kısa yoluysa, bu ufka en uygun adın göstergeliğine başvurmaktır. Bu ufuk: *Cumhuriyetin 50. yıldönümü.*

Türkiye Cumhuriyeti kurulalı 50 yıl geçti. Bu kuruluştan birkaç yıl sonra doğdum ben. Büyümem, okumam, yetişmem Cumhuriyetin olanakları çerçevesi içinde yer alıyor. Şimdi bu satırlarımın, nicedir yavaş yavaş en özümde oluşan, ama düpedüz öznel bir kendiliğindenlikle değil de nesnel-çevresel basınçlardan ötürü ancak şimdi burda dile gelmeyi

deneyen düşüncelerimin bir tarihi var: Cumhuriyetin 50. yıldönümü. Söylediğim herşey, ben kendim bilsem de bilmesem de, istesem istemesem de, dönüp dolaşıp işte *bu tarihin* damgasını taşımakta: dolayısiyle de bu tarihin tüm kültür-eğitim-yönetim koşullarıyla bir anlam ve önem taşımakta. Düşüncelerimin toplumsal koordinatlarını belirliyor bu tarih. Her yönden çevremle birlikte kendim bu tarihin sınırları içinde yeralmaktayım. Gerçi bedence, bilinççe, kültürce belli bir bireyim ben, başkalarınınkinden ayrı tutulması gereken biricik bir özgelişimim var; gene de toplum-tarih boyutlarım bakımından şimdi Türkiye Cumhuriyetinin 50. yıldönümü ertesinde bu satırların yazarıyım. Tüm varlık koşullarımla durumum, her yönüyle değilse de birçok önemli yönden bu tarihsel örgü bütününe bağlanıp anlam kazanmakta.

Gelgelelim alışılmış bir kutlayıcı değilim. Ne de olsa kutlamalar, özellikle milyonlarca insanı ilgilendiren temel kuruluşları kutlamalar, söylev vermelerden açık oturumlar düzenlemeye, heykel dikmelerden ağaçlandırmalara dek ne kılıkta ortaya çıkarlarsa çıksınlar, bir yüceltme olarak görünürler. Öze güveni pekiştirerek yaşama bilincini artırmaya yönelmeyen kutlama yoktur. Kaçınılmazlıkla bir şölendirler, ya da böyle bir hava amaçlanır hepsinde. Doğru yanlış, 'yaptık'lar 'ettik'ler, 'varolsun'lar ayrılmaz bir parçasıdır kutlamaların. Bense bu türden bir kutlamaya kendimi kaptırmıyacağım. Bu tür herzaman yetesiye yandaş bulduğuna göre, içimden gelen bir itilimle toplumuma ve felsefeye en çok yakıştığına inandığım bir biçimde kutlamalara karışıyorum.

Soru 7 : Varmak istediğiniz amaç ne? Hangi yolu izleyerek bu amaca ulaşmayı tasarlıyorsunuz?

İçinde bulunduğum durumda felsefedeki gelişmelere en uygun olduğunu sandığım bazı *saptamalar* yapmak, bu durumu hem olumlu hem olumsuz kesitleriyle *değerlendirmek,* gerekince *eleştirilere* girişmek istiyorum. Bazı kimselerce uygulandığında böyle bir tutum da aşırılıklara düşebilir. Kişileri, kuruluşları nedense övmemek için yermeye, suçlamaya kendini kaptırır insan. Oysa uzay-zaman durumunun hakkını vermeye çalışmalı insan. Dilediği başarılar henüz gerçekleştirilmedi diye —varsa— gerçekleştirilenleri suçlamak; ilerde başarılara götürebilecek hiçbir şey gerçekleştirilmemişse bile, bunu, gelecek inancını zedeleyecek biçimde, bir kötüleme aracı olarak kullanmak, doğrulukla, dürüstlükle bağdaşmaz.

Son derece karmaşık birer yapıdır tarihsel durumlar. İçerdikleri anaçizgiler belki de hiçbir zaman tüm etkileriyle günışığına çıkarılamaz. Hele çağdaş durumlar, onları ne denli uzaktan aydınlatmaya kalkışırsak kalkışalım gene de, köklü yakınlığımızdan ötürü, bölük pörçüktür bizler için. İşte bundan, Cumhuriyetin 50. yıldönümünü kutladığımız şu son yılda, tekyanlılıktan sıyrılabildiğimce sıyrılıp, hangi yönde olursa olsun her türlü abartmanın ötesinde serinkanlı bir tutumla, felsefedeki durumumuza bakıyorum. «Şöyle olsaydı, böyle olurdu», «şöyle yapılsaydı, böyle olmazdı» diye üzülüp dövünmelerle, «şu şunu dedi ama yanlış,» «bu bunu dedi ama doğru değil» çeşitinden dalaşmalarla, akla gelen her yetersizliği bir çırpıda gidereceğini sanan iri öğütlerle alış-

verişim yok. Varlığımın anlamını ören çizgilerden iki temel çizginin birleşimini, Türkiye'de felsefeyi: boşövünmedense gerektiğinde eksik bildirerek, yersiz suçlamadansa gerektiğinde yapıcı ödevler göstererek, bugünden geleceğe doğru uzanan boyutlarıyla çözümleyeceğim.

II. DIŞLA İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN FELSEFENİN DURUMU

Filozof doğadaki ilişkilerin açığa vurmasıdır — filozof ile sanatçı doğanın elişi gizliliklerinden sözederler.
Çağ tarihinin gürültüsü patırdısı üstünde yaşar filozof ile sanatçının etki alanı, zorunluluğun ötesinde.
Filozof zaman çarkında takoz gibidir. Filozofun göründüğü zamanlar büyük tehlike zamanlarıdır — çark durmadan daha hızlı dönmeye başlayınca, ancak o zaman — felsefe ile sanat yokolup giden felsefenin yerini alır. Gelgelelim pekçok öne doğru fırlatılırlar, çünkü çağdaşların dikkati ancak yavaş yavaş onlara yönelir. Kendi tehlikesinin bilincine varan bir halk dehayı yaratır.

Friedrich Nietzsche, *Der Nachlass, «Aus dem Jahre 1872».*

Soru 8 : Neden, ilkin, Türkiye'de felsefenin bugünkü durumunu bilmemiz gerekiyor?

Önce: *1970'lerin ortalarına doğru felsefenin Türkiye'deki durumu* üzerinde derlitoplu bir görüşe varmamız gerekiyor. Bunu yapmadıkça Türkiye'de felsefenin bundan sonraki gelişmelerine ilişkin söylenebilecek herşey büsbütün havada kalır. Felsefenin geleceğini azçok belirgin çizgilerle tasarlayabilmek için, *bugün'den kalkmak,* bugüne karşılaştırma tabanı gözüyle bakmak zorundayız. Nitekim yarının felsefeye getirmesini dilediğimiz şeyler, eninde sonunda bugünkü felsefenin uğrayacağı değişikliklerin tümüdür. Türkiye'de felsefenin gelecekteki durumunu, daha şimdiden, anlamlı bir kavram olarak belirlemenin en kestirme yolu: yönü, sınırı açık seçik kılınması gereken bir bilgi, bilinç yoludur. Bugünkü felsefede sürüp gitmesini istemediğimiz şeyler neler? Felsefede bugün gerçekleşmiş olsaydılar nelere dörtelle sarılacaktık? Birbirine sıkısıkıya bağlı bu iki soruya kaçamaksız verilmiş cevaplardır bu bilgi, bilinç. İşte bundan, ilkin, felsefenin bugünkü durumunu bilmekle yükümlüyüz.

Soru 9 : Kolay birşey mi Türkiye'de felsefenin bugünkü durumunu bilmek?

İşleri kabataslak elealma alışkanlığında olanlar

için, bundan kolay birşey düşünülemez: Örtük birşey değil ki felsefe, apaçık ortada. Neyimiz var ki zaten şunun şuracığında. Birkaç tasvirsel çizgi — saptadık gitti felsefedeki varlığımızı. Bu gibileri bu tutumlarından hemen vazgeçirebileceğimi sanmıyorum ama işler bana bambaşkaymış gibi geliyor: Herşeyden önce, en aydınlık kılıkta dile getirilmiş olsa bile felsefe ürünlerinin, değişik yönlerden, ne-olduğunu anlamak, bunun için de onları değişik açılardan yeniden dile getirmek gerekir. Hiçbir felsefe ürünü, 'işte bu' diye sallantısızca gösterebileceğimiz bir olay, bizden bağımsız bir olmuş-bitmişlik değildir. Bakış noktalarına, yönelişlere, ulaşılmak istenen amaçlara göre değişen seçmeler, kesitlemeler, önemlemeler, çıkarımlamalar, değerlemeler de büyük bir rol oynar belli bir felsefenin durumunu ortaya çıkarmada. Bununsa çabucak sonuçlanacağı sanılan salt tasvirlerin sınırını aştığı kuşku götürmez. Ayrıca: felsefe varlığımızı daha incelemeye bile girişmeden, yalınkat, ipince bir alan diye nitelememiz, araştırma dürüstlüğüyle bağdaşmaz. Genellikle kültür işlerinde, bu arada felsefede, azlık-çokluk, darlık-genişlik, küçüklük-büyüklük, bir bir belgelemeler, bunun için de uzun uzun deşmeler gerektirir. Gerekince ayrıntılara inmeyen, bütünü kavrayamaz. Bir de şu var: Onbeş yılı aşkın bir süreden beri bir bölümüyle benim kendi çalışmalarım da irisi ufağıyla, eş-dostunki de öyle, hep bu çerçevede yer alıyor. İşte tam da bunların Türkiye'de, felsefenin bugünkü durumunda nesnellikle ağır bastığı ilgi çekici bir varsayım olarak izlenebilir. Ancak böylesi bir izleme, ne denli başarıyla sürdürürsem sürdüreyim, beni, tehlikeli tehlikesiz birçok dolanıklıklara (sözgelişi öz-savunulara, arkadaş eleştirilerine, dolayısiyle de karşı saldırılara, haksız hırpalan-

malara) çekerek burdaki asıl amacımdan uzaklaştırabilir.

Soru 10 : Felsefenin bugün Türkiye'deki durumu en uygun nasıl aydınlatılabilir?

Önyargısız, uzatmasız, dalaşmasız bir yaklaşımla felsefemizin bugünkü durumunu, asıl amaca en uygun aydınlatmak için bambaşka bir yol da var, çok kişinin hemen aklına gelmese de gerçekten yürünmeye değer bir yol. Şöyle ki bu yoldan giden, belli bir çabadan sakınmadığında, *felsefe karşısındaki en önemli davranışların* ne olduğunu öğrenmekte gecikmez. Buysa, hiç de yabana atılmayacak bir açıdan, felsefenin bugünkü durumunu aydınlatmak demektir. Günümüzün toplum-kültür düzeyini meydana getiren çeşitli uğraştaki kişiler, çeşitli toplum kesitleri, çeşitli kültür alanlarını nasıl anlıyorlar, nasıl yorumlayıp değerlendiriyorlar felsefeyi, — işte bu soruya karşılık sağlayan bir aydınlıktır bu. Sizi beni değil, herkesi, hepimizi kuşatır. Böylesi bir yolu en az oyalanmayla verimli kılmak içinse, *«felsefe» sözcüğünün* (ya da: «felsefe» deyiminin, «felsefe» kavramının) bugünkü Türk toplumunda *nasıl kullanıldığını* incelemek gerekir. Başka türlü söylendikte, şu yapılmalıdır: basılıp yayınlanmış sözlüklerimize ister yansısın ister yansımasın, «Türkçe»de bugün «felsefe» deyince ne anlaşıldığını anaçizgileriyle belirtmemiz gerekir. «Felsefe» deyiminin, içinde yeraldığı değişik bağlamlarla, Türk dilindeki kullanışlarını derlemek demektir bu. Türkçe'de kımıldanacağız, Türkçe'deki felsefe damarını süreceğiz öyleyse. Gelgelelim, amacı yönünden, düpedüz bir dil araştırması,

bir sözlük araştırması değil bu. Dilsel tabanda sözcük kullanışlarında yoğunlaşan her araştırma gibi, kullananların kendisini, yani tüm toplum-kültür-tarih koşullarıyla insanları işin içine karıştıran bir araştırma olmak zorunda. Nitekim şimdi burda gerçekleştirmek istediğim şey: sözcük olarak «felsefe»yi gösterge diye alıp birbirinden ayrı türden ortamlarda, bugün Türkiyede nasıl bir felsefe görüşünün yürürlükte olduğunu açığa koymak, böylece felsefe durumumuza ışık tutmaktır.

Soru 11 : Felsefe karşısındaki en eski, en yaygın davranış kimin davranışı?

Daha birkaç binyıl öncesinde varlığını dolayına duyurmaya başladığı günlerden çağımıza dek felsefe karşısındaki en yaygın davranışlardan biri, kuşku yok ki, genellikle *halk* adı verilen geniş bir topluluk kesitinin davranışıdır. Biryandan tarih boyunca felsefenin içkuruluşunda görünen nitelik ve yoğunluk değişikliklerinden, öteyandan eğitim, haberleşme ve politika türünden insan bilincini iyiden iyiye belirleyen felsefe-ötesi etmenlerden ötürü, «halk» sözcüğü, durmadan çeşitli içlem ve kaplamlara bürünen, alabildiğine kaypak, bunun için de tartışmalı bir kavramdır. Ama biz şimdi bu kavramı, sınırlı konumuz gereği, elden geldiğince, sallantılardan uzak tutan bir sınırlamayla belirleyeceğiz: Uğraşı gereği (örneğin yaşama amacı ve günlük geçimi gereği) felsefe yapmıyan, yani mesleği felsefe olmayan kimseler gözüyle bakabiliriz halka. Daha yakından açıklandıkta, halk: felsefeyle önemli denebilecek bir alış-verişi olmayan; uğraşça felsefeyle hesaplaşma gereksemesi

duymayan; çok seyrek kalkışsa bile bunu, bağlı olduğu belirli bir uğraş baskısıyla, çoğun yüzeysel bir biçimde, yapan insanların meydana getirdiği öbektir. Bu açıya göre: bakkal, hekim, dokumacı, bankacı, marangoz, evkadını, terzi kız, genç denizci, emekli havacı, avukat, araba onarımcısı, pazarlama uzmanı halktan bir kimsedir.

Soru 12 : Halk felsefeyle ilgilenmez mi?

Genellikle hiç mi hiç ilgilenmez halk felsefeyle. «Felsefede neler olup bitiyor?», «yeni birşeyler var mı felsefede?» soruları halkın merak gündeminde pek yeri olmayan sorular. Nitekim en eski çağlardan beri filozoflar bu umursamazlığı halkı halk yapan baş özellik diye yorumlamışlar. Dünya ve insan-görüşü, kişiliği uyarınca ayrı ayrı değer yargılarıyla bezemek eğilimindedir filozoflar bu yorumları. Oysa halkın kendisi için, değer-ötesi bir doğallığı vardır, düpedüz doğal birşeydir felsefe karşısındaki bu tutum. Açık örtük bir meydan okuma aramak yersizdir bunda. Halk, genellikle, felsefenin farkında bile değildir, çünkü farkında değildir; farkında olması gerektiğine de inanmaz. Şöyle bir havaya bürünmüştür bu durum: Bize ne felsefeden. Felsefe şöyleymiş, felsefe böyleymiş; filozoflar şöyle diyormuş, filozoflar böyle diyormuş — şöyleyse de böyleyse de n'olur yani.

Soru 13 : Halkın nasıl bir felsefe bilinci var?

Geleneksel tutuma rağmen halkın, gelip geçici de olsa, zaman zaman felsefe üzerinde durup düşün-

meye kalkıştığı bir gerçek. Kimi, insanı içten sarsıp şaşırtan ölüm gibi, savaş gibi, büyük doğa ve toplum olaylarının *zorlamasıyla; kimi bireysel-varlıksal* bir itilimle olur bu. O zaman da bir bulanıklık kaplamıştır halkın bilincini. Filozofların çağrısı, yerine getirmeye çalıştıkları ödevler, felsefeye özgü kımıldanma alanının sınırı karmakarışık bir görünümdedir halk açısından. Bu açıya göre: amacıyla konusuyla pek belli değildir felsefenin ne olduğu. Nitekim çoğun, «zor», «güç», «anlaşılmaz» diye niteler halk felsefeyi. Uzun aralıklarla, felsefe üzerinde azçok açık bir tasarıma vardığına inansa da, sağduyuyu elden bırakmadığı sürece, asıl felsefenin yabancısı kaldığı, felsefenin dışında olduğu kanısındadır.

Soru 14 : Halkın felsefe karşısındaki bellibaşlı davranışları nelerdir?

Felsefeyle ilişki kurduğunda, bugün Türkiye'de halkın, bazan birbiriyle kaynaşıveren, bazan da birbirinin karşıtı olmaya yüz tutan *başlıca iki davranıştan* birini benimsediğini söylemek yanlış bir saptama sayılmaz.

Özetlendikte, bunlardan *biri* uyarınca: felsefe, işe yaramaz birtakım düşünceler yığınıdır. Durmadan tuhaf şeyler tasarlayan insanlardır filozoflar. Epeyce gülünç şeydir felsefe: filozofların onunla ne yaptığı belli olmadığı gibi başkalarının da onunla şöyle elle tutulur, gözle görülür birşey ortaya koyduğu söylenemez. Olmasa da olur öyleyse. Var ama. Zararlı *duruma girmemeli öyleyse.* Eskiden beri süregelen bir alışkanlık, yani artık ciddiye alınmaması gereken hoş bir sapıklık. Dizginsiz hayaller, sapsağ-

lam yeri bırakıp uluorta göklerde dolaşmalar, amaçsız kılıkırk yarmalar, incir çekirdeği doldurmayan usavurmalar — işte felsefe bu. İnsanoğlunun bir çeşit lüksü, anlaşılan. Kendi köşesinde kaldıktan sonra onunla mı uğraşacağız, göz yumarız olur biter...

Halkın *öbür* felsefe anlayışına göre: başlıbaşına bir güç alanıdır felsefe. Düşünme becerilerinden ötürü filozoflar herkese benzemediklerini göstermişlerdir; zor şeylerin ustasıdır onlar. Gizlinin, derinin, akılalmazın, uçsuz bucaksızın yöresidir felsefe. Orda yüce birşeylerin, üstün birşeylerin yaratılıp kotarıldığını sezmemek elde değil. Gelgelelim halkın aklı ermez bunların ne olduğuna. Apaçık birşey varsa ortada: saygı beslemek gerek felsefeye. — Gerçekten de halk, (sıkıntı, darlık, eksiklik, tedirginlik de duysa) çok kez korkuyla karışık bir saygı duruşu benimsemiştir felsefe karşısında Güçün, anlaşılmazlığın, zaman zaman tehlikeyle birlikte göründüğünü bildiği için, filozofların işine karışmıyalım ama filozoflar da bizim işimize karışmasınlar inancındadır halk. Kuşku yok ki, böyle bir davranış felsefeden gelebilecek «iyiliklerden» çok, felsefenin yolaçabileceği «kötülükleri» hiç gözden yitirmemek zorundadır. Nitekim halk aradabir içine düştüğü büyük küçük pekçok kişisel, eğitimsel, yönetimsel, toplumsal bunalımın sorumlusu diye içten içe dişbiler felsefeye. Halkın gözünde: bu bunalımların hem nedeni hem de uzayıp gitmesi, dönüp dolaşıp felsefeye bağlanarak açıklanabilir. Neden: ya doğrudan doğruya felsefeye özgü uygunsuzluklardan türer; ya da, görünüşte başka alanlardan çıktığı sanılsa bile, aslında, felsefede köksalan bir nedendir.Bunalımın çabucak giderilememesiyse: ya başka başka görüşteki filozofların bir uzlaşmaya varamamalarından; ya da belki bazı çıkar-

lar yüzünden bile bile, belki aldırışsızlık yüzünden istemiye istemiye, filozofların körüklemesinden ileri gelmektedir.

Soru 15 : Peki ya edebiyatçılar? Kim bu edebiyatçılar? Onların felsefeyle ilişkisi üzerinde durmıyacak mısınız?

Çok kimsenin çabucak canını sıkıp yıldıran bir gerçek var: Romancılar, ozanlar, denemeciler, eleştiriciler, tiyatro yazarları kullanışlı bir deyimle *edebiyatçılar*, kendilerine uygulanmaya kalkışılan herçeşit ortak özelliğe, ya gevşek ya da dar bir niteleme olarak, meydan okuma eğilimindedirler. İşte bundan edebiyatçılar üzerindeki konuşmaların büyücek bir bölümü, daha başlangıçta, bu eğilimin yersizliğini göstermek işine girişir. Bense, hem iç hem dış gözlemlerime dayanarak, konumu dağıtmamak için burda belgelememekle birlikte, bu eğilimin rasgele bir karşı-çıkma özentisiyle değil de edebiyatçıları edebiyatçı kılan uğraşının yapısına bağlamak gerektiğine inananlardanım. Gene de burda, günümüzün Türkiyesinde edebiyatçıların felsefeyi genellikle nasıl anlayıp değerlendirdiklerini belirli bir aydınlığa kavuşturmaktan öte birşey amaçlamadığımıza göre (genişçe bakıldıkta, katlanılabileni aşmayan bir yanılma oranı içinde), özenli bir derleyip toplamayla yetinmek zorundayız.

Soru 16 : Felsefeyle ilişki kurmaya yönelen edebiyatçılar ne tür bir tutum içindeler?

Edebiyatçıların bir kısmı, herzaman değilse bile

sık sık felsefeyle *ilişki kurmaya* yöneliyor. Kimi erişebilirse bu yönelişi yurtdışı felsefesinde yoğunlaştırıyor, kimi de yurtiçinde felsefe diye yapılıp edilenle bir bağ arıyor. Bu yönelişler 10-15 yıl öncesine dek daha çok estetik kaygılarla beslenmekteydi; 10-15 yıldan beri toplumsal dürtüler ağır basıyor. Bir zamanlar öz-biçim, şiir-düzyazı çeşitinden konuların çözümü için felsefeye uzanılırken, artık insanın değerini, ulusça yaşama koşullarını arkaplanlarıyla kavramak için felsefeye başvuruluyor. Kabataslak belirttikte, 20-25 yıl içinde bu tür edebiyatçılar en çok «varoluşçuluk» ve «toplumculuk» diye adlandırılan felsefe akımlarının çekim alanında kımıldanıyorlar. Bunu moda yellerinin sürükleyişine kapıldığı için de yapan var; kişinin derinlerinden taşan gereksemeleri evetlediği için de yapan var; değişik zamanlarda her iki nedenin ikisi için birden yapan da var. Hemen hemen hepsine ortak olan tutumsa şu: felsefe sorunlarına, filozofların işlediği konulara genellikle dıştan bakıyorlar. İkinci elden devşirmelerle yetiniyor çoğu. Güçlükleri kaynaklarına dek izleyenlere pek rastlanmıyor. Doğrudan doğruya filozofların kendi yapıtlarından çok, bu yapıtları kolaylaştırarak yaymak amacını güden derlemelerle besleniyorlar. Filozofların kendisine gittikleri zaman da — büyük bir olasılıkla — konu için önemli kitaplara değil de, rahat anlaşılmak amacıyla felsefe yoğunluğu bile bile giderilmiş özetlere sarılıyorlar. Parlak alıntılarda, gözkamaştırıcı parçalarda dolanıyorlar sık sık. Örneğin: çağdaş dünya edebiyatının konu seçme ve işleme bakımından yenileşmesinde eşsiz payı olan varoluşçuluğu kökleriyle kavramak için, önemli kaynakların doğrudan doğruya kendisine gitmekten (sözgelimi, Kierkegaard'ın *Enten/Eller — Ya Bu/Ya*

Öbürü, Husserl'in *Die Krisis der europäischen Wissenschaften — Avrupa Bilimlerinin Bunalımı —*, Heidegger'in *Sein und Zeit — Varlık ile Zaman —*, Sartre'ın *L'Etre et le Néant — Varlık ile Hiçlik* — adlı yapıtlarına gitmekten) daha doğal birşey olmaması gerekir; oysa pekçok edebiyatçının derme çatma elkitaplarının, gazete konuşmalarının, filozofların anadilinden başka dilde çırpıştırılmış bir kitabın yalapşap bir çevirisine güvenle sarıldıklarına tanık olmaktayız.

Soru 17 : Bu davranıştaki edebiyatçılar nasıl değerlendiriyorlar felsefeyi?

Anaçizgileriyle tasvire çalıştığım bu davranıştaki edebiyatçıların büyük bir bölümü, ortada hiçbir sakınca olmadığını söylüyorlar. Gerek açıkça bildirdiklerinden gerek yapıp etmelerinden anlaşıldığı üzere, bu tür edebiyatçılar felsefeyi, asıl amaç olan edebiyata yardımla görevli bir araç diye yorumluyorlar. Edebiyatçının, kendisine esinler sağladığı çeşitli bölgelerden biri diye değerlendiriyorlar felsefeyi. Gönüllerine kafalarına yakın buldukları filozoflara, beğendikleri düşünürlere birer akraba gözüyle bakan edebiyatçılar, öz dertleriyle zevklerinin kendilerine yettiğini öne sürerek, güçlülüğü mutluluğuyla felsefenin iç işlerine dalmayı gereksiz bir sınır-aşımı, insafla bağdaşmayan bir istek diye görüyorlar çok kez. İlgili edebiyatçıların çok küçük bir bölümüyse, böyle bir değerlendirişin edebiyatı yüzeysel kıldığını gizlemiyorlar zaman zaman. Gelgelelim — belki de biriki kişi bir yana — öznel-eğitimsel nedenlerden ötürü kendileri de değiştirmeye girişmiyorlar bu durumu. Giderek onların tuhaf bir duyguyla dolduğu bir ger-

çek: felsefe karşısında bir ezilip büzülme, (abartma olmadığını sandığım bir deyimle) bir hınç sarıyor onları. Bu arada felsefeden büsbütün yüzçeviren olduğu gibi edebiyatı da bırakan çıkıyor; bazısı da bu yüzden hem edebiyattan hem felsefeden elçekmiş izlenimi uyandırıyor insanda.

Soru 18 : Felsefeyle alış-verişe yanaşmayan edebiyatçılar da var mı?

Deminden beri sözünü ettiğim edebiyatçılar, ne denli değişik etkilerle tepkilere yolaçarsa açsın, felsefeyle ilişki kurmuş olan edebiyatçılardır. Bu, edebiyatçıların hepsi için doğru değil ama. Daha baştan felsefeyle *hiçbir alış-verişe yanaşmayan* edebiyatçılar da var. Bunlardan büyücek bir kesimin ürünlerini ne yönden eşelersek eşeleyelim, ilgisizliği belgeleyecek herhangi bir gerekçe elegeçiremeyiz. Sanki felsefe diye birşey yok onlar için; felsefeyi yok saydıkları da söylenebilir. Daha az oylumlu bir kesim meydana getiren edebiyatçılar ise, felsefeye yabancı kalmalarını kimi apaçık dışa vuruyorlar; kiminin de gerekçelerini küçük bir çabayla öğrenebiliyoruz Özetle, şöyle akıl yürütüyorlar: Edebiyatçıyız biz. Şiir düzeriz, roman yazarız. Duygular, insanlar arası ilişkiler bizim konumuz. Özeli işleriz. Hergünkü dille sunarız herşeyimizi. Oyunsu bir uğraşıdır bizimkisi. Filozoflara gözatın bir de. Bilim adamı, bilgi eri onlar. Sanattan başka şey filozof ürünleri. Mantıkla, düşünceyle, tam bir kişisizlikle dokuyorlar yapıtlarını. Genele, genelgeçere eğiliyor hepsi. Deyimleri, cümleleri, üsluplarıyla kendilerine özgü bir dili var onların. Kısaca, felsefe başka, edebiyat başka; bambaşka şey-

ler bunlar. Felsefeye sokulan edebiyat, felsefeyi sulandırıp bulandırır; edebiyata bulaşan felsefe, edebiyatı ağırlaştırıp hantallaştırır. Ne mutlu felsefeyi unutan ozana! Ne tatlı okunur felsefeden haberi olmayan romancı! Ne güzel akıp oyalar felsefeyle ilgisini kesmiş olan tiyatro yazarının sahneleri!

Bugün Türkiye'de edebiyatçıların felsefe karşısındaki tutumlarını en belirgin çizgilerle yansıtmaktan başka bir amaç gütmediğime göre, bu tasvirlerim yürürlükte olan gerçekliğe uygun düşüyor kanısındayım.

Soru 19 : Günümüz Türkiyesinde sanatçılarla felsefe arasındaki bağ nedir?

Musiki, resim, heykel, mimarlık, sinema türünden alanlarda eylemlilik gösteren sanatçılar, ister «yaratıcı», ister «yorumcu», isterse de «yapımcı» diye nitelensinler, bugünkü Türkiye'de, felsefe karşısındaki tutumları bakımından, uzun uzadıya incelemeler gerektirmeyecek bir yalınlıkla ortaya çıkarlar.Çağdaş Türk sanatçılarının felsefeyle ilişkilerine tam bir durgunluğun sinmiş olduğunu söylemek zorundayız. Yanlış anlasılabileceği için yakından belirtelim bu saptamayı: Kuşku yok ki ne her sanatçı için durum aynıdır ne de her sanat için. Hem sanatçıların özel yetişimleri hem de sanat dallarının ülkedeki gelişimleri gereği bu böyledir: Felsefe okumuş olan, ya da felsefeye zaman ayıran sanatçılar var bugün Türkiye'de; hiçbir Türk sanatçısının felsefeye merak ve ilgi duymadığını öne sürmek gerçeğe aykırı. Ayrıca, çeşitli sanat dallarındaki etkenliğin de birbirine benzemediği apaçık. Sözgelimi heykelcilik epeyce başlangıç-

larda bugün Türkiye'de; mimarlık arayış içinde; resimse uzunca sayılabilecek geleneği ve zaman zaman yoğunlaşan kımıldanışlarıyla, başarıları yönünden, öbürlerine oranla daha çok dikkati çeken bir sanat alanı. Böylece sözü edilen durgunluk ne tüm sanatçıları ne de tüm sanatları kapsayan birşey. «Durgunluk»la bildirmek istediğim şu: Günümüz Türkiyesinde sanat erleri de sanat yapıtları da, nice ayrımlar biryana bırakıldığında, felsefenin dışında, felsefeye yabancı bir tutumda. Tektük de olsa felsefe araştırmalarına katılan sanatçılara rastlanmıyor. Sanata ilişkin güçlükleri çözmek için felsefenin olanaklarını da verimlendirmeyi deneyenler pek çıkmıyor. Bugün Türkiye'de esince, kuruluşça felsefeye birşeyler borçlu olduğunu belli eden, ya da köklerinden biriyle, felsefeyle bir bağı olduğunu dışa vuran sanat yapıtları bulamıyoruz kolay kolay. Gerçi bazı yönleriyle felsefeye uzanan, sağlı sollu bazı dünyagörüşlerinin serinkanlı yandaşı ya da ateşli savunucusu olduğunu söyleyen sanatçılarla karşılaşmıyor değiliz. Ancak, (sanat değerleri bir yana) bunu sanat yapıtlarının kendisine de bilinçle yansıtanlar epeyce az.

Soru 20 : Ressamlar felsefeye nasıl bakıyor?

Bu arada güzel sanatlardan yalnızca birinin, *resim sanatının,* öbür sanatlarla karşılaştırıldıkta, felsefeyle ilişkiler bakımından bugün Türkiye'de oldukça özel bir yeri olduğu izlenimi uyanıyor zaman zaman. Şöyle ki: sayıları az da olsa bazı ressamlar, uğraşılarını konu alan yazılarda, kimi meslekdaşlarıyla kimi edebiyatçılarla biraraya geldiklerinde, kendi resim sanatlarının temel yönelişlerine eğildiklerinde, birbirlerinin ürünlerini, sözgelimi, sergileri eleş-

tirip değerlendirirken, kaynaklara dek uzanmasalar bile, yaptıklarının bilinci kendilerine örtük kalsa da, hep mutlu sonuçlara varamasalar bile, felsefeye, en çok da felsefenin estetik, toplum-kuramı, bilgi-öğretisi, kültür-çözümlemesi bölgelerine umutla uzanmaktalar. Bu tür ressamların başka ressamlarca, arada sırada, (bazan haklı bazan haksız bir açıdan) «çok bilmişler», «bulanık akıllılar» diye damgalandığı bir gerçekse de, genellikle ressamların, uğraşılarının kaçınılmaz zorlaması gereği felsefeye itelendiği yadsınamaz. Bazı ressamların, bir sanat olarak resmin ayrıcalıkları, tanımı, değeri ve anlamı gibi sorunlara elattıklarında, ister istemez felsefe yaptıkları, felsefeyle hesaplaştıkları, felsefeden yararlandıkları göze çarpıyor. Bu ressamların, genellikle felsefe üzerinde kuşatıcı yargılar vermekten çekindikleri doğruysa da,aradabir dile getirdikleri bu yargılarda, felsefeyi *de resim gibi önemli bir kültür alanı diye tanıdıklarını*, felsefeye saygı duyduklarını; gelgelelim bugün ülkede felsefenin, kendi resim sanatı sorunlarına pek yardım edebilecek bir düzeye ulaşmamış olduğunu öne sürdüklerini; felsefenin bu durumundan acı acı yakındıklarını söylemek zorundayız.

Soru 21 : Din doğrultusundakiler felsefeye ne tür bir davranışla yöneliyorlar?

Başkalarıyla ilişkilerinde, eylemlerine amaç seçmede, amaça uygun araç aramada, duygu, düsünce, beğeni, mutluluk, yönetim, eğitim gibi bellibaşlı yaşama çizgilerini —, çeşit çeşit bağlılık, içtenlik ve bilinç dereceleriyle de olsa —, din oylumu içinde düzenleyenler, kısaca *tüm varlıklarını din doğrultusun-*

da yoğurup sürdürenler, bugün Türkiye'de felsefeye ne tür bir davranışla yöneliyorlar? Yalnız hacıları, hocaları, din görevlilerini, din öğrencilerini değil, her yaştan, her uğraştan kimseleri de kapsayan bir topluluk, evrene bakışında, — açık örtük, istekli isteksiz —, dince kaygıları gözönünde bulunduran alabildiğine geniş ve karmaşık bir topluluk söz konusu olduğuna göre, soruya karşılık olarak burda en genel öğelerden birkaç tanesiyle yetinmek zorundayız.

Temel yargısı olumlu da olumsuz da olsa bu topluluğun, felsefeyi, dolayısiyle de filozofları, dinsel evren anlayışı için kimi tehlikeli, kimi de yararlı diye nitelemekle *önemsediği* bir gerçek.

Soru 22 : Felsefeye din açısından tehlikeli birşey gözüyle bakanlar ne yapıyorlar?

Felsefeye *tehlikeli* birşey gözüyle bakanlar, buna gerekçe olarak, felsefeye özgü yöntem ve etkenlik ile dine özgü inanç ve öğreti arasındaki köklü bağdaşmazlığı öne sürüyorlar. Onlara göre: din gönül işidir, oysa felsefe kafaya seslenir; din çocuksu bir paklıkla bağlanmaktır, oysa felsefe hınzırca bir didiklemeyle ayrılık yaratır. Doğal bir eğilimle durmadan dini hırpalar filozof. Dinin, Tanrının, sözünü etmeyen filozoflarsa sinsi ya da bilinçli bir kuşkuyla çevrilmişlerdir dine. Dini sarsmasına fırsat vermeden felsefenin karşısına dikilmeyi beceremeyen her dinli, gemi azıya almış kurnaz bir düşmanla savasmak zorundadır. Az inançlı ya da hepten inançsız filozoflar başıboş bırakılamaz. Filozoflar olmasa aksayan birşey kalmaz dinde. Ne yapıp yapıp filozofları za-

rarsız hale getirmek din adamlarının kutsal görevidir.

Soru 23 : Felsefeyi dine yararlı diye niteleyenlerin yapmak istediği ne?

Gene de felsefeye din açısından bakan herkesin bu davranışı benimsediğini söylemek haksızlık olur. Bugün Türkiye'de dinsel açıya yerleşip felsefeyi başka türlü görenler de var. Bu kimseler felsefenin tümünü değil ama belli bir bölümünü, genellikle «din-felsefesini», daha çok tasavvufla kaynaşan felsefeyi yüceltiyorlar. Kanılarınca: felsefe aslında dinin bir parçasıdır. Felsefe, bir de akıl yoluyla inanca varmak, inancı bir de akıl yoluyla temellendirmek demektir. Başarılı olduğu yerde (din kendi kendine yetse de) dine *hizmettir* bu. Farabi'lerin, İbni Sina'ların, Gazali'lerin, daha birçok dini-bütünlerin yaptığı buydu zaten. Korkulacak, üzülecek birşey varsa, o da geleneğin şimdilerde iyiden iyiye zedelenmiş olmasıdır. Öyleyse gereken, felsefeyi tüm ortadan kaldırmak değil her türlü sürçmeden, sapmadan kurtarmak, dine yaklaştırmak, bir kez dine katkıda bulunmaya başlayınca da hızla yeni olanaklara kavuşturmaktır.

Böylece, tuhaflığına tuhafsa da bu bağlamda sallantısızca şu saptanabilir: bugünkü Türkiye'de felsefe, din gözüyle neresinden bakılırsa bakılsın, kimi istenenden iri kimi de cılız bir görüntüye büründüğü için, çok kişiye *tedirginlik* veren bir durumdadır.

Sorü 24 : Bilim ve teknik adamlarının genellikle nasıl bir felsefe anlayışı var?

«Bilim« ve «teknik» deyimleri her çağda her bakımdan aynı anlama gelmezse de çağımızdaki başka ülkeler için doğru olan şey Türkiye için de doğrudur: Sık sık güvenle birbirilerinin yerine kullanılmalarından, apayrı konuşma bağlamlarında parçalanmaz bir bağla iç içe girmelerinden de belirdiği üzere, sözü geçen iki kavram açısından bugün Türkiye'de felsefe görünümünü aydınlatmak isteyenin yapacağı en yerinde şey, *bilim* ile *teknik*'i bir bütün olarak almaktır. Bu yolu tutturduğumuzda, ana çizgilerden uzaklaşmadan şunları saptayabiliriz:

Bilim ve teknik adamları, sözgelişi maden, yol, su, köprü, motor, elektrik mühendisleri, kimyacılar, hekimler, biyologlar, («fen»le, «teknik»le nitelenen üniversitelerde, çeşitli dereceden okullarda da görev alsalar, sanayide ya da başka kesimlerde de çalışsalar, büyük birşey değişmez) felsefe karşısında *genellikle sessiz* kalıyorlar. Bazan kendiliklerinden, bazan azıcık sıkıştırmamızdan sonra, «zaten ülkede felsefe diye birşey yok ki!» deyip omuz silkiveriyorlar. «Bu böyle olsa bile bunda sizin de payınız olduğu düşünülebilir; bırakın ki bu böyleyse bile, bunun, sizi felsefeyle ilişki kurmamaya iteleyen bir gerekçe olup olmadığı araştırmaya değer» çeşitinden eleştirici olmaktan çok konuşmayı sürdürmeye çağırıcı bir deşme karşısındaysa, bilim ve teknik adamları, kestirmeden, şöyle bir cevapla yetiniyorlar: Felsefeden bambaşka bir uğraş bilim ile teknik; her köşebucağı başlıbaşına uzmanlık isteyen bir alan; hem öylesine hızlı bir gelişme var ki bu alanın her noktasında, felsefeye zaman ayırmaya kalkışan, işinin gerisinde ka-

lıp türlü sakıncalara uğrar, buysa doğru birşey değildir.

Gene de değişik dürtülerin etkisiyle, sayısı az da olsa bilim ve teknik adamları boş zamanlarında (örneğin, dince mistikçe gönül kımıldanışlarından, öğrenme bilinçlenme amacı güden politik kaygılardan ötürü) felsefe adını verdikleri düşünsel bir etkenlikte bulunuyorlar. Okumakla yetinmeyip çeviren, yazan da var. Gelgelelim, topluca nitelendiğinde, bütün bu etkenliklerin felsefeden çok sosyoloji-tarih-psikoloji yörelerinde dolaştığı, felsefe açısından yüzeysel kaldığı bir gerçek.

Önemli olan, felsefeye zaman ayırsalar da ayırmasalar da, bilim ve teknik adamlarının, genellikle, felsefeye, bilim ve teknikle karşılaştırıldıkta, bir *lüks* gözüyle bakmalarıdır. Bilim ve teknikte felsefeyi zorunlu kılan hiç mi hiç birşey yok onlara göre. Tam dile getirmeseler de soru sorgu konusu yapmadan benimsedikleri şu: En başlarda bilimler, dolayısıyle de teknik, felsefeyle birlikte ortaya çıkmış olabilir; ancak bilimlerle tekniğin tam bilim ve teknik olmak için felsefeden bağımsız bir duruma gelmelerini beklemek gerekti. Artık bugün felsefeden uzaklaştığı ölçüde ilerliyor bilim ile teknik. Hatta bilim ile teknik için akıl karıştırıcı birşey felsefe. Felsefeye dalan her bilim nesnelliğini yitirir, kesinlikleri sallantılara dönüşür; bilimi bilim olmaktan çıkarır felsefe. Teknikse bilimsel sonuçların yaşamadaki uygulanışlarından başka birşey olmadığına göre, tekniğe karışan felsefe, yaşamayı köstekleyip karıştırmaktan başka birşeye yaramaz. Kısaca: bilim ile teknik olan yerde felsefeye ne söz düşer, ne de iş.

Soru 25 : Kültür-bilimleriyle uğraşanlar felsefeyi nasıl anlıyor?

Kuşkusuz, bilim adamlarının hepsi bu tutumun savunuculuğunu *yapmıyor*. Bazı bilim adamları özellikle (deminden beri adı geçen bilim ve teknik adamlarına toptan bir başlıkla «doğa bilimciler» diyecek olursak, ayrılığı belirtmek üzere başvurabileceğimiz toptancı bir adla) *kültür-bilimciler,* yani genellikle tarihçiler, arkeologlar, sosyologlar, hukukçular, psikologlar, işletmeciler felsefeyle ilişkilerinde doğa-bilimcilerin davranışını pek paylaşmıyorlar. Gerçi kültür-bilimlerinin de bilim ülküsü bakımından doğa bilimlerine benzediğine, benzemesi gerektiğine inanan; gelgelelim yöntem eksiklikleri yüzünden doğa-bilimlerine özgü kesinliklere erişemediklerini öne süren; hatta bunun suçunu felsefeye yükleyenler var. Ancak kültür-bilimcilerinin pekçoğu felsefeyi kendilerine *yakın* buluyorlar. Öyle ki, içlerinde felsefeden yetişmiş olanlara, öz uğraşlarını felsefenin bir uzantısı diye görenlere rastlamaktayız. Yalnız bunların, doğrudan doğruya uğraşlarını gerçekleştirirken felsefeyle yoğun bir bağ kurduklarını, felsefeyi uğraşları için verimli kılmaya yöneldiklerini pek saptayamıyoruz. Saptayabildiğimiz şu: Kimi felsefeyi yararlı ve vazgeçilmez bir etkenlik diye saydığını, içtenlikle de olsa, söylemekten öteye geçmiyor; kimi felsefeyi asıl bilim sorunlarının işlenmesine girmeyen kendine özgü bir süs olarak görüyor; kimiyse ya sık sık batıp çıkan her felsefe modasıyla (duruma göre değişen basınçlardan ötürü, örneğin öznel yapılışından, aktüel çekiciliklerden ötürü) ille birlikte olmayı istiyor; ya da (yetişim koşullarından, politik özlemlerinden ötürü) bir kez dörtelle sa-

rıldığı çoğun geçmiş bir felsefe sistemini, araştırıcılığın her türlüsüne meydan okurcasına koruyup sürdürmekte ayak diriyor.

Soru 26 : Devletin felsefe için önemi nedir?

Bir ülkedeki felsefenin ne durumda olduğunu açığa çıkarmak için o ülkedeki *devlet* işleyişini, belli bir çerçevede, gözönüne almak zorunludur. Bu yapılmadıkça felsefenin varolma tabanı üzerinde yetesiye bir aydınlık sağlanamaz. Nerde ne zaman olursa olsun, yöneldiği başlıca amaçlar, önemle sarıldığı konular, örtük açık sorduğu sorular, ürkek atak aradığı çözümler bakımından, felsefe, içinde yeraldığı devletin düzenine, daha yakından belirtildikte, o devlete özgü felsefe anlayışına bağlıdır geniş ölçüde. Pek çok insan etkenliği gibi felsefenin de varolması, bu varlığın özgürlük boyutları ile gelişme olanakları, dönüp dolaşıp, devletin felsefe karşısındaki tutumunu hesaba katmadan açıklanamaz. Kuşkusuz, «devlet» deyince ilk akla gelen o devletin devlet olma üslubu, yani yönetim biçimi, bir bakıma anayasası, dolayısıyle de bu anayasanın uygulanmasıdır. Ne var ki sözü geçen bütün bu «anlayış», «tûtum», «uygulama» deyimlerinden de sezileceği gibi, devletin felsefeyle ilintisini öğrenmek için, soyutluklarda oyalanmayıp doğrudan doğruya devlet işlerini yürüten tek tek insanlara bakmak, felsefe yönünden, onların ne yaptığını izlemek gerekir. Bu insanlarsa: başta meclisler olmak üzere irili ufaklı tüm resmi kurumların üyeleri, bakanlar, kimi gerçekten yüksek yetkili kimi yetkisiz görünüşlü uzmanlar, kuşatıcı kararlar verebilen memurlar, komutanlar, yargıçlar, parti yöneti-

cileri ve benzeri kimselerdir. Kişisel nitelikleri ve yetişimleriyle, içtenlik, beceri ve dürüstlükçe ne denli çeşitlenmelere bürünürlerse bürünsünler, temelde devleti gözetip kollamak, koruyup yüceltmekle görevli insanlardır bunların hepsi. Bundan felsefeyle ilişkilerini tasvir ederken, özellikle bu görevin belirgin olduğu, ya da bu görev adına benimsendiği öne sürülen davranışlara, en çok da bu davranışların nesnelleştiği yerlere, yani söylevlere, konuşmalara, bildirilere, duyurulara, seçmelere, atamalara, yasalara, işletmelere dikkati çevirmek gerekir.

Soru 27 : Devlet yönetimi çevreleri «felsefe» sözcüğünü hangi anlamlarda kullanıyor?

Çağımız Türkiyesinde devlet açısından felsefeye yaklaşanların tutumunu kısa bir tasvirde saptadığımızda, anaçizgileriyle şunlardır vardığımız:

Şu son 10-15 yıldan beri devlet yönetimi çevrelerinde epeyce *sık kullanılan* bir sözcük oldu «felsefe». Öylesine bir artış var ki bu kullanılma hızında, hiç beklenmedik bağlamlarda dile takılıyor da yadırganmıyor. Gazetenin iç politika sayfasına şöyle bir göz atın, radyoda günün haberlerine kulak kabartın, yetki ve uzmanlık savı ne olursa olsun, devlet açısından konuşan her ağızdan «felsefe» sözünün çıktığını görüp işiteceksiniz büyük bir olasılıkla— «eğitim felsefesi», «toprak felsefesi», «para felsefesi», «işçi felsefesi», «ceza felsefesi», «yol felsefesi», «orman felsefesi», «tavuk yemi felsefesi»... Genellikle, sıkışık durumlarda hesap verirken, iri lâflarla gözboyarken duygu basıncının yoğunlaştığı zamanlarda; tartışma-

ların gerçekten, ya da sözümona bilimsel bir düzeye kaydığı zamanlarda anlamsız, anlamsız değilse çoğun karanlık, karanlık değilse boş bir kavram olarak ortaya çıkıyor «felsefe». Belli bir oranda anlamlı, aydınlık, içi dolu bir kavram olarak ortaya çıktığı zamansa, «ana ilke», «baş kural», «yön verici düşünce» deyimlerinin bildirdiğine eşit, yaklaşık bir bildirim oylumu var «felsefe» sözcüğünün. Devlet ve politika kesiminde bazan nasıl ayaktopu terimleri, savaş terimleri, avcılık terimleri moda olursa, tıpkı bunun gibi şimdi de «felsefe» terimi modaymış gibi bir izlenim uyanıyor insanda. Tarihsel-toplumsal neden ve dürtülerini inceden çözümlemeye girişmeden de, olup bitenlerin içinde yaşamamıza dayanarak doğruluğunu öne sürebileceğimiz birşey varsa o da: devlet adamlarının, politikacıların ve yönetim görevlilerinin felsefenin kendi kesimleri için *de* önemli bir alan olduğunu sezmeleridir; felsefenin adımbaşında bir rastlanmayan düşünce gerginliği gerektirdiğini, bir bakıma derinleri, kökleri, temelleri deşen bir etkenlik olduğunu sezmeleridir. Gelgelelim değişik katlarıyla devlet kesiminde çalışanların çoğu bu sezgiyle kalmakta; felsefenin yalnızca adını, olumlu mu olumsuz mu sayılacağı pek belli olmayan bir işleklikle sözlüklerine aktarmaktan öteye geçmemektedir.

Soru 28 : Devletin felsefeyi ciddiye aldığı söylenebilir mi?

Devlet işlerindeki tutumlarının çerçevesi dışına çıkmadığımızda, nereye bakarsak bakalım, genellikle yöneticilerin, «felsefe» denen şeyin gerçekte ne ol-

duğunu, aslında neyle, nelerle uğraştığını merak edip öğrenmeye kalkıştıkları *söylenemez*. Kuşku yok ki salt bundan ötürü onları kınamak gülünçtür. Her uğraşın ne olduğunu bilmeye yeltenen yönetici (uğraşlar başlıbaşına uzmanlıklar halinde dalbudak saldıklarına göre) kısa sürede kendi kendini yokedip gider. Ancak, çoğu zaman, yöneticilerin bu tutumu koşul ayrıcalık tanımaz bir umursamazlığa dönüşmekte: doğrudan doğruya politika zorlamaları olmadığı sürece, her etkenlik gibi felsefeyi de azıcık olsun *ciddiye almamaktalar*. Dünya işlerine yabancı şeylerle oyalanan hoş tuhaflar gözüyle bakıyorlar filozoflara. Olsa olsa eğitim ortamında bir devlet sorunu olabiliyor felsefe. O zaman da, gözlemlerim beni yanıltmıyorsa, teknik alanda yoğunlaştırılmak istenen eğitimin yanında önemli sayılmayan bir kol, bir ek olarak felsefeyle ilgileniyor devlet. Değişik düzeydeki okullarla öğrenim kurumlarında okutulan felsefe derslerini, artık gelenekleşmiş çağdaş bir süs diye anladıkları belli. Kişi, araç, gereç, program ve bütçe bakımından, felsefe, sanki gereksiz bir yük devlete. Kurul masalarında öfkeli yöneticiler, seçim kürsülerinde parti politikacıları, aradabir, «liselerden felsefe kalkmalı!» diye buyursalar da, bunu, biryandan kurulu düzene malolmuş alışkanlıkları zedeleyeceği, öteyandan içerde ve dışardaki kültür çevrelerinde ülke değerine gölge düşüreceği gerekçesini öne sürerek sakıncalı bulan devlet adamları da var. Gene de çok kez felsefeyle ne yapıp edeceğini bilemiyor resmen ilgili kişiler. Sözlü ya da yazılı dışavurmalarda belirdiği üzere: felsefe öğretmenlerini çekip çevirmek, sözgelişi işe yerleştirip geçimlerini sağlamak; tek tek felsefe dersleriyle yakınlarını genel kültür sınırları içinde yararlı, hiç olmazsa zararsız kıl-

mak; örneğin, aşırılıklara itelemeyen bir ağırbaşlılık çerçevesi içinde derleyip toplamak türünden konularla uğraşıp duruyorlar.

Soru 29 : Şu son yıllarda devletin felsefe karşısındaki tutumu değişikliklere uğradı mı, uğramadı mı?

Bütün bunların, devletçe, olağan şeyler diye nitelendirildiği apaçık. Gene de bugün Türkiye'de devletin felsefeyi hep bu niteleme doğrultusunda anladığını söylemek yanlış. Öyle ya kurulu düzenin dengesinde oynaklıkların başgösterdiği özellikle şu ononbeş yılın uzunlu kısalı her döneminde, devletin felsefe karşısındaki tutumu, bilinçli bilinçsiz, *değişikliklere* uğramakta. Yöneticilerin kimine göre, yazılarda eylemlerde felsefeyle beslenen, hızını ve gücünü felsefeden aldığı öne sürülen ögelerin ağırlık kazandığı dönemlerde, devletin, «felsefe» diye adlandırdığı şeyleri (ister kişilerde, ister kitaplarda, isterse de konuşmalarda ortaya çıksın) önceleri iyiden iyiye işkillenerek, sonra sonra ürküyle izlediği bir gerçek. Bununsa yöneticilerin hiç mi hiç hoşuna gitmediği: felsefe karşısında aldırışsız kalabildikleri o düzgün gidişli, sessiz diye değerlendirdikleri zamanların, bir bakıma, özlemini çekmelerinden; bu zamanların yeniden gerçekleşmesi için paraca da anlayışça da daha hoşgörülü davranmaya hazır olduklarını çeşitli yollarla açığa vurmalarından besbelli. Böylece *devletin, felsefeyi,* olumsuz bir yaftayla da olsa, belirli koşullarda, ciddiye aldığı, *ciddiye almak zorunda kaldığı* örtülmez bir olgu.

Bu durumlarda felsefeyi, dolaylı dolaysız kınama, çok kez de açıkça *suçlama* yoluna gidiyor dev-

let. Bu davranışı kendince dayandırdığı kanıtsa şu: Politikaya burnunu sokan felsefe, felsefelikten çıkmış, ideoloji olmuştur; oysa ideoloji tehlikelidir devletin varlığı için, kötülükten başka birşey barınmaz orda — kışkırtır, bozar, yıkar; öyleyse, ideoloji olarak felsefenin ortadan kalkması gerekir. — Bir deyime, belirli dönemlerde devletçe yürürlükte tutulan felsefe politikasıdır bu. Yetkili katların nitelemeleriyle, önleyici tedbirlerin,baskılar, yasaklar, cezaların eşliğinde titizlikle uygulanır zaman zaman bu politika; devlet açısından «başarı»ya ulaşması için, devletçe hiçbirşeyin esirgenmediğine tanık oluruz sık sık. Gene de, kimine uzun kimine kısa gelen belli bir uygulama süresinden sonra, yaşanan denemeleri değerlendirdiklerinde, değişik katlarıyla bazı devlet yöneticileri, bu felsefe politikasının tüm sonuçlarıyla kesin «başarı»ya erdirmediği, ya da erdiremiyeceği kararına varıyorlar. Bir bakıma «filozof» arayıcılığına, (çoğu yöneticinin belki de, belki de değil büyük bir olasılıkla, karıştırmalardan sakınmak amacıyla başvurduğu deyimlerle) «düşünür» arayıcılığına, «gerçek fikir adamı», «düşünce adamı» arayıcılığına çıkılıyor. Bu bir yönden tutarsızlık izlenimi uyandıran davranışın gerisindeki usavurmaysa şu: Etkin birşey ideoloji; kötü olunca zararlarından belli; ideolojinin karşısına birşey çıkarmalı öyleyse; etkinlikte ondan aşağı kalmamalı, ondan da güçlü olmalı bu karşı-kuvvet; azçok ideoloji türünden, ama «yararlı», «iyi» bir felsefe olabilir bu ancak — fikre karşı fikir gerek.

Soru 30 : Özet olarak, devlet-felsefe bağı ne durumda bugün?

Kısaca: şu son yıllarda devlet kesimi tarihsel-toplumsal gelişimlerin zorlamasıyla birbiriyle bağ-

daşmazlığa dek varan değişik değerlemelerle de olsa, değişken bir bilinç aydınlığıyla da olsa, **felsefeyle** kendince *ilişkiler* kurmuş bulunmaktadır.

III. FELSEFE - İÇİ DURUM VE DAVRANIŞLAR

En çok neden ötürü acı çektim? Belki de tüm düşüncemi geliştirme alışkanlığımdan — kendimde sonuna dek gitme alışkanlığından.

Paul Valéry, *Monsieur, Teste, «Extraits du Log Book de Monsieur Teste».*

Soru 31 : Felsefenin bugün Türkiye'de ne durumda olduğu en belirgin hangi çevrede yansımakta?

Hiç sallantısız söyleyebiliriz: «felsefe» deyiminin birçok bakımdan *en* dikkate değer uygulama alanı, felsefe yazıları *yazanların,* felsefe *okuyanların,* felsefe *okutanların* çevresidir. Felsefeyle uğraşmayı ister yaşamanın ister geçimin temeli yapanların, isterse de okumaları yönünden uzunca sayılabilecek bir süre felsefeyle oldukça yakın alış-verişi olanların meydana getirdiği bir çevredir bu. Başkalarıyla karşılaştırdıkta, felsefenin, olanca yoğunluğuyla tam da bu çevrede ortaya çıkmasından, bu çevrenin pekçok insanı kuşatmasından daha doğal birşey yoktur. İşte bugün Türkiye'de felsefenin durumuna ışık tutmak isteyen herkesin *bu çevredeki felsefeyi* incelemesi gerekir. Nitekim ben de şimdi bunu deneyeceğim.

Soru 32 : Felsefe yazıları yazanların, felsefe okuyanların, felsefe okutanların meydana getirdiği çevrede felsefenin nasıl bir görünüme büründüğünü incelemek, birtakım güçlükleri yenmeyi gerektirmez mi?

Bu tür denemelere girişen herkesi birtakım güçlüklerin beklediği hiçbir zaman unutulmamalıdır. Şimdi burda beni bekleyenlerse şunlar: İlkin, sö-

zü edilen bu çevre, toptan bakıldığında, sayısı yüzbinlere ulaşan geniş mi geniş bir çevre. Sonra: bu çevreye girenlerden herbirinin felsefe için aynı değeri taşıdığını öne sürmek gülünç. Ayrıca: bu çevredeki herkesin hep aynı felsefe anlayışını paylaşmadığı bir gerçek. Gene de belli bir oranda bu güçlüklerin üstesinden gelinebilir. Örneğin, çevre içinde yeralanlar önemli yakınlıklarla uzaklıkları gözönünden yitirmeyen belli öbekler halinde nitelenebilir. Benim de yapacağım bu. Böylelikle hem kabasaba bir toptancılığa düşmez hem de tümüyle yazımın asıl amacına uygun bazı noktaları belirtmek fırsatını bulabilirim. Değinmeden geçilemiyecek bir güçlük daha var: Felsefeye bulaşmış kişiler katında felsefenin durumunu aydınlatırken, başka uğraş çevrelerinin felsefe karşısındaki tutumlarını kısaca incelerken benimsenen davranıştan daha ayrıntılı bilgiler gerekeceği apaçık birşey. Buysa yerine göre sayısal, sayıca belirtik birtakım verilere başvurmaya iteler. Böylesi bir başvurmadan kaçınmayacağım ben de. Neylersiniz ki sözü edilen çevreye ilişkin istatistiklerden yoksunuz. Onun içindir ki kendi olanaklarımla derlediğim bazı sayılarla yetinmek, yani bazı yanılmaları göze almak zorundayım. Ancak şu da var: bu tür yanılmaları, içinde bulunduğum koşullarda çok şey yitirmeksizin büsbütün gidermek, bunun olamadığı yerdeyse en aza indirmek yolları aranabilir. Şöyle ki, akılları karıştırmamak için, güvenmediğim hiçbir sayıyı sunmıyacağım; sunacağım sayı ortalamalarınınsa hangi açıdan elde edilmiş bir tutamak olduğunu çekinmeden belirteceğim. Kaçınılmaz bir güçlüksе benim kendimden geliyor: Öyle ya, felsefe okudum ben, yılların yılı felsefe okutmaktayım, nicedir felsefe yayını yapıyo-

rum. Kısaca: tasvirine çalıştığım felsefeye özgü geniş etkenlik çevresinin bir üyesiyim ben kendim. Başka türlü söyleyim: hem bakan kendi özüm hem bakışıma konu diye aldığım alanın içindeyim bu kendi özümle. Buysa tasvirin objektivliğini tehlikeye sokar: insanın kendi özü işin içine karışınca da, ister istemez duygular, değerlemeler, savunmalar siner tasvire. Tam olarak kurtulmaya elverişli bir güçlük denemez buna. Ben ben olduğum için değil, kim olursa olsun, içten bağlı olduğu şeyleri tasvire kalkışan herkes için böyle bu. Ama güçlüğün zararlarını en aza indirmek, hatta güçlüğün gizli erdemini değerlendirmek olanağı da var. Şöyle: Tasvirine yöneldiğim çevrenin dışında kalsaydım, bu alanda belli bir yerim olmasaydı ,kuşku yok ki, pek çok şeyi görüp gözlemleyemiyecek, dolayısıyle kendimi görevlediğim tasviri hiçbir zaman gerçekleştiremiyecektim. Kişisel duygulara gelince, insan insansa duygudan arınamaz, gerekli de değil bu zaten, tam tersi doğru bunun. Gelgelelim bilgi üretirken çoğun yantutmaya sürükler duygusallık. Engellenmesi gerekense budur. İşte ben, tüm gücümle, beni objektiv olmaktan alıkoyan herçeşit duygusallığı sıkı bir denetim altında tutacağım burda. Zor da olsa yapılmayacak şey değil bu, yeter ki içtenlikle istensin. Bunu başarıp başaramadığımı ölçüp biçerek yargılayacak olan kimseyse, konunun yabancısı olmayan yantutmaz okuyucum.

Soru 33 : Önce öğretim kurumlarına bir göz atmak gerekmez mi?

Önce, felsefeye yerveren, felsefe okutan, felsefe okunan *öğretim kurumlarına* bir göz atalım. Ge-

nellikle eğitimdeki görevleri, özellikle felsefeye tanıdıkları ağırlık bakımından aynı düzeyde değil hepsi. Çeşitli türden liseler, kolejler, liselerle denk tutulan (askerlik, din, öğretmen, sağlık, polis, maliye gibi alanlara ilişkin) meslek okulları, lise-üstü okullar (örneğin değişik enstitüler, akademiler, bağımsız yüksek okullar), üniversiteler, fakülteler, doğrudan doğruya üniversitelere ya da fakültelere bağlı yüksek okullar var. Tümüyle 300 dolayında bu kurumların sayısı.

Soru 34 : Liselerde ne kılıkta ortaya çıkıyor felsefe?

Lise ve benzeri okullarda, felsefe, genellikle Mantık, Estetik, Ahlâk, Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji gibi çeşitli başlıklar altında toplanan derslerde okutuluyor. Bazı (özel) okullarda Felsefe Tarihi'nin ayrı bir ders olması, bazı okullarda Psikoloji, Sosyoloji ve Pedagoji'nin felsefeden ayrı bir öbekte toplanması genel duruma pek bir değişiklik getirmiyor. Her okulda çok kez tek bir öğretmence okutulan bu dersler 3 yıla (pek az yerde 4 yıla) bölünerek gösteriliyor. Şu son 10 yıldaki kabaca dağılımıyla, bu okullarda felsefe okuyan öğrencilerin, yıllık ortalamayla, 200.000 kişiye ulaştığı söylenebilir. Bütün ilgililerin (nicedir) «kalabalık» diye yakındığı sınıflarda, Milli Eğitim Bakanlığınca (olanaklar oranında) sıkı sıkıya kovuşturulan bir program çerçevesinde, Psikoloji, Sosyoloji gibi (eğitim yetkililerince onaylana giden) geleneksel akrabalarını da katın, haftada, ortalama, 3 saat okutulur felsefe. Programların amacıysa: bellibaşlı deyimler, eski yeni ünlü

akımlar, sözü çok edilen bazı izm'ler, büyük diye nitelenen birtakım filozoflar üzerinde kısa kısa bilgiler vermektir.

Soru 35 : Lise-üstü meslek okullarında felsefeye ayrılan yer ne?

Lise - üstü meslek okullarında, üniversite dışında kalan yüksek okullarda, genel kültür eksiklerini kapatmak dileğiyle, uygarlık tarihinin yapıcı bir parçası olarak okutuluyor çoğun felsefe. Programlarını esasta kendileri düzenleyen oldukça bağımsız öğrenim kurumları olan bu okullarda, felsefe başlığı altında sunulan şey: pek çok yerde felsefeye epeyce yabancı okul yöneticileri ile öğretim üyelerinin felsefe anlayışlarıyla, felsefeye ilişkin bilgi, görgü ve deneyleriyle kotarılmakta. Genellikle her okula özgü meslek kaygıları ağır bastığına göre; ayrıca toplumsal gereksemelerden ötürü bu tür okullar pıtrak gibi artığından işini bilen öğretmen bulma gittikçe zorlaştığına göre; programlar, felsefeden başka, hatta felsefeden daha çok edebiyat tarihi, politika tarihi, sanat tarihi, bilim tarihi gibi alanlardan gelen esinlerin büyük ölçüde damgasını taşımakta, çoğu kez felsefeye uzak ya da asıl felsefe sorunlarına amatörce eğilen uygulamalarla yürütülmektedir.

Soru 36 : Üniversitelerde kimler felsefe okuyor? felsefe diye ne öğretiliyor? nasıl öğretiliyor?

Üniversitelerde okutulan felsefeye gelince, ancak değişik açılardan yaklaşınca gerçekliği yansıtan

bir tutamak elde edilebilir bu konuda. Cumhuriyetin başlarından beri İstanbul'da Edebiyat Fakültesinde, onyıllardan beri Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde herbiri birkaç kürsüden oluşan Felsefe Bölümleri var. Bundan başka İstanbul Üniversitesindeki Hukuk ve İktisat Fakültelerinde; Ankara Üniversitesine bağlı İlâhiyat, Eğitim, Siyasal Bilgiler Fakültelerinde; ayrıca Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi, Ankara Hacettepe Üniversitesi ile Ortadoğu Teknik Üniversitesinde, İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi çerçevesinde; İstanbul, Ankara ve Ege Üniversitelerine bağlı yüksek okullarda, bu arada Yabancı Diller, Gazetecilik gibi alanlara ilişkin yüksek okullarda, başta kürsü ve bölüm olmak üzere çeşitli adlar altında örgütlenmiş öğrenim birimlerinde okutulmakta felsefe. Kuruluş amaçları, sınav yönetmelikleri, öğretim kadroları, işleyiş gelenekleri bakımından aralarında bazan çok büyük benzemezlikler bulunan bu üniversite kurumlarında (kimi doğrudan doğruya Felsefe'ye yazılı olan, kimi ek ders olarak) felsefe okuyan öğrencilerin şu son 5 yıl gözönüne alındığında yıllık ortalaması (bir süre için açılan gece sınıfları ile sınav yükümü olmayan dinleyicileri de katın), bazı açılardan hiçbir ortak yanı bulunmayan değişik sistemlerin elverdiği gevşek bir derleyip toplama uyarınca: 5000 kişi dolayında. Normal olarak en az 1 yılı, (sınavlar ya da başka nedenlerle uzamazsa) en çok 4 yılı kaplayan bir öğretim döneminden geçer bu öğrenciler. Hep uyanık tutmaya çalıştığım epeyce eski bir geçmişi olan kendi gözlemlerime, sözlü yazılı saptamalarını gücümün yettiğince eleştirip denetlediğim başkalarınca yapılmış olan gözlemlere dayanarak söylüyorum: Bu öğrencilerin ancak % 10'u sevip isteyerek Felsefe'ye gelmiş-

tir; öbürleri üniversite dışında boşta kalmamak amacıyla, ya da yönetmelik zorlamalarıyla, bazan da rasgele felsefe okur. Çoğu, (belki de % 80'e, % 90'a varır bu oran) liselere özgü öğrenimin topluma yaygın yetişim koşulları gereği felsefe okumak için gerekli kafa, bilgi ve ruh sağlığı donatımından yoksundur. Öyle ki ancak % 15'i oldukça kolay felsefe metinlerini anlayacak düzeyde bir yabancı dil bilir; bunlarınsa birikisinden fazlası Felsefe'ye yazılı değildir; geri kalanlar Felsefeyi yardımcı olarak alan öğrencilerdir Belki de % 50'sinin (hiçbir yan-anlama çekilmemesi gereken nesnel bir mantık nitelemesine başvurulduğunda) kafası adamakıllı karışıktır. Yanılmıyorsam, felsefe öğrenimi, özenli bir sağlık bakımına gerekseme gösteren % 5'inin ruh dengesi için (çeşitli derecelerde) zararlı ve tehlikeli bir etmen durumundadır.

Öğretim üyelerinin felsefe tutumları, başarı güçleri, öğretme becerilerinden ötürü ortaya çıkan bazan büyük nitelik ayrılıklarını hiçbir zaman unutmadan, üniversite çerçevesinde «felsefe» başlığı altında öğretilenleri şöyle dizebiliriz: Felsefe terminolojisinin bellibaşlı ögeleri; Mantık ve Metodolojinin yapıtaşları; bilgi, ahlâk, tarih, sanat gibi önemli kültür etkenliklerine ilişkin felsefe sorunlarının çağlar boyu büründüğü biçimler; Türkçesi bulunan ya da yabancı dildeki asılları ile çevirileri pek zor olmayan klâsik ve çağdaş felsefe metinleri. Bütün bu konular, daha başka akraba konularla birlikte, kimi yalnızca öğretim üyesinin konuştuğu derslerde, kimi de öğrencilerin konuşmaya katıldığı seminerlerde ele alınıp incelenmekte. Oldukça değişik sistem ve uygulamalar ancak kaba bir ortalamaya izin verdiğine göre, Felsefe Bölümlerini bitirenlerin, haftada en

az 6, başka bölümlerden Felsefe'ye gelenlerinse haftada en az 2 saat ders ve seminer gördüğünü kabul edebiliriz. Genellikle, her öğrenci yılda bir tane seminer-ödevi hazırlar. Pek çoğu yazılı olan bu ödevler ilgili seminerin (büyük ölçüde, katılanlarca da belirlenen) bilim düzeyine uygun düşen bir değerdedir; işlenmekte olan konunun bir özeti ve yorum denemesi niteliğini taşır. «Tez» adı verilen belirli bir çalışma yapmadıkça da Felsefe Bölümünü bitirme olanağı yoktur. «Tez»se, öğrencilerin son yıl kaleme aldığı bir felsefe yazısıdır; konuya, öğrencinin başarı gücü ve öğretim üyesinin tutumuna göre, değerce değişik düzeylerde, nicelikçe de ortalama 30-40 daktilo sayfası içinde kımıldanır. Çoğu kez Türkçesi bulunan bir (ya da birkaç) kitaba dayanarak, iyice sınırlanmış bir konuyu, bellibaşlı düşünceleri aktaran, bellibaşlı çizgilerden öteye uzanmayan bir yöntemle işlemeyi amaçlar. Üniversitelerde Felsefe okuyanlardan, yaklaşık olarak % 90'ının tüm yaşamı boyunca ortaya koyduğu ilk ve son yazılı-çalışma niteliğindeki «tez»lerin durumunu azıcık daha yakından görmek için, şimdi birkaç adım ötemdeki dolapta duran belgeleri en kısasından dile getirelim: 1927 - 1973 yılları arasında İstanbul Edebiyat Fakültesine sunulmuş «tez»ler bunlar. 687 tane hepsi. Çağdaş filozofları, modern akımları, yeni sorunları incelemeye ayrılmış olan 150 dolayındaki «tez» biryana, geri kalanlar Platon, Aristoteles, Descartes gibi birkaç klâsik düşünürün (toplam) 30 kitabını, birbirini pekçok andıran bakışlar ve başlıklar altında özetleyip kavramaya yöhelmekte.

Sık sık dikkati çektiğim ortalama zorluğunu hesaba kattığımızda: son 50 yılı gözönüne getirecek olursak, üniversitelerdeki Felsefe Bölümlerini biti-

renlerin sayısı yılda 50 kişiyi geçmiyor. 10 yıl önce 20'yi bulmuyordu bu sayı. Nedenleri yönünden birbirinden ne tür ayrı yorumlara ve değerlemelere dayatılırsa dayatılsın, felsefe okuyanlar gibi Felsefe bitirenlerin sayısında hızlı artışlar olduğu bir gerçek. Bir karşılaştırma tabanı olmak üzere, özgelişimsel bir çeşniyle şunları saptayabilirim: 1944 kışı — İstanbul Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümünde (o zamanlar Sosyoloji ve Psikoloji de bu bölümün içindeydi) ilk yarı yılımdaydım, en kalabalık sınıflarda 30 kişi ya var ya yok; biz yeni gelen öğrencilerse (Felsefeye akın oldu diye şaşırmışlar o yıl) 17 kişiyiz; birkaç yıl sonra 10'a indi sayımız. 1948 yazında 7 kişiydik Felsefe'yi bitiren. Şimdiyse: 100 kişi alabilen büyücek ders odalarında sıkış sıkış oturanların yanında ayakta kalanlara rastlanıyor; geçen yıl (Sosyoloji, Psikoloji'den ayrı) 40 kişi girdi Felsefe'ye; 1973 yazında 37 kişi bitirdi Felsefe Bölümünü.

Soru 37 : Peki ne yapıyor bütün bu Felsefe'yi bitirenler? neyle uğraşıyorlar? nerde çalışıyorlar?

Peki ne yapıyor bütün bu Felsefeyi bitirenler? Neyle uğraşıyorlar? Nerde çalışıyorlar? — Aşağı yukarı % 80'i liselere öğretmen oluyor. Yer bulamıyanların, Bakanlıkça gönderildiği yere gitmeyen, ya da lisede öğretmen olmak istemiyenlerin her 10 yılda ancak birkaçı üniversite'de öğretim üyesi olabilme olanağını buluyor. % 20'nin çok büyük bir kısmıysa, felsefe-dışı, genellikle de felsefeye epeyce uzak düşen işler tutuyor: dış ticaret uzmanı, sebze-meyve toptancısı, banka memuru, otelci, dokumacı, gazeteci

olanlar var içlerinde. Elimde hiçbir aykırı belge olmadığı için çekinerek söylüyorum ama gerçeği tam yansıtmasından da korkuyorum: görünüşe göre bu gibi insanlar tüm yaşayışlarında felsefeyle herhangibir varlıksal bağ kurmuyorlar.

Soru 38 : Doktora düzeyindeki felsefe öğreniminde durum ne?

Lisans - üstü düzeyde, örneğin *doktora* düzeyinde özel bir öğrenim programı uygulamıyor üniversiteler. Zaman zaman doktoraya başvuranlar, ya oldukça ilerlemiş, az çok yabancı dil bilen lisans öğrencileriyle birlikte eğitiliyor, ya da teke-tek konuşmalarla, ev-ödevleriyle yetiştirilmeye çalışılıyor. Cumhuriyetin kurulmasından beri (başka türlü hesaplamalar yanılma oranını daha da artıracağı için, asıl uzmanlığı Sosyoloji ve Psikoloji'de olanları da kattığımızda) felsefe doktorası yapmış olan Türklerin sayısı 50 kişiyi geçmiyor sanıyorum. Bunların belki de dörtte biri doktorluğa yabancı ülkelerde erişmiş olan kimselerdir. Doktorası olanların aşağı yukarı yarısı, ya üniversitelerde (Felsefe ve yakın bölümlerde) öğretim üyesidir, ya da bir süre öğretim kadrolarında çalışmıştır. Geri kalanlarsa kimi devlet kesiminde kimi de serbest kesimde çalışmakta, sözgelişi eğitimci, planlamacı, gazeteci, çevirmen, kitapçı olarak iş görmektedir. Pek çoğunu incelemek fırsatını bulduğum «doktora tez»leri, genellikle, Batı Felsefesinin modern dönemlerine ilişkin epeyce önemli konuları kaynaklarından devşirip değerlendiren bir nitelikle Türk okuyucusunun karşısına çıkmaktadır. Ancak, bu «tez»lerden küçük bir bölümü tam olarak kitap halinde yayınlanmıştır.

Soru 39 : Yayınlar bakımından felsefeye yaklaştığımızda neyle karşılaşıyoruz?

Bir ülkedeki felsefe durumunu, felsefeyle uzaktan yakından ilgili çeşitli etkenlik kesimlerinin dikkate değer ögelerini de yansıttığı için, kuşku yok ki, en kuşatıcı biçimde bulduğumuz yer, *yayın dünyasıdır*. Gerçekten de felsefe, büründüğü nesnellik, kavuştuğu kalıcılık, eriştiği ortaklaşalık bakımından, en yoğun, basılı yapıtlarda yansır. İşte bundan felsefe yayınlarının incelenmesinde amaca uygun hiçbir titizliğin esirgenmemesi gerekir. Cumhuriyetten bu yana, özellikle şu 10 — 15 yıl içinde, Türkiye'deki felsefe yayınlarına, eldeki denemenin ister istemez sınırlayıcı yöneltilerine rağmen topluca bakmak, şimdi burda kaçınılmaz bir ödevdir.

Yalnız, ne denli sınırlı tutulursa tutulsun, *adamakıllı zor bir ödev bu*. Daha yayınların öbeklenmesi, aşağı yukarı aynı hakla çeşitli olanaklar izlenebileceğinden, türlü tartışmalara yolaçabilir. Bundan başka tek bir kişinin, 50 yılı kapsayan bir dönem üzerinde çepeçevre bilgi vermeye yeltenmesi gülünç birşeydir. Bir de şu pek çok önemli nokta var: yazılı felsefe ürünlerinin objektiv bir bakışla kolayca gözlenip tasvir edilebileceğini sanmak son derece yanlıştır. Çünkü yazılı basılı felsefe, yazı baskı olarak ortadaysa da, felsefe içeriği olarak, kendisini, ancak felsefeden anlayanlara açan, bunun için de derinleşme, yorumlama, değerlendirme gibi epeyce dolanık birtakım kavrayış işlemlerini vazgeçilmez kılan bir yapıdadır. Gene de, bütün bu güçlükleri gözden yitirmeksizin, elden geldiğince güvenilir bir derleyip toplamaya girişmeden edemeyiz burda.

Soru 40 : Ana çizgileriyle ne durumda Türk felsefe yayınları?

50 yılın felsefe yayınları, ana çizgileriyle, Türk düşünsel yayın dünyasının genel niteliklerini paylaşmakta. *1925 - 1940 arası* felsefe yayınları nicelik bakımından cılız. Dil, bugünün kuşakları açısından bakıldıkta, anlaşılmaya direnen bir eskilikte. Konular, uzmanca sorunların oldukça uzağında kımıldanmakta; işleme tutumuysa amatörce bir gevşeklik göstermekte. Devletin de Üniversitenin de katkısı pek az bu bir tutamcık yayında. *1940 - 1955 dönemiyse* Milli Eğitim Bakanlığınca gerçekleştirilen çeviri atılımından ötürü, felsefe klâsiklerinin yayın dünyasında nicelik ve nitelikçe önemli bir aşamaya ulaştığı çağdır. Bu dönemde, çeviri olmayan felsefe yazılarının da dikkati çekmeye başladığına tanık oluruz. *1955 sonrasıysa,* Bakanlığın (başka alanlarda olduğu gibi) felsefe alanındaki çeviri etkenliğinde iyiden iyiye bir azalma görülmekle birlikte, özel yayınevlerinin (başta çeviri olmak üzere) felsefe yayınlarına ilgisinde (eskiye oranla) büyük denebilecek değişiklikler olmuştur: yayınların sayısı gün geçtikçe artmakta, değerce de bazı gelişmeler dikkati çekmektedir; ayrıca, üniversitelerin, felsefeye giren yayınları bakımından, ağırlığını her geçen gün daha çok duyurduğu unutulmamalıdır.

Soru 41 : Türk felsefe yayınlarına ilişkin sayısal ipuçlarımız var mı?

Şimdi Türkçe'deki felsefe yayınlarının son 50 yılını, bu denemenin çerçevesine uygun bir ışıkla

aydınlatmak için, *sayısal* biriki tutamak vermek istiyorum. Ancak gereken bazı yerlerde *değersel* biriki nitelemeye de başvurmaktan çekinmeyeceğim. Kültür işlerine değgin pekçok dalda olduğu gibi felsefede de yapılıp edileni istatistik yöntemleriyle özetleyen çalışmalardan yoksunuz. Gene de ben, ilk gençliğimden beri düşünmemle eylememle, yazmam geçinmemle, pekçok bakımdan felsefeye yapışık bir yaşamam olduğundan, 1925 - 1940 döneminin yayınlarını, beni pek büyük yanıltılara düşürmeyeceğine inandığım bir dolaylıkla izlediğim için; 1940 sonrasının felsefe yayınlarınıysa, büyük yanlışları önlediğini sandığım bir titizlikle izlediğim için, oldukça güvenle şu saptamalarda bulunacağım:

50 yıllık sürede Türkiye'de çıkmış olan *felsefe çevirisi dergilerinin* sayısı 5'i, *felsefe dergilerinin* sayısı da 15'i geçmez. Bunların çoğu yayınını birkaç aydan öteye uzatamamıştır. Genellikle edebiyat ve bilimi ilgilendirenleri, sözün geniş anlamıyla felsefeye ayırdığı yer bakımından anılması gerekenleri de kattığımızda, (yılda ortalama 3 - 4 sayıdan fazla çıkmasa da) bugün Türkiye'de felsefeye değğin 5 derginin yayınlandığını söyleyebiliriz.

İşte çoğu bu dergilerde yayınlanmış bulunan, bir kısmı konferans derlemeleri olan, bir kısmıysa gazete sayfalarında yeralan *50 yılın felsefe yazıları* 2000 dolayında. Değer ve uzunluk bakımından birbirinden epeyce ayrılıklar gösteren bu yazıların en aşağı yarısı çeviri. Öbür yarısıysa araştırma, inceleme, kitap-konuşması, eleştiri, tarihsel, makale, sistematik deneme gibi çeşitli öbekler halinde toplanabilir.

Soru 42 : Kitap halindeki yayınlardan çeviriler hangi düzeyde?

Kitap halinde yayınlara gelince, toplam olarak bunların, oranlamalarıma göre, sayıca 500'ü geçmediğini sanıyorum. Bu 500'dense 400'ü çeviri. Üniversitedeki görevimde sık sık başvurduğum bir çizelgeye, özellikle öğrenci «tez»lerini yönetmek, öğrencilere ev - ödevleri vermek üzere düzenlediğim bir çalışmaya göre, bu çevirilerin, 1940 - 1970 yıllarına ilişkin dönem için (yalnızca filozof metinlerini, yani bir filozofu konu alan yazıları değil de doğrudan doğruya filozofun imzasını taşıyan yapıtları gözönüne aldığımızda; aynı yapıtların, varsa, birden çok çevirisi ile baskısını hesapladığımızda) şöyle bir dökümle anlamlandığını görürüz: Çizelgedeki yapıtların toplam sayısı 261; bunların 97'si Fransızcadan; 54'ü Almancadan; 43'ü Eski Yunancadan; 38'i İngilizceden; geri kalanlarsa öbür kültür dillerinden aktarılmış kitaplar. Felsefe çağları açısındansa durum şu: Antikçağ filozoflarından 43 metin var; Hıristiyan ortaçağına ilişkin metinler 2 tane; İslâm felsefesine ilişkin çevirilerin sayısı ise 15 tane. 16. yüzyıldan 11; 17. yüzyıldan 15; 18. yüzyıldan 30; 19. yüzyıldan 29; 20. yüzyıldansa 123 çeviri kitap var.

Yıllardan beri bu çevirilerle oldukça sıkı bir ilişki kurmuş durumdayım; bir bölümünü —içten gelen teşekkürle— sürekli bir öğretim aracı olarak kullanmaktayım. Bu çeviriler konusunda ne gereksizce kılıkırk yarma eğilimine kaptırdığımı sanıyorum kendimi, ne de insafa sığmayan eleştirilerle alışverişim var; onun için açıkça söyleyebilirim: Gerek Milli Eğitim Bakanlığınca gerekse özel yayınevlerin-

ce piyasaya sunulan bu çevirilerin büyük bir kısmı herçeşit güvenilirlikten uzak. Terminoloji bakımından karanlıklar, bulanıklıklar, tutarsızlıklarla dolu. Hoşgörülemiyen acemiliklerden geçilmiyor. Çok kez atlamalara, aktarmalara, uluorta çırpıştırmalara, çevirence iyi kavranmamış yalapşap parçalara rastlanmakta. Dil gelişmelerine gereği gibi ayak uyduramıyorlar: kiminde artık eskide kalan deyimler ve sözcükler ağır basıyor; kimiyse yenici görünüşlerine rağmen içinden çıkılmaz anlatım topaçlarının yüküyle ezilmekte. Yantutmayan anlayışlı bir okuyucuda bıraktıkları izlenim şu: Yerinde bir seçme, başarılı bir çalışma ve mutlu bir kültür katkısı diye nitelenebilecek bir tutam çeviri kitap biryana, büyük düşünürlerin ya da parlak adların çekiciliğine sığınarak yapılmış çeviriler bunlar; böyle olmadığı zamanlardaysa, beceriksizliği güzel heveslere, iyi - istemlere baskın çıkan yapıtlar bunlar.

Soru 43 : Çeviri olmayan Türkçe felsefe kitapları genellikle ne durumda?

Türk felsefe yazarlarınca yazılmış kitapların sayısı 200'ü buluyor. Bunların büyücek bir bölümü üniversite yayını; bununla birlikte, şu son yıllarda özel girişimlerle basılıp çıkarılan felsefe kitaplarının sayısı artıyor. Alabildiğine çeşitli türden yapıtlar bunlar. İçerik ve niteliklerini, dolayısıyle de değer çevrelerini, kabataslak da olsa yansıtacağını umduğum birkaç başlıkla: yabancı dillere çevirileri yapılmış yaratılar, felsefeye bir katkı niteliğindeki incelemeler, amatörlerce düzenlenen aktarmalar, her

düzeyde ders notları, sağlam bilgiler kapsayan felsefe tarihleri, titiz özetler, kabataslak yorumlar, uzmanca monografiler, irili ufaklı araştırmalar var bunların içinde.

Soru 44 : Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde doğrudan doğruya felsefe alanına ilişkin öğretim ve yayın etkenliğinin topluca durumu, zorunlukla birtakım sorular getirmez mi akla?

Bütün bu yantutmayan gözlemlerin, gerçekliği yansıtmaya çalışan tasvirlerin sağladığı aydınlık, 50 yılın Türkiyesinde doğrudan doğruya felsefe alanındaki etkinliği, özellikle felsefeye özgü öğretim ve yayın durumunu belli bir ölçüde görünür kılıyor. Gene de amacımıza daha yaklaşmak için bu aydınlığı yoğunlaştırıp genişletmek zorundayız. Amacımızı da felsefenin bugününden kalkıp yarınına uzanmak diye özetlediğimizde, artırmaya istediğimiz aydınlığın yöneltisi iyice beliriyor. Arayışlarımızı güden soru şu artık: Türkiye'de asıl iş olarak felsefeyle uğraşanların *nasıl bir felsefe anlayışı* var? Hep bu soruyu başka başka açılardan, ayrı ama içiçe giren, birkaç soruya dökerek de sorabiliriz: Bu gibi insanlar (örneğin felsefe okuyanlar, öğretenler, üretenler) *felsefenin varlığı, gidişi, olanakları üzerinde ne düşünüyorlar*? Ne tür duygularla felsefeye bağlı bulunuyorlar? Felsefe karşısında nasıl bir *değersel davranış* içindeler?

Soru 45 : Bu soruları nasıl incelemeli?

Kuşkusuz, bu toplu - soruların cevabına götüren tek bir yol yok. Çeşitli yollar denenebilir. 50 yıllık süreyi ikiye, ya da daha fazla dönemlere ayırarak eski denebilecek anlayışla yeni anlayış birbiriyle karşılaştırılabilir. Daha önce verilen açıklamalardan da belirdiği üzere, Türkiye'de felsefe öğrenim, araştırma, çeviri ve çeviri - ötesi yayın bakımından,biryandan üniversite kesiminde öteyandan da üniversite - dışı kesimde kimi birbirine koşut kimi birbirinden ayrılan gelişmeler gösterdiğine göre, toplu-soru bu iki kesimde ayrı ayrı ele alınabilir. İstenirse, verisel ve değersel bir incelemeye giriştikten sonra, 50 yılın felsefesinde başarı gösterenler ile göstermiyenler açısından, toplu - soruya, göreli de olsa, cevaplar derlenebilir. Oysa bu yolların ve benzerlerinin hiçbirinden yürümiyeceğim ben. Yürümeye kalkışınca, hem başvurmadan edemiyeceğim birtakım çıkarımların sağlam öncüllerinden yoksunum, hem yersiz birtakım tartışmaları başlatmak istemiyorum. Bırakın ki sözünü ettiğim öncülleri sağlayabilsem, tartışmaları göze alsam bile, amaca daha kolay ve daha güvenilir götüren bir yol var önümüzde: Hangi dönemde, hangi kesimde, hangi başarıda olursa olsun, hiçbir bölümleme yapmaksızın *tüm* felsefeyle uğraşanların felsefe karşısındaki tutumlarını, ortaklaşa çizgileriyle, birkaç belirgin başlık altında toplama yolu bu. Biz de bu yoldan gidelim şimdi.

Soru 46 : Bugün Türkiye'de felsefeyi uğraş edinmiş olan herkes, felsefenin varlığı, gidişi, olanakları üzerindeki anla-

yış ve değerlendirme bakımından tek bir öbek meydana getirmediğine göre, ilkin, felsefenin yazgısıyla pek ilgilenmiyenlerin davranışını kısaca incelemek doğru olmaz mı?

Felsefeyi uğraş diye edinmiş olanlardan bazı kimseleri, felsefe karşısındaki temel davranışları bakımından, *«ilgisizler»* diye niteleyerek bir öbekte toplayabiliriz. Gerçi yanıltıcı çağrışımlar uyandıran bir deyim bu, gene de başkalarından daha kullanışlı. Şöyle ki, bu öbeğin üyelerinden gelen «bize ne felsefeden!», «bugün Türkiye'de ne durumda olursa olsun bize ne bundan!», «felsefenin geleceği için kılımızı bile kıpırdatmayız biz!» çeşitinden görüşler okuduktan, ya da işittikten sonra böyle bir nitelemeye varmış değiliz. Gerçekte felsefe üzerinde nasıl bir duygu ve düşüncede olduklarını doğrudan doğruya açığa vurmuyorlar bu sözünü ettiğimiz kimseler, kaçınıyorlar bundan genellikle. Aslında dolaylı bir vargı «ilgisizlik» nitelemesi; felsefeyle uğraşanların bu uğraşları üzerinde açık açık konuşmamalarından, susmalarından çıkan bir sonuç. Gerçi «ilgisizlik» olumsuz bir niteleme görünüşünde. Gene de üzerinde durduğumuz bağlamda başka deyimlerden, örneğin «önem vermemek», «aşağısamak», «sevmemek» deyimlerinden daha çok uyuyor gerçeğe. Öyle ya davranışları yönünden «ilgisiz» olduğunu söylediğimiz herkesin yerici bir değerlendirme içinde olduğunu söyleyemeyiz. Yüce tutulan birşeyin özlenen durumdan çok uzakta olması da, bazı ruhsal düğümlerle, «ilgisizliğe» dönüşebilir. Ancak, kesinlikle bildiğimiz birsey varsa, o da bu öbeğe koyduğumuz kimselerin felsefenin yazgısıyla ilgilendiklerini belli eder

belgelerden yoksun olmamızdır. İşte *bu* anlamda «ilgisizler» denebilir onlara.

Ne yapıyor peki bu insanlar? Hiç mi ilgileri yok felsefeyle? Olmaz olur mu; uğraşları felsefe; belli bir süreklilikle hep gündemlerinde felsefe. Ya yurtiçinde ya yurtdışında, ya da hem içerde hem dışarda felsefe okumuşlardır. Felsefe öğreticisidir hemen hemen hepsi. Yaşamalarının bazı dönemlerinde, bazan da tüm yaşamaları boyunca belli konularda belli becerilerle de tanınabilirler. Birkaç tanesi felsefe alanına giren oldukça yararlı biriki yayınla (sözgelimi çeviri, derleme, ya da başka tür bir yazıyla) tanınmış bir kişi olabilir. Özetle (belki de çoğu bir bakıma başarılı) «felsefe görevlileri» dir bu kimseler. Marangoz nasıl marangozsa, avukat nasıl avukatsa, fizik öğretmeni nasıl fizik öğretmeniyse, tapu müdürü nasıl tapu müdürüyse öyle.

Buysa, ne denli kendiliğinden anlaşılır birşey diye gözükürse gözüksün, aykırı bir durum aslında. Birikisi bir yana, uğraşların tümü için şu doğru: Geçimini sağladıktan, zevkle, hiç olmazsa belli bir rahatlıkla işini gördükten sonra hiçkimse uğraşının yazgısı, geleceğiyle pek ilgilenmez. Felsefeyse öyle bir uğraştır ki, insanın belli yerlerde, belli saatlarda gördüğü bir işe, örneğin memurluğa *benzemez*. Kendini felsefeye vermiş hiçkimse, «dokumacı, sigortacı, dişçi, gazeteci nasıl belli bir işle uğraşırsa, işte ben de önümdeki elimdeki belli bir işle uğraşırım, başka şey düşünmem» *diyemez*. Çünkü bütün bu saygıdeğer uğraşlardan *ayrıdır* felsefe. Hangi rastlantılar, itelenmeler, heveslerle felsefe okursa okusun, felsefenin çepeçevre varlığı, bu varlığın koşulları üzerinde derinleşme çabasını esirgememelidir hiçbir felsefe eri. Öyle bir eylemdir ki felsefe, olanca varlığıyla sarar in-

sanı. Her kımıltısı, genellikle felsefe anlayışı uyarınca belirlenen, *ancak bu anlayışla anlam* kazanan bir eylemliliktir felsefe. İşte bundan, felsefeyi uğraş olarak alan herkes, felsefenin durumu, yazgısı, gelecekteki yöneltisiyle ister istemez hesaplaşmak zorundadır.

Soru 47 : Felsefe okuyanlardan, öğreten, üretenlerden bir kısmının, genellikle Türk felsefesi karşısında kötümser bir davranış benimsediğini söyleyemez miyiz?

Felsefeyle uğraşanların epeyce büyük bir kısmını da, kestirmeden, *«kötümserler»* diye niteleyebileceğimiz bir öbekte toplayıp inceleyebiliriz. Gerçi gönül yapıları, kafa düzenleri, yetişme ögeleri ve başarı sonuçları bakımından tek renkte, tek biçimde insanlar değil bu öbektekiler. Gene de zaman zaman, başka başka noktaların da altını çizseler, duygu ve düşünüşlerini başka başka kılıklarda söyleyip yazsalar bile, — şimdi burda ortalama bir tutamak yettiğine göre —, felsefe anlayışları bakımından *şu* tipik görüşü, değişik içtenliklerle de olsa, benimseyip savunduklarını saptamak, gerçekliği, olduğu gibi demiyelim ama olana çok yakın bir özle yansıtır:

Bizde felsefe yok. Olamaz çünkü. Zor şey sözcüğün tam anlamıyla «felsefe». «Filozof»suz felsefe olmaz. Nerde bizde filozof? Beklemek de boşuna. Felsefe düşünmek demektir, yeti yaratıcılık demektir. Felsefenin asıl yaratıcıları dehalardır. Felsefe dehalarıysa en üstün kişilerdir. Sayıca az mı azdır deha;

bazan yüzyıllar geçer de bir teki bile uğramaz dünyaya. Hiç mi hiç rastlamıyor bize. Öyle ya bakım, mı gördüğü var bizde felsefenin. Bol bol öğrenen, çok çok öğreten ister felsefe. Kural şu oysa bizde: Öğrenciler dökümtü, dökümtünün dökümtüsü; başka kapıları kapalı bulunca soluğu Felsefe'de almış şaşkınlar hepsi; hazırlıktan yoksun kişiler. Ne klâsik metinleri aslından okuyabilecek dilleri var, ne içten gelen sorunları, ne istek, ne heves. Türkçenin durumuysa ortada: hızlı ve aksayan bir değişme içinde; felsefeye yaraşan anlatım kalıplarından, felsefenin gereci diyebileceğimiz kavram ve deyimlerden yana karmakarışık herşey. Hangi önemli metnin doğru dürüst çevirisi elimizde! Felsefe üretmesi gerekenlerimizse, işin kabasından öteye geçemiyen bir avuç insan. Yapılması gerekenlerin başdöndürücü sonsuzluğunda yitik birkaç kişi bunlar. Olanak kıtlığı içinde tüketiyorlar yaşamalarını. Sık sık kısıtlanıyor özgürlükleri: bunu okutma, şunu öğretme; şöyle düşünemezsin, böyle yazamazsın. Toplumca, devletçe değer veren yok felsefeye. Sözümona olsa da kendine yontuyor herkes. Geçimse durmadan ağırlaşan başlıbaşına bir güçlük. Üstüne üstlük, güzel geleneklerden yana yoksuluz felsefe alanında. Eskiden de felsefece düşünmekten hep kaçınıp durmuşuz sanki. Aslını ararsanız, Yunanın, Arabın ardısıra gitmekten başka birşey yapmamışız. Yüzyıllar boyu, evirip çevirip başkalarının yaptığıyla oyalanıp durmuşuz. Anlaşılan kumaşımız böyle dokunmuş bizim; hazırelbisecilikten fazlasına uymuyor. Şimdi bu durumda kalkıp felsefemizin geleceğine ilişkin planlar kurmanın ne anlamı var? Yersiz bir düş olmaktan öteye geçemez ki bunlar. Aklımızı başımıza devşirip sınırlarımızın ne olduğunu iyice bilelim: Hiçbir zaman önde gelen filozoflar çıkmadı

bizden, bugün de yok, yarın da böyle olacak. Felsefeye büyük katkıların ötesinde yoğrulmuş mayamız. Aktarmalar nemize yetmez ki bizim. Bu bile zor. Sözü uzatmaya ne gerek: bizim işimiz değil «filozof»luk; adam gibi «felsefeci» olmaya bakalım...

Felsefe karşısındaki ana davranışı güden gönül kımıldanışlarını, bu davranışa sinen duygu havasını, bu davranışın çeşitli yönelişlerini birlikte tutan akıl-yürütme üslubunu birarada gözönünde bulundurduğumuzda, en belirgin çizgileriyle işte bunlar Türkiye'de felsefeyle uğraşanlardan büyücek bir öbeğin düşündüğü.

Soru 48 : Türk felsefesine iyimser bir açıdan bakan ilgililer yok mu?

Uğraşı felsefe olan bazı kimseleri, epeyce küçük bir öbek meydana getirseler de, felsefe karşısındaki tutumları bakımından, *«iyimserler»* diye niteleyebiliriz. Besbelli, duygusal bir niteleme bu. Durum gerçekliğini yansıtmak için böyle bir nitelemeyi seçmenin nedeni, nitelemenin, tam da bu duygusal tonundan ötürü gerçekliği niteleyebilmesi. Çünkü şimdi sözünü ettiğimiz kimseler, Türkiye'deki felsefeyi değerlendirirken az önce üzerinde durduğumuz «kötümserler»e *karşıt* bir tutumu benimsemektedirler. Bunu, doğrudan doğruya özel yazılarla dışa vursalar bile, değişik konudaki felsefe yayınlarının dürtü ve amaçlarında, yanılmıyorsam, dolaylı olarak okuyabiliriz. Öğretim kesiminde çalışanların, erişebildiğimiz kadarıyla, öğretim tutumlarıyla pekişiyor bu. Görev gereği ya da görev dışı çeşitli konuşmalarda, bazan bu kimselerin doğrudan doğruya kendile-

rinden, felsefeyi nasıl anladıklarını sezip görme, duyup işitme fırsatlarım doğuyor. Güvenilirlik yönünden birbirlerinden ayrılsalar da bütün bu kaynaklardan edinebildiğimin bir ortalamasını sunacak olursam, «iyimserler»in *şöyle* bir davranışla yaşayıp eylediğini söyleyebilirim:

Bugün Türkiye'de, önde gelen ülkelerle karşılaştırıldıkta, insana kıvanç veren bir felsefe öğrenimi var. Bilgili ve dürüst felsefe öğreticilerimiz gün geçtikçe artıyor. Bazı felsefe yazarlarımızın yazıları Avrupa ile Kuzey Amerika'nın en gözde dergilerinde çıkıyor. Eskiden de (zamanlarının geleneğine uyup Türkçe yazmamış olsalar bile) büyük filozoflar yetiştirmiş olan bir ulusuz biz. Türk düşünürlerinin katkısı olmasaydı Rönesansa ulaşamazdı Avrupa. Descartes'tan yüzyıllar önce Gazali'miz vardı bizim. Nicolai Hartmann'dan daha mı az değerli Farabi'miz? Husserl'den neyi eksik Sühreverdi'nin? Mevlâna'nın, Yunus'un, Pir Sultan'ın günümüzdeki o ünlü varoluşçulardan nesi daha aşağı? Şimdi kalkıp da «biz filozof olamayız!» diye kestirip atmak son derece insafsızlık olur. Bu hem geçmişteki başarıları görmemezlikten gelmek, hem de ulusal erdemlerimizin hakkını vermemek olur. Durumu gereği gibi değerlendiremeyenlerin en korkunç zararıysa, Türk felsefesinin geleceğini güdükleştirmektir. Öyle ya, «biz filozof olamayız» yanıltısı, istemiyerek de olsa, düşünce etkenliğine değğin bir aşağılık duygusu yaymaktan başka neye yarar. Giderek felsefeden büsbütün yüz çevirmeye iteler. Çok yakışıksız bir darlığın içine kapanıp kalır bu gidişle gelecek kuşaklar; buysa, asıl yapıcıların uzaktan izini sürmek, onlara benzemekle oyalanmak, olsa olsa onların başarılarını tekrarlamak, kısaca taklitçiliğin kısır döngüsü içinde kı-

mıldanıp durmaktır. Oysa umutla bakmalıyız bizdeki felsefe gelişmelerine. Dünümüz de bugünümüz de özlü bir umut olduğunu belgelemekte bu umudun...

Türkiye'deki felsefe durumunun karamsar yorumuna yürekten karşı olan az sayıdaki «iyimserler»in temel inanışı bu işte.

IV. SAKINILACAK ŞEYLER

Hava yalımları özümsemeye elverişli olmadı mı hiçbir yalım yaşıyamaz, üstelik ne yerdeki ne havadaki herhangibir canlı varlık...
Yeterinden fazla yel yalımı öldürür, ılımlı yelse besler.

Leonardo da Vinci, *Codex Atlanticus, Milano, Biblioteca Ambrosiana.*

Soru 49 : Felsefeye ilişkin durum - saptamalarıyla iş biter mi?

Kim sunarsa sunsun, neye ilişkin olursa olsun hiçbir durum - saptamasının sorusuz sorgusuz benimsenmeyi gerektiren bir inandırıcılığı yoktur. Ama bunu tek tek durum - saptamalarındaki herhangibir eksik gedikle açıklamak doğru değildir. Durum - saptamasının öz yapısından ötürü bu böyledir. Gerçekliğin kendi durumu başka şey, saptanması başka şeydir çünkü. Saptama bir dile - getirme, bir dilde - yansıtma, bir dilde yorumlamadır. İster istemez belli bir bakışaçısının damgasını taşır; belli dürtü, amaç ve kaygılarla kotarılır. Böylece dürüstlük ve başarıyla yürütüldüklerinde, ancak belirli bir çerçeve içinde gerçeği objektivlikle yansıtabilir saptamalar. İşte bundan, gereğince ortaya konmuş olan durum - saptamalarını, bu saptamalara özgü bakışaçılarına ne oranda yerleşirsek o oranda benimseriz.

Felsefeye ilişkin eldeki saptamalar için de geçerlidir bu. Kendime verdiğim ödevle sınırlanan açıysa besbelli, yanlış anlamalar ile boşuna beklemeleri önlemek dileğiyle zaman zaman belirttim: Türkiye'de bugünkü felsefeden yarınki felsefeye uzanmak dileğindeyim. Gene de herkesin bu açıyı benimsemesini; benimsese bile tüm söylediklerimi benim söylediğim gibi söylemesini; benim anlatım dilimi paylaşsa bile, saptamalardan benim çıkaracağım sonuçların aynını çıkarmasını isteyemem. Nitekim ben de başka açıların olduğunu biliyor, bunlardan bazılarının şimdiye

dek verimli kılınmamış olmasına ben de üzülüyorum. Sözgelimi Türkiye'deki felsefenin bugünkü durumunu, tümüyle kültür dokusunun geçmişteki oluşumunda köksalan çeşitli nedenlerle araştırıp incelemenin, felsefe bilincine önemli yararlar sağlayacağına inanıyorum. Durumu anlatmak için başvurduğum dilin de akla gelebilecek biricik dil olduğunu öne sürecek değilim. Bazı adlar ansaydım, bana kulak verenlerin söylediklerimi daha da çekici bulmasını güven altına alırdım belki. Ama daha önce de değindiğim gibi, dalaşmalara yolaçabilecek yanetkilerden sakınmak istedim. Saptamalarımdan derlenebilecek sonuçlara gelince, açımı ve dilimi uygun bulmayanların bu konuda da, bazı çıkışları olacağını sanıyorum. Bazıları, kanılarınca, kısalığından, eksik yanlarından ötürü kınamak isteyecek saptamalarımı. Özellikle felsefe-dışı çevrelerden, genellikle felsefeye sırt çevirenlerden olduğu gibi felsefeye saygıyla yönelenlerden de, felsefe karşısındaki çeşitli anlayışları tüm tarihsel-toplumsal koşullar gereğince belirtmediğim; felsefe-içi çevrelerden, çeşitli öbeklerde nitelemeye çalıştığım ilgililerden, tam da kendi felsefe görüşleri üzerinde yeterince yayılmadığım doğrultusunda sesler yükselebilir. Her iki çevreden bazı kimselerse şu ya da bu noktayı fazla uzattığımı; özellikle de, uğraşısı felsefe olanlar, felsefe-dışındakilerin felsefe davranışı üzerinde çokça oyalandığımı; asıl uğraşısı felsefe olmayanlarsa, felsefedeki durum, kanılarınca, hiç de gönülaçıcı olmadığı halde bu durumu gereksiz deştiğimi ileri sürebilirler. Ne var ki bütün bu itirazları şimdi burda parmağımıza dolamadan geçebiliriz. Öyle ya olanaksal itirazlar bunlar, gerçekten ortaya çıkmayabilirler; çıksalar bile, demin değindiğim açı başkalığından doğdukları için

şimdi burda sürdürdüğüm denemenin amacı ötesinde kalırlar.

Bununla birlikte ne denli haklı olursa olsun hiçbir sınırlamanın, hiçbir savununun savsaklayamıyacağı bir nokta unutulmamalıdır. Hangi açıya yerleşirsek yerleşelim, kim olursak olalım, hepimiz, felsefenin bugün Türkiye'deki durumuyla ister sıkı ister geşvek bir ilişki kuran herkes, apaçık bir gerçeği paylaşmaktayız: Türkiye'deki felsefe için *birşeyler yapmak* gerek. Aynı şey (çeşitli ağızlardaki öznel duygular biryana) başka türlü dile getirildikte: ilgimizin ilişiğimizin yönü doğrultusu uyarınca içerden de dışardan da baksak bugün Türkiye'de felsefeye, bir *hoşnutsuzluk* sarar hepimizi. Bu böyle gitmez, demekten alamayız kendimizi. Oluruna bırakamayız felsefeyi. Önem ve özenle, ciddi ciddi eğilmeliyiz felsefenin üzerine.

Soru 50 : Felsefenin durumunu onaylamayıp felsefe için birşeyler yapmaya kalkışanların her yaptığını evetleyebilir miyiz?

Pekçok işte olduğu gibi felsefe alanı için de yürürlükte olan bir gerçek uyarınca, yalnız hoşnutsuzluk duymak ya da birşeyler yapmak gerektiğini düşünmekle kalmıyor insan, hemen hemen her zaman duygu ve düşünceleri eylemler, tedbirler, onarmalar, elatmalar izliyor. Nitekim felsefeye ilişkin bazı tasvir ve saptamalardan sonra ister istemez birtakım duygu ve düşüncelere kapılanlar, tezcanlılıkla bazı şeyler de yapmaya kalkışacaklardır. Gelgelelim bu noktada da pekçok alan için doğru olan felsefe için de

doğrudur: İyi istem, üzüntü, sevgi ve bıkkınlıkla yapılanlar, büyük bir olasılıkla, tam da *yapılmaması gereken* şeylerdir. «Çare», «düzeltme», «atılım» diye de nitelense, aceleye getirilen, basmakalıp düzenlenen, uzak yakın gelecekteki sonuç ve etkileri yönünden gereğince ölçülüp biçilmeyen her yapıp etme yarardan çok zarar getirir felsefeye. Öyle ki bunların dizi dizi insan kuşakları boyunca sürüp gideceğini; hatta zamanla, büyük güçlükleri yenmeden giderilemiyeceğini gözönüne getirmemezlik edemeyiz. İşte bundan, aykırı görünecek ama hiç çekinmeden söylemek zorundayım: içinde bulunduğumuz durumda, şimdi bugün felsefe için Türkiye'de yapabileceğimiz en yerinde şey, felsefeye iyilik olsun diye hemen yapılması istenen bazı şeyleri, bunların, birçok bakımdan, en çok da felsefe açısından *sakınılması gereken şeyler* olduğuna inandığım için, kısaca da olsa, tartışıp eleştirmektir. Felsefe alanının içinde de dışında da girişilse; birçok bakımdan birbiriyle uyuşmayan pekçok kişiye kesinlikle doğru ve kaçınılmaz diye de gelse, bunlardan hiç olmazsa birkaçı üzerinde duracağım.

Soru 51 : Felsefe için birşeyler yapmak gereğini duyanlar, kendilerini uluorta davranışlara kaptırırlarsa, felsefeye ne gibi zararları dokunabilir?

Kaygısı, tedirginliği neye dayanırsa dayansın, bugünün Türkiyesinde felsefe için birşeyler yapmak gereğini duyanlar; bilgi, kültür, düşünce işlerinde bakımı ve canlılığı şöyle bir silkelemek isteyenlerin genellikle ilk aklına gelen yoldan yürümeye kalkı-

şacaklardır sanıyorum: Felsefeye ilgiyi artıralım, çekici kılalım felsefeyi, felsefenin değerce yücelmesine yardımcı olalım doğrultusundaki yoldur bu. Kimlerle karşılaşmayız ki bu yolda: Felsefeyle uğraşanların, verimli ve yaratıcı olmalarını sağlamak amacıyla, geçim yalpalamalarından uzak bir yaşama düzeyine kavuşmaları için çalışanlar; lise-sonrası felsefe öğretiminin sönük ve uyuşuk bir çerçeveye kapanıp kalmasını önlemek amacıyla, küskünlerin ve kafaca çelimsizlerin yerine gerçekten isteyenlerin, yetenekli ve sağlam donatımlı gençlerin felsefe okumalarını sağlamaya çalışanlar; felsefede derlenen bilgi ve bilgeliği yayıp yaygınlaştırmak, felsefe sevgisini pekiştirmek amacıyla, lise felsefe derslerinin saat sayısını çoğaltmak için çalışanlar; yüksek öğrenimde felsefe okumuş olanlara gönül çelen, güvenilir etkenlik olanakları hazırlamaya çalışanlar; felsefedeki gelişmeyi nitelik ve nicelikçe kollayıp kayırmak amacıyla, başka ülkelerden filozoflar getirtmek için çalışanlar; felsefeye ilişkin herçeşit öğretim kitaplarını tekyönlü, güdük ve beceriksiz ellerden kurtarmak amacıyla, uzmanlarca oluşan kurulların yazması için çalışanlar; felsefe alanının renksizlikten sıyrılıp yeni yeni zenginliklerle bezenmesini hızlandırmak amacıyla, tektek kişilere ve kurullara yabancı dilden çeviriler yaptırmaya çalışanlar; terminoloji yönünden eksikleri, kargaşalıkları gidermek amacıyla, seçilecek kişilere sözlükler ısmarlamaya çalışanlar; her türlü felsefe kısırlığının kökünü kazımak amacıyla, felsefe başarılarının cömert ödüllerle kutlanmasına çalışanlar...

Çıkar gütmeyen salt felsefe sevgisiyle de olsa, bütün tektek «çalışanlar'ın», büyük bir yük altına gireceği ortada. Zamanla güç birliği yapsalar bile para, yetke ve uygulama bakımından devlet yardımına

başvurmakta gecikmiyeceklerdir. Devletin yapabilme gücünün gittikçe artığı; özel ve kamusal pekçok görevi devletten beklemenin alışkanlık haline geldiği çağımızda bundan doğal birşey olamaz. Yalnız, devletin belli bir konuda kendisini sorumlu görebilmesi için, devletin o konuya ilgisini çekmek, o konuya eğilmemesinin başta halk ve devlet olmak üzere bazı yönlerden zararlı, o konuya eğilmesininse yine aynı yönlerden yararlı olduğunu devlet adamlarına anlatmak gerekir. Buysa akıl, beceri, sabır isteyen bir iştir. Giderek asıl amacı zedeleyen ödünler vermeye iteleyebilir.

Pekçok şeyin yolunda gittiğini varsayalım, durum ne olacaktır o zaman? Tektek ilgililer ile devlet elele felsefenin iyiliği için hiçbirşey esirgemiyecektir, kuşkusuz. Öyle ki sözgelimi: bazı ülkelerde yüzyıllar boyu didinmeden sonra kurulabilen felsefe akademilerinin kısa bir sürede çok daha görkemlileri kurulabildi; öncekileri gölgede bırakan uluslararası felsefe kongreleri düzenlenebildi; yalnızca felsefe yayınları yapan dev yayınevleri açılabildi diyelim. Ne var ki burda şu soruyu sormadan geçmemeliyiz: Bütün bunlar gerçekten felsefenin iyiliğini sağlar mı? Bu soruya pekçok kişi: «neden sağlamasın, kesinlikle sağlar» diye karşılık verecektir. Bense, hiçbir yantutma ve çıkar-gözetmenin etkisinde kalmamış bile olsa, bu karşılığın, ayık kafayla düşünüldüğünde, tartışmasız kabul edilemiyeceği; kabul edilse bile bazı önemli sınırlamalara uğraması gerekeceği kanısındayım. Önemli de olsa burda felsefeye değgin her sorunu çepeçevre deşemiyeceğimden, kanımı şöyle *özetlemekle* yetiniyorum:

İlkin: tekbaşına sevgi, tutku ve saygı (heryanda kullanılan bir deyimle) felsefeyi «kalkındırmanın»

başarı gerekçesi olamaz. Bu bakımdan durum bilim, edebiyat ve sanatı yakından andırmakta. Nasıl bazı kimseleri ozan diye seçip karınlarını tok, sırtlarını pek tutmak; nasıl ressam denen bazı kimselere imrenilecek atelyelerin anahtarını vermek; nasıl bilim adamı olarak ortaya çıkan bazı kimseleri en son araç ve gereçlerle donatılmış laboratuvarlara buyur etmek bu alanlara ilişkin ürünleri yüzdeyüz başarılı kılmayı güven altına alamıyorsa, felsefe alanında da sağlanan kolaylıklar, beklenen felsefe ürünleriyle şaşmaz bir düzorantı içinde değildir. İnsan yapısı pekçok işte, özellikle de kültür etkenliklerinde gözden kaçmaması gereken şey, felsefede de doğrudur: Felsefe yaratıları *çok*-yanlı, *çok*-koşullu, çetrefil girdi-çıktılı yaratılardır. Tektek bir neden-sonuç ilişkisine indirgenemezler. Başka türlü dile getirildikte, mantıksal bir aydınlığa kavuşturuldukta: hangi düzeyde olursa olsun, felsefeyle uğraşanlara sağlanan belli kolaylıkları, o düzeye ilişkin belli nitelikteki başarılı sonuçların yeterli nedeni diye saymak yanlıştır.

Atlanmaması gereken bir nokta da şu: Bir kültür alanının iyiliğine yönelen çalışmalar, kökü kaynağı nerde olursa olsun, ister özel kişilere, ister dernek ve benzeri örgütlere, isterse de devlete yaslansın, açık ya da örtük, birtakım dilekler, özlemler, haklar da getirir birlikte. Hemen hemen her zaman kaçınılmaz birşeydir bu. Çoğun bu kaçınılmazlık başlangıçta hiç düşünülmemiş de olsa, sakınılmış da olsa, buyruklara, yasaklar, itelemeler, durdurmalara dönüşür. Giderek tam bir güdüm altına girmek tehlikesine düşer böylece o alan. Zaman zaman gevşeyen, zaman zaman sıkılaşan bir çekip çevirmeyle, o kültür bölgesini artık «iyilikseverlere» bağımlı kılar bu durum.

Böylesi bir durumun felsefenin başına gelmesi: felsefede neyin okunacağı, neyin öğretileceği konusunda bazı çevrelerin açık kapalı onayına gerekseme duyulması demek; felsefede tekyanlı, güdümlü, denetimli ürünlerden başkasına gözyumulmaması demektir. Buysa felsefenin felsefeliğiyle *bağdaşamaz.*

Soru 52 : Bugün Türkiye'de felsefeye kestirmeden iyilik etmek üzere ortaya atılanların, en çok gerçekleştirmek istediği bir iki somut iyilik üzerinde durabilir misiniz?

Felsefeye yapılması istenen somut «iyilikler»den birkaçında şöyle bir durabiliriz. Diyelim ki: çeşitli öğretim kurumlarında, örneğin liselerde, felsefe derslerine ayrılan haftalık saat sayısını artırdık; sözgelimi 2'den 3'e çıkardık, — genellikle felsefenin, özellikle de felsefe öğreniminin niteliğine kesinlikle olumlu bir katkı anlamına mı gelir bu? Felsefenin iyiliğine çalışanlar, çalıştığını öne sürenler için kuşku yok ki öyle. Oysa bence bu dokunulmaz gibi görünen inancın eleştirilmesi gerekir. Şöyle ki bu tür bir eleştiriye yalnızca başlangıç olarak söylüyorum: liselerde felsefe okunmasa daha iyi olur belki. Felsefeyi en erken lise-sonrası dönemde, değişik uzmanlıklara koşut olarak okutmak daha doğru olabilir. Erkenden çok çok okutulan felsefenin yarar sağlayamıyabileceğini unutmamalıyız. Nitekim birkaç yüzyıldan beri yeryüzü felsefesine öncülük etmiş bazı ülkelerde, örneğin Almanya'da, liselerde hiçbir zaman felsefe dersi okutulmamıştır, bildiğim kadarıyla okutulması da düşünülmüyor.

Tektek kişilere ya da kurullara felsefeye ilişkin sözlük, çeviri, ders kitabı gibi yapıtlar ısmarlamaya gelince, başka birçok alanda nasılsa felsefede ae öyledir: yazarlar ne denli yetkili ve uzman kişiler olurlarsa olsunlar, özü biçimi sınırlanmış ürünler vermeye zorlanmamalıdırlar. Böylesine ısmarlama yapıtlar, düzgün bir görünüşle ortaya çıksalar bile, yaratıcıların kendi kendilerine verdikleri ödevler çerçevesinde yeralmadıkları sürece, sıradan ürünler olmaktan kurtulamazlar. Bununsa felsefenin asıl özlenen iyiliğine değerli bir yardım olduğu söylenemez.

Soru 53 : Özgeçmişe dönerek felsefeyi kalkındırmak istiyenlerin tutumu ne?

Felsefeye atılım getirmek isteyenlerin aklına gelebilecek en etkin çarelerden biri,*özgeçmişteki felsefe başarılarının yardımını* sağlamaktır. Uğraş olarak felsefeye içten de dıştan da yaklaşsın, pekçok ilgilinin ilgisizin paylaştığı bir görüştür bu. Kuşkusuz, bu görüşün tekdüze bir yapısı olduğunu sanmak yanlıştır. Nitekim yaklaşımların, bazan, ayrı ayrı kültür arkaplanlarına, birbirinden ayrı felsefe bilgilerine dayanması, önerilen çarenin türlü türlü kılıklarla ortaya çıkmasına yolaçmaktadır. Gene de biz burda, sözü edilen çarenin, esası çarpıtmadan ne olduğunu kavramaya yetecek olan ortalama bir tutamak bulmayı deneyebiliriz. İnce ayırımları biryana bırakmamızı gerektiren böyle bir deneyişle de, asıl görüşü değişik ögeleriyle biraraya toplayan tipik bir anlatım elde edilebilir. İşte *bu anlatım uyarınca,* bugün Türkiye'de felsefeye geçmişten hız ve güç devşirmek isteyenler şöyle düşünürler:

Felsefemizin gelişmesi, ancak geçmişteki felse-

femizin değerlendirilmesine bağlıdır. Uzun ve zengin tarihimiz nice ünlü felsefelerle dolup taşar; tarihimizin birçok dönemlerinde çığır açmış filozoflara rastlanır. Ne yazık ki tarihsel felsefe gömülerimiz bir süreden beri gözden düşmüş, ya da unutulmuştur. Günümüz felsefesinde hepimizin canını sıkan duraklama ve gerilemeler işte bundan ileri geliyor, başka birşeyden değil. Öyleyse yapılması gereken, hiç zaman yitirmeden, geçmişteki felsefemizi yeniden verimli kılmaktır. Kendi felsefemizi kalkındırmak için yabana uzanmak, yabancı felsefe geleneklerinden yardım ummak yakışmaz bize. Onun için araştırma, düzenleme ve para türünden neyimiz varsa herşeyimizi geçmişte yaratılmış olup canlılığından henüz hiçbirşey eksilmemiş bulunan kendi felsefemizden yararlanmada yoğunlaştırmalıyız. Bu yerinde davranıştan caydırmak için önümüze atılabilecek olan engellemelerden hiçbirinin tuzağına düşmemek zorundayız: özellikle, başka felsefelerin kendimizinkinden daha sağlam olduğunu; geçmiş felsefelerin artık geçmiş olduğunu söyleyenlere kulak asmamalıyız. Kendi tarihini bilmeyen, kendi tarihindeki düşünce başarılarına güvenmeyen, yaban hayranı kimselerdir bu gibiler. Oysa ortada örtülemiyecek bir durum var ki o da şu: Felsefeyi özlediğimiz aşamaya ulaştırma umutlarımızı, parlak tarihimize yaygın derin felsefe damarlarını titizce işlemekle en güzel biçimde gerçekleştirebiliriz...

Soru 54 : Felsefeyi özgeçmişten devşirilen güçle kalkındırmak isteyenlerin savını çözümleyip eleştirir misiniz?

Kendini kaptırabileceği sert dalaşmaları, çoğun

büründüğü güzel duygulu basınçları elden geldiğince yumuşatarak yansıttığım bu savın, düşünsel yönden yalınkat bir kuruluşu olduğu söylenemez. Tam tersine, azıcık eşeleyince heryanıyla değilse bile başlıca boyutlarıyla günışığına çıkmakta gecikmeyecek olan birtakım düşünce temelleri üzerine oturmaktadır bu sav.

Düşünce temellerinden en önemlileriyse üç tane: Biri, ulusal geçmişte değerli bir felsefe gömüsü yattığı düşüncesi; öbürü, ulusal geçmişteki felsefenin bugüne ve yarına yeterli olduğu düşüncesi; daha öbürüyse, geçmişteki felsefenin hiçbir zorluk çıkarmadan, verimlendirilmeye hazır durumda beklediği düşüncesidir. Savın yandaşları nerdeyse birer dogma haline getirmişlerdir bu birbirine sıkıca bağlı düşünceleri; güvenlerin en kesiniyle sarılırlar hepsine birden. Oysa bence, tam da felsefenin iyiliği için, yalnız bugün ile yarındaki değil dündeki felsefenin de iyiliği için, asıl yapılmaması gereken budur.

Üçlü bir temellendirme söz konusu olduğuna göre bunun gerekçesini de üçlü düzenlemeliyiz: Önce, ilk bakışta ne denli göz kamaştırırsa kamaştırsın, hangi ulusun geçmişine yönelirsek yönelelim, bu geçmişin değerli bir felsefe içerdiğini öne sürmek, kesin bir gerçeğe parmak basmak şöyle dursun, *olsa olsa* bir varsayım, bir araştırma varsayımı öne sürmekten ileri geçemez. Bu öyle bir varsayımdır ki, her varsayım gibi, hiçbir zaman kesinlik dile getirmez; ancak değişik donatımlarla birbirinden ayrı açılardan sürdürülen uzun çalışmalardan sonra belli bir ölçüde pekiştirilebilir. Bırakın ki, başka yerlerde olduğu gibi burda da, «değerli» nitelemesi bir övgü ve beğeni deyimidir; oysa felsefede, özellikle üzerinde kımıldandığımız tabanda, daha çok mantıksal-bilgi-

sel nitelemelerle, örneğin «doğruluk» ve «geçerlik» nitelemeleriyle iş görmemiz gerekir. — Geçmişte varolduğu öne sürülen felsefenin hem bugüne hem yarına yettiği düşüncesine gelince, sakıncalara yolaçtığı meydanda. Toptan bir geçmişe tapınmadan türememiş de olsa, zamanla geçmişe tapınmaya, bir geçmiş hayranlığına dönüşmese bile, geçmiş felsefeyle yetinme: bu felsefenin elde edilmiş olduğu inancı bir kez yerleşti mi, artık ne çalişma kalır felsefe alanında, ne yenilik isteği, ne de atılım. Böylesi bir felsefeyse,kendisine belbağlayanları güden umutların *tam tersine,* felsefeyi felsefe yapan gelişmeleri durdurmaktan, felsefenin (bir benzetmeyle) akışını tıkamaktan başka bir sonuç vermez. — Açıklamaya giriştiğimiz savın dayandığı üçüncü düşünceninse, kendisine kolayca erişilebilecek biçimde açıkta bulunduğu sanılır. Oysa bu, bütün kültür alanları gibi felsefe için de doğru değildir. Tek anlamlı, aslında nasılsa hep öyle, apaydınlık, ortada sergilenmiş bir felsefe yoktur, hiç olmamıştır, olamaz da. Öyle ya, geçmişteki felsefe tüm toplumsal-tarihsel bağlamların içine örülmüştür. Kendisi de tarihsel bir bağlam olan belli bir şimdi'den kalkarak denenir bu yaklaşma. Bu arada, eski felsefe yapıtlarının kavranmasını güçleştiren dil değişmelerini, ilgi kaymalarını ve anlayış oynaklıklarını hesaba katmak gerekir. Eski felsefe yapıtlarının hep aynı anlam içeriğini koruyup gittiğini sanmak gülünçtür. Geçmiş bir felsefenin «ne söylediğini», «ne demek istediğini», «ne yapmayı dilediğini», «neyi yapabildiğini» ancak belli bir şimdi'nin felsefesindeki soru-cevap yönünden kalkarak anlar, yorumlar, değerlendirebiliriz. Bu bağlamlarsa, tarihsel akışla sürekli değişmelere uğrayan şimdi'lerden ötürü, boyutları sürekli olarak değişen bir geçmişte, özdeş izlenimi

uyandıran bazı çizgilere rağmen, üzerinde herkesin birleştiği tekanlamlı BİR felsefenin *varolmadığını,* (saplantılara kapılıp gerçekleri örtbas etmezsek) sık sık gösterirler bize.

Bütün bu değinmelerden sonra, bana öyle geliyor ki, söylenmesi en uygun olan şey, özetle şu: Bugünden yarına felsefeye yalnızca geçmişten üretilenlere dayanarak bakım gösterilebileceğini savunmak, türlü sakıncaları birlikte sürükleyen bir tutumdur. Bazı yerinde sınırlamalarla bu sakıncalar giderilmedikçe böyle bir tutumdan yana olmanın, geleceğin felsefesine hiçbir katkıda *bulunamıyacağı* meydandadır.

Soru 55 : Model'e başvurarak felsefeyi yüceltmek isteyenler ne düşünüyorlar?

Nerde tektek kişiler, uğraş örgütleri, toplum kesitleri, devlet kuruluşları eksikleri kestirmeden gidermek, yavaş gidişleri hızlı gelişmelere dönüştürmek, ilerlemiş gözüyle bakılan başka birimlerle arada açılan uzaklığı çabucak kapamak isteğiyle işe girişirlerse, orda *model'e başvurma* kaçınılmaz bir davranış gibi görünür. «Model» deyince de, bu gibi durumlarda, genellikle, tüm güçleri çözmeye yeten hazır kalıp, güvenli yol, kesin çare anlaşılır. Sulamadan maden işlemeye, duvar örmeden öğretmen yetiştirmeye, kitaplık düzenlemeden yasa koymaya dek çeşitli önem ve yapıdaki alanlar için, tarım, endüstri, eğitim, hukuk, sanat ve bilim için bu hep böyledir. Ancak biz şimdi konumuz gereği özellikle felsefeye yöneldiğimize göre, bugün Türkiye'de felsefedeki kalkınmanın, ancak modele başvurmakla gerçekleşebileceğine inananları gözönünde bulunduracağız.

Birbirine karşıt dünyagörüşlerine uzanan yönlerini, sağ sol deyileriyle sarmaş dolaş ögelerini; zaman zaman sivrilikler gösteren duygusal yörelerini biryana bıraktığımızda, bu kimselerin, ortalama olarak, *şöyle* dile getirdikleri, ya da şöyle dile getirebileceğimiz, bir davranışı benimsediklerini söylemek zorundayız:

Tezelden dışarıya adam gönderelim. En yetili, en çalışkan gençleri seçelim. Paraysa para, hiçbirşey esirgemeyelim onlardan. Okuyup gelsinler. Benimseyecekleri çağdaş felsefeleri burdaki kuşaklara öğretip yaysınlar! Hem hiçbir karşı koymaya kulak asmamalı bu işte. Yok, başkalarından öğrenmek benlik yitirmekmiş. Yok, daha baştan taklitçiliğe boyun eğmek demekmiş bu. Dünyanın asıl gidişinden haberi olmıyanların, ya da nedense ilerlememize engel olmak isteyenlerin bahaneleri bunlar. Birkaç yüzyıldan beri birçok ülkede başdöndürücü gelişmeler gösteren bilimlerin (bu arada ulusal varlığın artık kaçınılmaz dayanağı olan tekniğin) durumuna şöyle bir bakalım: Düşmanlarca da bulunup kotarılmış olsa belli bir modelin heryanda benimsenmesinden başka birşey değil bu. Hiçkimse, hiçbir ulus, hiçbir halk topluluğu taklitçi oldum, bana taklitçi damgası basacaklar diye de gocunmaz. Bu, felsefe için de doğrudur, doğru olmalıdır. Felsefe, bilim, teknik — bunların hepsi hep aynı kültür ağacının birer dalıdır.

Yapıp ettiği herşeye acele, heyecan ve umut sinmiş olan bu tutum, kendine gerekçeler ya da haklılıklar aramakla oyalanmaz. Bazı durdurmaları savuşturur savuşturmaz doğrudan doğruya felsefe üretmekten başka bir amaç gütmüyormuş gibi bir izlenim uyandırır ilk bakışta. Gelgelelim azıcık deşince, kendini sağlam temellere oturtmak kaygısıyla,

tam bilinçle aydınlatılmadığı için yer yer örtük de kalmış olsa, birtakım gerekçeler de düşünmüş olduğunu belli eder. Bunlardan birine, kuşkusuz, en önemlisine değinelim burda. Bu gerekçeye göre: modelsiz felsefe olmaz; modelse, bir çalışma alanında o alanın varlığını meydana getiren işlemlerin tümünü yapabilmeyi sağlamada titizlikle uyulması gereken ilkeler, kurallar, yöntemlerdir. Bu ayrı ayrı deyimlerle dile getirilen şeyler birbirlerinden ayrılamayan şeylerdir aslında. Başka türlü söyleyelim: model, bir çalışma üslubu, bir araştırma yörüngesi, bir alanı yoğuran anlamlı sorular ile bu sorulara verilebilecek doğru cevapların çerçevesidir.

Soru 56 : Felsefeyi bir model'e başvurarak yüceltmenin ne gibi sakıncaları olabilir?

Gerçi, özellikle bilimlerde (o da başta fizik ve benzeri bazı doğa-bilimlerinde) varılmış olan bir anlayıştır bu model anlayışı. Ancak, bilimlerle sıkı ilişkilerine rağmen, felsefenin düpedüz bir bilim *olamıyabileceğini* de hesaba katmamazlık *edemeyiz.* Hatta sözünü ettiğimiz tutumu savunanlardan büyük bir bölümün, konuya azıcık eğilince, bu görüşü paylaşmakta gecikmiyeceği kanısındayım. Bırakın ki hep bu bağlamda, çepeçevre tartışıp inceledikten sonra açık ve seçik bir biçimde karar verilmesi gereken bazı sorular var. Sözgelimi: felsefede *gerçekten* model diye birşey var mıdır? Var olduğu sanılsa bile, aslında model diye birşey olabilir mi felsefede? Diyelim ki var, nedir peki *bu* «felsefe modeli»? Teker teker kişilerin onyıllar boyunca durmadan değişen ya-

pıtları mı modeldir? Sistemler mi? akımlar mı? izm'-ler mi modeldir yoksa? Diyelim ki model diye birşey var felsefede, *tek* bir model *mi* var? Bir model çokluğunun kaçınılmazlığı karşısında kendi modelimizi *nasıl seçeceğiz?* Diyelim ki bir kez seçtik, ya sonra vazgeçmek isteyenler çıkarsa, böyle şey olmaz *diye mi* önleyeceğiz onları? Diyelim ki birden fazla felsefe modelinde karar kıldık, *nasıl* yorumlayacağız, *nasıl* uygulayacağız bunları? En zoru, modeller çatışınca durum *ne* olacak?

Yalnız anmakla yetindiğim bütün bu güçlüklerden belli olduğu üzere: ne denli güzel bir dilek ve yoğun bir inançla ortaya çıkarsa çıksın, Türkiye'de felsefenin geleceğini modelciliğe bağlamak; hele bunu, daha baştan, akla gelebilecek güçlüklerle gereğince hesaplaşmadan yürürlüğe koymak, bence, felsefenin genel yapısına *aykırı* düşen, felsefenin iyiliğine katkıdan çok *engel* olan pekçok sakıncalar doğurur.

Soru 57 : Tek bir ada yönelerek, tek bir filozofa bağlanarak felsefeyi kalkındırmak isteyenlere de rastlanmıyor mu?

Değişik zamanlarda, birçok yerlerde, çeşit çeşit uğraşlar, alanlar, etkinlikler için ortaya çıkan şey, şimdilerde, Türkiye'de, felsefe için de söz konusudur. Bugünün Türkiyesinde felsefeyi yüceltmek amacıyla düşünüp çalışanlar, bu düşünüp çalışmaları kımıldatan güdü (ulus sevme, öz uğraşı kollama, yönetimi dengeleme, eğitimi düzenleme) ne türden olursa olsun, nerden gelirse gelsin, kimi daha başlangıçta kimi geçmişte dışarda boşuna çareler arandıktan sonra, çağdaş ulusal kültürün *bir adına* dörtelle sarılma-

yı yeğ tutarlar. Şudur yaptıkları: Tam da bugünden ya da bugün denecek kadar yakın bir dünden, başlıbaşına büyük bir önem taşıdığını söyledikleri bir düşünür bulup felsefeye ilişkin her güçlüğün çözücüsü olarak *bu düşünüre* bağlanırlar. Bu düşünür (sözü edilen bağlanıştan önceki ya da sonraki) ününü, (gerçek ya da tasarlanan) başarısını felsefeden başka bir yörede sağlamış olsa bile, onların gözünde, nitelikçe de niceliksçe de eşsiz bir filozoftur.

Açıkça dile getirmeseler, görüşlerini dışlaştırırken hep aynı anlatımlara başvurmasalar da, genellikle, şöyle bir savununun coşkunluğuna kapılmışlardır bu *tek filozofçular:* Zamanda uzayda filozof aramaya gerek yok. Aramızda o. Önyargıları bırakıp kendisine yönelelim. Onu sayalım, sevelim, herşeyi ona soralım, onun yazdıklarından öğrenelim herşeyi. Yeni baştan basalım, yayalım yapıtlarını. Yorumlayalım, değerlendirelim bu yapıtlardaki felsefeyi. *Bizim* felsefemiz bu. Sorularıyla, cevaplarıyla bizim. Belirgin bir biçimde işlenmemiş de olsa, tükenmez bir gömü bu felsefe, gereken çıkarımlamalarla gereken sonuçlamaları yapalım, özlediğimiz çözümlemelere varmakta gecikmiyeceğiz...

Soru 58 : Tek bir ada yönelerek, tek bir filozofa bağlanarak felsefeye atılım kazandırmava çabalavan kimselerin karşılaşabileceği güçlükler neler?

Bu tutumdaki kimselerin yalnızca söylediklerini, giriştiklerini (ya da söyleyebilecekleri şeylerle girişebilecekleri şeyleri) değil, bütün bunların gerisindeki bazı etkin kabulleri ve inanışları hesaba kattı-

ğımızda, birtakım sakıncaların örtbas edilemiyeceğini görürüz. *Diyelim ki:* aranan tek bir filozoftur; o da (olacak şey değil ama neyse) tartışmalar ötesi bir uzlaşımla saptandı. Aslında, ne denli bir deha ile bezenmiş olursa olsun, ya da sonradan başkalarınca ne denli bir deha ile bezenirse bezensin, bu tek filozofa hiçbir zaman hiç kimsenin taşıyamıyacağı bir yük yüklemek (güzel dilekler de zorlasa buna), yerinde bir davranış sayılamaz. Hele tek kişinin, tüm bir ülkenin geleceğe uzanan felsefesi için yeterli olduğunu öne sürmek, felsefeye gösterilmesi istenen bakım çabalarının kısa bir süre içinde *durmasına* yolaçar. Öyle ya, felsefe o tek kişiyle çerçevelenip bitirilince, bu çerçeve aydınlığa kavuşturulur kavuşturulmaz, sözünü ettiğimiz kimselere göre, yapacak birşey kalmamıştır artık.

Böylece, daha önce belli bir yaklaşımla üzerinde durulan (felsefe öğrenimine ilişkin bazı çekip çevirmeler, yalnızca özgeçmişten felsefe devşirmeleri, dışarı felsefe geleneklerine başvurmalar çeşitinden) öbür girişimler gibi bu son (içerde tek bir filozof bulmaya yönelen) girişim de, bu durumuyla, Türkiye'nin felsefe geleceğine, özlenen aşamalar sağlamaktan epeyce uzak bir çare olarak belirmekte; dolayısıyle de felsefeye dilediği iyiliği yapmak olanağından yoksun kalmaktadır.

Soru 59 : «Felsefenin iyiliği» deyince ne anlamamız gerekiyor öyleyse?

Deminden beri sık sık sözü geçen «felsefenin *iyiliği*» deyimi üzerinde de kısaca durmalıyız burda. Felsefeyi kollayıp yüceltmek isteğiyle öne atılanlar, tüm girişimlerini hep felsefenin iyiliğine yönelttik-

leri kanısındalar. Bu öylesine köklü bir kanı ki, hemen hemen hiçkimse *bu* iyiliğin ne olduğu konusunda oyalanma gereğini duymuyor. Oysa herşeyden önce bu iyiliğin *ne olduğu;* gerekiyorsa, *ne oranda gerektiği* andınlatılmalıdır. Bu yapılmadıkça büyük bir olasılıkla boşuna gider çabalar. Bu bağlamda, özellikle, iyiliğin ne *tür* bir iyilik olduğu; heryanda onaylanan, hatta iyi diye alkışlanan çalışmaların felsefenin gerçekten iyiliğine olup olmadığı; neyin felsefe için iyi olup olmadığını her iyilik isteklisinin *bilip bilemiyeceği;* ilk bakışta iyi diye *gözüken* pekçok şeyin *sonradan* felsefe için zararlı olup olmadığı özenle incelenmelidir. Bütün bu inceleme doğrultularıysa, ilgili bilginlerden, filozofların kendisinden başkasına bırakılmayacak kadar önemli sorunlardır. Aslında felsefenin ilk ortaya çıktığı ikibin yılı aşkın bir süreden beri tartışılmakta bu sorunlar. Onyıllardan beri bilgi-sosyologları ve yaratma psikologlarınca yepyeni yöntemlerle ele alınmakta, sorular, çeşitli ülkelerde önde gelen günümüz meta-filozoflarınca, yani felsefenin felsefesini yapanlarca enine boyuna araştırılmakta, ama gene de genelgeçer çözümlere ulaştırılamamaktadır. İşte bundan, çeşit çeşit çıkarların ötesinde kımıldansa bile, felsefeye her iyilik etmek isteyenin istediğini yapması, çok kez istenene aykırı sonuçlara vardırabilir. Bana kalırsa, meta- felsefeye ilişkin araştırmalarımdan nicedir edindiğim kanıya göre, *yapılmaması* gereken en temeldeki şey: felsefenin iyiliğini istiyorum diyen herkesin, her kurulusun, eleştiri, tartışma ve incelemeleri hiçe sayan bir tutumla, dilediği şeyi yerine getirmesine gözyummaktır. Bu konuda büyük sorumluluksa, tekelcilik ve tekyanlılıktan uzak bir anlayışla felsefeyi uğraş edinenlerin omuzlarındadır.

V. KAÇINILMAZ GİRİŞİMLER

Felsefede bilimsel yöntemin benimsenmesi, yanılmıyorsam, geleneksel felsefenin daha çok gözü yüksekler-de ve insanlar için ilginç bir sürü sorunlarını çözme umudundan vazgeçmeye zorlar bizi. Felsefe bunlardan bazılarını, başarılı bir çözümü pek ummasa da, özel bilimlere bırakır; bazı sorunlarınsa bizim yeteneklerimizle aslında çözülemiyeceğini gösterir. Gene de oldum olası felsefenin diye bilinen sorunların büyük bir bölümü kalır geriye. Öyle ki öne sürülen yöntem, bunlar karşısında: birbirinden açık sorular halinde bölümlemenin; sınayıcı, parça buçukçu, gittikçe artımlı bir ilerlemenin; ayrıca, bütün yetkili felsefe araştırıcılarınca onaylanan, mizaçtan bağımsız olarak üzerinde anlaşmaya varılması gereken ilkelere başvurmanın üstünlüğünü sağlar. Felsefenin şimdiye dek başarısızlığı, başlıca, acelecilikten ve gözü yükseklere dikmekten ileri gelmiştir: sabır ve alçak gönüllülük, öbür bilimlerde olduğu gibi burda da, sağlam ve sürekli bir ilerlemeye yolaçacaktır.

Bertrand Russell, *Mysticism and Logic, «On Scientific Method in Philosophy».*

Soru 60 : Sakınılması gereken şeyler yanında felsefe için yapılması kaçınılmaz olan şeyler de yok mu?

Hangi konuda olursa olsun, sakınılması gereken şeyleri saptamak, dolaylı da olsa, yapılması gereken şeyleri belirlemeye yardım eder. Gene de bazan, *asıl yapılması gerekenleri* açık ve seçik biçimde bir bir göstermek kaçınılmaz bir ödevdir. Ne var ki nasıl az önce Türk felsefesinin gelişmesini engelleyebilecek noktalardan yalnızca birkaç tanesi üzerinde durduysam, şimdi de bu gelişmeyi özlenen aşamalara eriştireceğine inandığım noktalardan birkaç tanesi üzerinde duracağım. Öyle sanıyorum ki bütün bunları birarada gözönüne getirir; ayrıca bunlara, son olarak değineceğim felsefe-eğitimine ilişkin bazı tutamakları da katacak olursak, Türkiye'deki tüm felsefe gelişmesini kımıldatan olanaklardan önemli bir bölümü epeyce aydınlığa kavuşturmuş oluruz.

Soru 61 : Türk felsefesi ile Türkçe arasındaki sıkı bağı açıklar mısınız?

Bir ülkedeki *felsefenin durumu,* gidişi, gelişmesi o felsefenin ortaya çıktığı *dile bağlıdır varlıkça.* Dil-ötesi bir felsefeden, dil-öncesi ya da dil-sonrası bir felsefeden, ancak sözünü edebildiğimiz oranda haberimiz olur. Felsefe olarak felsefe, özü gereği, dille, dilde kendini dışa vurur. Buna göre «Türk fel-

sefesi» Türkçe, Türkçeyle, Türkçe'de kendini *gösteren* felsefedir. Gerçi felsefesini Türkçeyle sunmayan, yapıtlarını Türkçe yazmayan Türk filozofları tasarlamanın mantıkça aykırı bir yanı yok. Nitekim Ortaçağdaki ünlü Türk filozoflarının hemen hemen hiçbiri Türkçe bir tek satır yazmış değildir, Arapça yazmışlardır. Genel kültür etkenlerinin, özellikle o zamanki bazı din-eğitim koşullarının bu durumu yetesiye anlamlı kıldığını söylemek yanlış sayılmaz. Gelgelelim, birçok tarihsel dalgalanmalardan sonra 50 yıl önce kurulan Cumhuriyetle birlikte çağdaş bir bütünlük bilinciyle donatılmış olan çağdaş Türkiye'nin, felsefe alanındaki ürünlerini Türkçede yansıtması kadar doğal birşey düşünülemez. Kuşkusuz, bir Türk filozofu, gerektiğinde, (örneğin sorunların, tartışmaların, karşılaşmaların gerektirmesiyle) çalışmalarını doğrudan doğruya yabancı bir dilde yazıp yayınlayabilir; başarılı olduğunda, Türkiyeye haklı bir kıvanç sağlar bu. Ayrıca: Türk filozofları hiçbir ulusal dile mal edilemiyecek olan, her ülkenin filozoflarınca paylaşılan ortaklaşa birtakım işaret-düzenlerinden de (sözgelimi, Mantık işaretlerinden de) uygun bulduğu oranda yararlanabilir. Gene de asıl oylumu ve ağırlığı bakımından, Türk felsefesinin, *Türkçe* felsefe olması kadar kendiliğinden anlaşılan birşey olamaz. Felsefe ancak böylece Türkiye için bir varlık, Türk kültürü için bir etkinlik ve yaygınlık kazanabilir.

İşte bu önemli gerçeği gözönünde bulundurduğumuzda, başta Türkçe yazan her çeşit felsefe yazarları olmak üzere tüm ilgililerin Türkçeye *özenle bakım göstermeleri* vazgeçilmez bir ödevdir. Türkçesi bozuk-düzen bir felsefe yazarının kavramlarında aydınlık, anlatımında zenginlik arayıp beklemek boşu-

na bir arayıp beklemedir. Türkçesi savruk felsefe yazarlarının düşünceleri de yalapşaptır. Sözümona görüşlerini bozbulanık deyimlerden, götürü söylemelerden, eğreti bildirimlerden geçilmeyen bir Türkçeye döken felsefe yazarı, değerden geçtik, anlaşılır bir *felsefe* kotaramaz; ne yaratıcı ne öğretici olarak Türk felsefesine katkıda bulunabilir böyle biri. Türkçe yazan bir filozof açısından, Türkçeye, bu bağlamda: bir kez gerçekleştirilen düşünceleri unutulmaktan kurtarmak için saptanan bir araç; ya da, düşünceleri başkalarına ulaştırmak için bir de dilsel ortama aktarmak üzere kullanılan (dilsel) araçlardan rasgele biri gözüyle bakmak yanlıştır. Aslında bir felsefe, daha baştan belli bir dilde üretilir. Türkçe yazan filozof, *hem* düşündüğünü *hem* yazdığını Türkçe, Türkçeyle, Türkçede gerçekleştirir. Felsefe, öz, içerik, Türkçeyse giysi, kalıp diye nitelenmemelidir. Aslında Türkçe daha düşüncenin ögesi, kurucusudur; sonradan eklenmez düşünceye; düşünceyi daha düsünce varlığında *yapan* Türkçedir. Felsefede önce düşüncenin sonra dilin geldiğini söylemek, pek iler tutar yanı olmayan bir savdır. Felsefede düşünce Türkçeyle, Türkçe düşünceyle *birliktedir, zamandaştır.*

Buna göre Türk felsefesi tüm boyutlarıyla, bir bakıma, Türkçedir. Felsefenin gelişmesi Türkçenin gelişmesine içten yapışıktır, bu gelişmeyle koşut gider. Böylece Türk *felsefesinin* erismesi özlenen atılımlar, Türk *dili* için *de* sözkonusudur. Bundan yaratıcı, eğitici, yönetici tüm ilgililer: örgütsel, bilimsel açıdan olduğu kadar teknik ve devlet açısından da Türkçe *bilincini* derinleştirmek, Türkçeyi özenle işlemeyi güvenilir bir alışkanlık haline getir-

mek bakımından hiçbir çabadan kaçınmamalıdır. Tam tersine: bu çabalar başarılı olduğunda, bundan yalnızca Türk dili değil aynı zamanda Türk felsefesi de pekçok yararlar derler.

Soru 62 : Felsefenin değerliliği değersizliği sorunu nasıl bir sorundur?

Sözün tam anlamında «değerli» nitelemesine yaraşan bir Türk Felsefesinin varolmasını, yani sağlamca kurulmasını, durmadan gelişmesini, atılımlarla sürüp gitmesini isteyen herkesin, herşeyden önce *«değerli» ile «Türk Felsefesi» arasındaki bağın nasıl sağlanacağı* üzerinde aydınlık bir bilinci olmalıdır. Başka türlü dendikte, «Türk Felsefesi»ni «değerli» kılan ölçek, ya da ölçekler, belirgin bir biçimde ortaya çıkmalıdır. Buysa hiç kolay bir uğraş değildir. Arama, tartışma, karar verme, seçme, eleştirme, uzlaşma türünden birçok işlemlere başvurmayı gerektirir. Özellikle «değerli» nitelemesinin: «başarılı», «kalıcı», «parlak», «övünülecek», «etkili», «yararlı», «bol sonuçlu», «yenilik dolu», «büyük görüşler kapsayan», «verimli düşünce çığırları açan» nitelemeleriyle dallıbudaklı bir akrabalık içinde kullanıldığı gözönüne getirilecek olursa, sözü edilen uğraşın, epistemoloji, sosyoloji, psikoloji, mantık ve semantik gibi çeşitli boyutlarda uzmanca ilerlemesi gerekeceğine göre, ne denli çetrefil bir iş olduğu anlaşılır. Kuşkusuz böylesi bir işin şimdi burda üstesinden gelmemiz beklenemez. Asıl amacımız bakımından gereği de yok zaten bunun. Şimdi burda bize gereken, böyle bir ölçeği *nerede aramamızın* yerinde olacağını *saptamaktır.*

Soru 63 : Türk felsefesinin değerlilik ölçeğini nerede aramamız gerekir?

Şurası besbelli: çok kişi bu ölçeğin «Türk felsefesi» deyiminin «Türk» yönünde bulunduğu inancındadır. Çoğun sorusuz sorgusuz benimsenen, sarsılmaz bir kesinliği varmışçasına benimsenen bir inançtır bu. İlgililerden bu inancın düşünsel gerekçelerini istediğimizdeyse, aşağı yukarı şöyle bir cevapla karşılaşırız: Türk Felsefesidir söz konusu olan. Demek ki, Türklere özgü, Türklüğe yakışan, Türklerce gerçekleştirilen, Türk görüşünü yansıtan bir felsefe söz konusudur. Öyleyse bu felsefenin değeri Türklüğünden gelecektir; bu değerin ölçeğinin Türklükte bulunmasından daha doğal birşey olamaz.

Oysa değerlilik ölçeğini böylesi bir inanç ve düşünceye dayatmak *mantıkça yanlıştır*. Gerçi Türk Felsefesi (Türk sözcüğünün bütün türevleriyle) Türk'e özgü, Türk'çe geçekleştirilmiş olan felsefedir; Türk'e yakışsa da yakışmasa da, Türk görüşünü yansıttığı savunulsa da savunulmasa da Türk'ün *malıdır* herşeyden önce. Gelgelelim bu böyle diye Türk Felsefesinin *felsefece* değerini *Türk'ün* malı olmasından çıkarmak geçerli bir çıkarım değildir. Çünkü salt Türk Felsefesi olduğu için, Türklerce, Türk filozoflarınca, Türkçe kotarıldığı *için* bir felsefeyi «değerli» yaftasıyla bezemek; böylesi bir bezemenin değerliliği sağlamaya yeterli olduğunu sanmak çelişmelere götürür insanı. Öyle ya her ulus kendi malı bildiği felsefeyi salt bundan ötürü göklere çıkarırsa n'olur? O zaman *her* felsefe, savunucularının gücü oranında (para, çığırtkanlık, kuvvet gibi birta-

kım dayanaklardan ötürü) değerli olur ki bundan da daha saçma birşey tasarlanamaz.

Aslında: her felsefe (ister tek kişilerce, ister özel kurumlarca, isterse de çeşitli irilikteki devletlerce benimsensin) felsefe - dışı etmenlerden devşirmemelidir değerini. Buna kalkıştığı an *felsefece* varlığını yitirmiştir artık. Bir felsefe bazı kişilerce, bazı çevrelerce, hatta milyonlarca insanın yeraldığı öbeklerce sevilip tutulsa bile, temelde, *felsefe sorunlarının kendisine* getirdiği ya da getiremediği katkıdan ötürü değerli ya da değersizdir. Yerinde sorular soran, bu soruları yaratıcı ve eleştirsel bir işleyişle çözümleyen, bu çözümlemelerini kesin düşünceler ve güvenilir belgelemelerle dokuyan bir felsefe, felsefe - dışı kullanışlardan *bağımsız bir değerlilikle* bezenmiştir. Buna karşılık bir felsefe politik, ekonomik, pedagojik, psikolojik kullanışları bakımından ne denli başarılar elde etmeye yararsa yarasın; sözgelimi, tarlada (tembelliği gidererek) üretimi de artırsa, içki masasında (karamsarlığı yokederek) acıları da unuttursa, çatışmada (korkaklığı bastırarak) yürekliliği de pekiştirse, sokakta (üzüntüyü azaltıp) mutluluğu da sağlasa; felsefeye-içkin yapısı *bakımından* gerçekten çelimsiz bir felsefeyse, bu bakımın zorla sindirmeyle ortadan kaldırıldığı, kaldırılmak istendiği dönemlerde bile, kim ne derse desin, neyse odur gene de. Nasıl ki belli bir durumda yararlı olan bir yalan, salt bu yüzden yalan olmaktan çıkmazsa; zaman zaman göz kamaştıran bir yanlış, salt bu yüzden yanlış olmaktan çıkmazsa; bazan dahice düzenlenmiş olan bir cana - kıyma, salt bu yüzden cana - kıyma olmaktan çıkmazsa; çabucak yığınları kandıran bir ahlâksızlık, salt bu yüzden ahlâksızlık olmaktan çıkmazsa, işte — gerekli durum değişikliklerini hesa-

ba kattığımızda —, tıpkı bunun gibi, bulanık kavramlarla, bozuk öncüller, aksayan usavurmalar, çarpık temellendirmelerle kurulmuş olan bir felsefe de, özlemleri doyursa, gururları okşasa bile, felsefe *olarak* değerce neyse odur.

Kuşku yok ki bir felsefeye değer biçmede serinkanlı davranmak *gerçekten zordur*. Yantutmayan bir istemle vargücüyle çalışsa da bu zoru her zaman yenemez insan. Neyin felsefe - içi, neyin felsefe - dışı olduğunu belirlemek, felsefenin içinde bulunduğu ileri sürülen değerlilik ya da değersizlik ögelerini açık ve seçik bir biçimde birbirinden ayırtedip herkesçe benimsenen bir tekanlamlılıkla ölçüp tartmak, eskiden olduğu gibi bugün de pekçok yerde, haklı olarak, felsefenin karara bağlanmayı bekleyen önemli sorunlarındandır. Bütün bunlar böyle olmakla birlikte apaçık olan birşey var: Felsefeye içkin değerlerin ne olduğunu bile bile bunları hiçe saymak; felsefeye yalnızca felsefe - ötesi kaygılarla değer biçmek felsefeye yakışan bir tutum değildir.

Buna göre, Türk felsefesinin yücelmesini isteyen herkes, bu felsefenin herşeyden önce, *felsefece*, felsefe *olarak* değerli olmasını istemelidir. Bu felsefeyi, ilkin, felsefe sorunlarının *kendisine* sağlayabileceği katkıyla değerlendirmek gerekir. Başkaca hertürlü davranış, pekçok büyük bir olasılıkla, insanın kendi kendisini (dolayısıyle de türdaşlarını) kandırması demektir. Bu konuda şimdiye dek her insan için, her halk topluluğu, her ulus, her devlet için geçerli olan; kimin yapıtı olursa olsun, kimler benimserse benimsesin tüm felsefe ürünleri için geçerli olan; bugün burda Türkler için *de* geçerlidir — Türk felsefesi ancak ve ancak felsefeyi yüceltmekle yüceltilebilir.

Türk felsefesinin başarılı olmasını istemek, *felsefenin* başarılı olmasını istemektir. Türk felsefesiyle övünmek için övünülecek bir *felsefe* ortaya koymak gerekir.

Soru 64 : Zengin olanaklı bir felsefenin dışa açık olması zorunluğundan ne anlıyorsunuz?

Yalnızca kendi kendisiyle yetinen bir *ulusal felsefe,* (bu «kendi» sözcüğüne ne denli geniş bir anlam verilirse verilsin) gene de, bir bakıma, *dar sınırlı, kıt olanaklı* bir varlık olmaktan öteye geçemez. Bırakın ki böylesi bir felsefeyi tasarlamak bile son derece zor birşeydir, çelişmelere götürür insanı. Öyle ya felsefe davranışça tam bir *açık - olmayı* gerektirir. Nitekim tarihsel gelişimler izlendiğinde, hepten kendi içine kapalı, başkalarından *soyutlanmış* felsefelere rastlanmaz. Çeşitli nedenlerle, bu arada toplumseverlik, özseverlik, felsefeseverlikle, kimi felsefeyle ilgilenen birtakım görevliler, kimi filozoflar bir felsefenin kendi içine kapanıp kalmasını, dış'tan uzak kalmasını isteyebilirler. Gerçekleştiremeseler de, başarılı oldukları zaman, bunun hem ulusa hem de felsefeye çeşitli zararları da dokunsa, bu gibilerin isteklerini bazan güçlü yaptırımlarla benimsetmeye çalıştıkları gözden kaçmamalıdır. Kuşkusuz, bu tür kimseler Türk Felsefesi için de sözkonusudur. Uzak ve yakın geçmişimize şöyle bir baktığımızda bu türün değişik örnekleriyle karşılaşırız. Bundan sonra da değişik kılıklarla ortaya çıkmaları beklenebilir. İşte bundan, Türk Felsefesinin, başarı olanaklarını gerçekten artırmak için, kendini *tüm*

dünya felsefesine açık tutmasını, bu felsefeyle sıkı bir *alış - veriş bağı* kurmasını sağlamak, bu amaca götüren güvenilir yollardan hiçbirini denemeden bırakmamak yerinde olur.

Soru 65 : Başarılı bir Türk felsefesinin, kendini tüm dünya-felsefesine açık tutmasındaki gerekçe nedir?

Her ulusal felsefe *felsefedir* herşeyden önce. *Felsefe* olarak ne tektir, ne de biriciktir. Gerçi teklik, biriciklik savları bir felsefenin yaratanlarını da, yandaşlarını da mutlu kılmaya iyiden iyiye yardım eden okşayıcı bir savdır. Ancak ilgililerin eninde sonunda kendi kendisini kandırması demektir bu. Her ulusal felsefe, her ülkenin, her yurt, halk, dönem, çağın, her kültürün salt kendisinin diye nitelediği felsefe, aslında dünya felsefesinin, uzayca zamanca tüm evreni kuşatan felsefenin bir *bölümü,* parçası, yöresi durumundadır. Tüm anlamını, değerini, özelliğini bu çerçeve içinde, bu çerçeveden, bu çerçevedeki yerine göre alır. Benzetme kaba kaçmıyacaksa, ulusal felsefeler için *de,* bu çerçevede kopar dananın kuyruğu. *Her* felsefe başka felsefelerle hesaplaşmak, onlardan öğrenmek, onlarla yorumsal - eleştirsel bağlar kurup sürdürmek *zorundadır. Karşılıklı* özümsemeler, etkilenmelerle oluşup biçimlenir tek tek felsefeler. Özellik, orijinallik, özgünlük elden gidiyor diye etkilenmeleri (bile bile ya da gizleyerek) engelleyip budamak ulusal felsefeler için son derece zararlı olur. Düşünce değiş - tokuşlarına özgünlüğü, felsefece kişiliği bozan birşey gözüyle

bakmak yanlıştır. Böylesi bir yanlışa kapılmak, felsefece uğraşların nesnel yönden, objektiv gereklerle zorunlu kıldığı özgür uğraşların gidişini gereksiz kösteklerle yavaşlatmak, felsefedeki gelişmeyi kötürümleştirmektir. Tam tersine karşılıklı etkilenmelerle kendini bulur, hem bu etkilerle beslenerek hem bu etkilere rağmen kendi kimliğine kavuşur felsefeler.

Gerçek felsefe sorunları edinmekle, bu sorunların kıyıbucağını apaydın dile getirmekle, sorunları çözme yöntemlerini aramakla, sorunlara çözümsel katkılarda bulunmakla yükümlü olan, asıl görevlerini bu yükümle belirleyen tek tek felsefeler, *başka* felsefeleri hesaba katmadan edemezler; onlardan çeşitli başkalıkları da olsa, onlara karşı da olsalar, onlarla *birlikte*, bu birlik ortamında varlıklarını sürdürürler. İşte bundan ötürü Türk Felsefesi de, *felsefece değerli bir varlık olmak istiyorsa, bunu evrensel* felsefe ortamında kazanıp göstermelidir. Yalnızca Türk'e özgü bir Fizik, bir Astronomi, bir Biyoloji, nasıl objektiv doğruluktan, bu doğruluğa yapışık önemli ögeler bakımından türlü türlü sakıncalarla bilimselliğinden zorunlukla pekçok şey yitirirse, tıpkı bunun gibi, yalnızca Türklerin olan, yalnızca Türk toplumunun malı sayılan, yalnızca Türklerce tanınan, böylece yalnızca Türk ölçekleriyle değerlendirilen bir felsefe de koparılmak istendiği evrensel felsefe karşısında felsefeliğini büyük ölçüde tehlikeye sokmuş olur. Felsefeliği *yalnızca* kendine yaraştıran bir felsefe hem felsefece varlığını, hem de, onunla aynı şey demek olan, değer tabanını yitirmiştir. Ne denli sevilen şeylerin itkisiyle olursa olsun, böyle bir (sözümona) felsefeyi kotarıp ayakta tutmaya çabalayanlar, sağduyuya sırt çevirmiş olurlar.

Soru 66 : İçe kapanma, dışa açık olma bakımından Türk Felsefesinin yapması gereken nedir öyleyse?

Bu bağlamda yapılması gereken: geleceğin Türk felsefesine, evrensel felsefede, öneminden ötürü vazgeçilmez bir yer sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirme olasılığını artırmak için de, Türk Felsefesi başka felsefelerle uzmanca (yalapşap bir ısmarlamacılık ve modacılıkla değil uzmanca) ilişkilere girmeye yöneltilmeli; bu ilişkileri canlı, katkılı kılmanın yolları aranmalıdır. Giderek Türk Felsefesi, özellikle insanlar (toplumlar, uluslar, kültürler) arasındaki haberleşme, bildirişme araçlarının durmadan yetkinlik kazandığı çağımızda, başka gelenekler doğrultusunda felsefe yapanlar için seçkin bir kaynak durumuna getirilmelidir.

Soru 67 : Türk felsefesinin kendi üzerinde bir bilinci olması gereğine ne dersiniz?

Kendi etkenlik alanına giren sorunları bulup işlemede başarılı olmak isteyen her felsefe gibi Türk felsefesinin de, bu *etkenlik alanı üzerinde aydınlık bir bilinci* olması; bu bilinci *hep* uyanık tutması; zamanla gelisen koşulların *hakkını vererek* eleştirsel bir çekidüzene kavusturması gerekir. Oysa hiç de kolay bir ödev değil bu. Birkaç önemli nedenden ötürü böyle: Felsefe ürünlerini varlıkça saptayıp değerce niteleyecek olan ortak bir ölçek, ya da ölçekler yok elde. Alabildiğine oynak sınırları var felsefe etkenliğinin. Kimi dar mı dar bir alana sıkıştır-

maya çabalıyor felsefeyi, kimiyse geniş mi geniş alanlara yaymaya bakıyor. En büyük zorluksa şu: Felsefeye giren sorunların, felsefe - *içi* sorunların kabarık bir öbeği, felsefeden başka bir yaftayla, felsefe - dışı bir yaftayla ortaya çıkıyor çok kez. Bu da felsefenin nerde başlayıp nerde bittiği üzerinde ciddi karışıklıklar doğuruyor.

Soru 68 : Etkenlik bakımından sınırları, konusu ve işleyişi üzerindeki bilinç ne sağlar felsefeye?

Aslında *felsefe konularının* pek büyük bir kısmı tek tek bilimlerde, değişik sanatlarda ve günlük yaşayışın türlü türlü kesimlerinde görünen, bu ortamlardaki birtakım güçlüklerden ötürü beliren, varlık koşulları bakımından bu ortamlara sıkı sıkıya bağlı olan konulardır. Sözgelimi: matematik olmasaydı: sayı nedir? ayrı ayrı geometriler nasıl bir gerçeklik savı güdebilir? çeşitinden *felsefe* soruları hiçbir zaman felsefeyi uğraştırmayacaktı. Fizik olmasaydı: laboratuvar deneylerinin ne tür bir niteliği vardır? atom modeli nasıl bir gerçekliğe sahiptir? nedensellik ilkesinin rolü nedir? çeşitinden *felsefe* sorularından kimsenin haberi olmayacaktı. Tarih olmasaydı: kimseler «dönem», «anlam», «değişme» gibi kavramlarla kılıkırk yarcasına bir hesaplaşma itilimi duymıyacaktı. Tektek sanatlar olmasaydı: sanat tanımlanabilir mi? sanatlar arası ilişkiler nelerdir? sorularının gereği olmayacaktı. Günlük yaşamaların dokusunda çağlar boyunca bazı sıkıntılar belirmeseydi: «özgürlük», «ödev», «sorumluluk», «sevgi», «dostluk»

kavramlarını *felsefede* durmadan yeniden işlemek kimsenin aklından geçmiyecekti.

Böylece felsefenin uğraştığı konuların, bir bakıma, *başka* alanlardan arda kalan, felsefeye *başka* alanlardan aktarılan birtakım konular olduğu söylenebilir. Gerçekten de bunlar Matematikte güven bunalımlarına, Fizikte temellendirme tartışmalarına, Biyolojide yöntem sallantılarına, Tarihte açıklama çıkmazlarına, bilim - öncesinde yaşama çelişmelerine yolaçmış olan sorunlardır. İşte bu da felsefeye kaçınılmaz bir *ödev* yükler: Felsefe başka alanlarla içten bir ilişki kurmalıdır; bu alanlarda yapılıp edilene dikkatle çevrilmelidir; bu alanlardaki genel tutumu, inançları, işleyişleri, tıkanıklıkları, atılımları yakından izlemelidir. Ama bunu yaparken de (sözcüğün yakışıksız bir yorumu uyarınca) amatörce bir yüzeysellikle yapmamalıdır felsefe. Yapmaya kalkıştı mı ancak pekçok emek ve çabayla elde edilebilen uzmanlıkların karşısında gülünç duruma düşer. Gelgelelim başka uzmanlıkların içinde eriyip gitmemek için dar bir felsefe anlayışına kapanıp kalmak da yersiz bir davranıştır. Felsefenin, sorular yönünden değişmez bir dağarcığı yoktur. Biryandan öz ve biçimce durmadan kendini yenileyen yaşama koşullarından, öteyandan kuram ve uygulamada sürekli bir gelişme gösteren dallıbudaklı bilimlerden, hep yeni yeni yapıtlarla ortaya çıkan sanatlardan *ayrılmaz* bir varlığı vardır felsefenin. Kültür tarihinde sayısız örneklerle belgelendiği üzere, kimini doğurur onların, kimiyle de kendini besler. Felsefenin dışa çıkması, varlığını yitirmek şöyle dursun tam tersine, ne yaptığını bildiği *sürece,* felsefeyi başarıyla *ayakta tutan* en güvenilir etkendir. Sözgelimi, Fizik bilimindeki gidişi inceleme konusu yapan bir fi-

lozof, Fizikte olup biteni belli bir ölçüde anlamıyorsa böyle bir konuya erişemez; böyle bir konuysa fiziğin *değil* felsefenin konusudur artık; *bu* konuyu işleyenin *bu* işleyişe, dolaylı olarak Fiziğin bazı yararlar devşirmesine olanak hazırlasa bile, fizik uzmanlığı gözüyle bakmak yanlıştır, felsefedir yapılan şey.

Bütün bu belirtilenler, her felsefe gibi Türk felsefesinin de kendi eylem bölgesi üzerinde titiz bir bilince sahip olması gerektiğini apaçık ortaya koymaktadır. Büzülüp kısırlaşmamak, dağılıp ufalanmamak isteyen her felsefe gibi, Türk Felsefesi *de:* kendi yolunu yordamını, kendi gücünü sınırını, en verimli dönemlerinde bile, hiç eksilmeyen bir ayıklıkla aydınlık tutmak zorundadır. Politika itelemeleri, eğitim amaçları, yönetim kaygıları, bilim gerekleriyle de olsa, Türk felsefesi hiçbir zaman: *ne* kapalı ve güdük bir uğraş olmayı kabullenmeli, *ne de* yoğunluktan yoksun bir yayılmaya kendini kaptırmalı, Türk felsefesinin bu ada yaraşan bir felsefe olarak, ülkesel, tarihsel ve evrensel bakımdan bilim, sanat ve yaşamanın tüm olanaklarıyla dengeli bir ilişki kurması gerekir.

Soru 69 : Felsefenin her zaman her yerde amaçlaması gereken ögeler nelerdir?

Aydınlık düşünme, eleştirsel kafa, hoşgörülü anlayış: işte felsefenin her zaman her yerde amaçlaması gereken üç önemli öge. Hepsini bir çırpıda anıyorsam kolayca gerçekleşebildikleri için değil. Tam tersine: çok kez uzun süren, yetiştirence olduğu kadar yetişence de özenli çabalar gerektiren nitelikler bun-

lar. Öyle ki kendini felsefeye adayanlardan pek az kimse, gerektiği gibi özümsemiştir bu nitelikleri. Heryanda rastlanan birer gerçeklik olmaktan çok tatlı ve ağır bir ödev, belki de hiçbir zaman tam olarak erişilemiyecek olan bir ülkü gözüyle bakmak doğru olur bunlara. Üçünü birlikte anmamın nedeni şu: içten, en içten, varlıkça birbirilerine bağlı şeyler bunlar. Sanki hep bir ve aynı ana niteliğin üç ayrı görünümüymüşler gibi. Öyle ya: aydınlık düşünme, eleştirsel kafa ile hoşgörülü anlayışın vazgeçilmez bir koşulu; eleştirsel kafa, ancak aydınlık düşünme ile hoşgörülü anlayış'la kotarılabilir; hoşgörülü anlayışsa, aydınlık düşünme ile eleştirsel kafanın bir ürünü. Gene de bir bütün olan bu üç niteliği, anlamca kavramak için, bir bir ele almak hiç de yanlış bir tutum sayılmaz.

Soru 70 : Aydınlık düşünme felsefe için ne tür bir erdemdir?

Aydınlık düşünme, kuşku yok ki, bol sonuçlu, pek işlek, başlıbaşına bir erdemdir. Yalnızca felsefede değil, günlük yaşamada, bilimsel çalışmalarda, sanat yaratmalarında, teknik uygulamalarda ne denli yararlanılsa yeridir. Ama özellikle felsefe için gereklidir aydınlık düşünme. Programı, oylumu, dileği bakımından; sorun, işleyiş, kavram çatısı bakımından; kuşatıcılık, doyuruculuk, umut olanakları bakımından felsefe bulanık akıllara çekici görünür. Aydınlığın çekidüzeninden ürken kafalar barınak diye sığınır felsefeye; mantık ışığını, mantıkça ışıklanmayı nedense sevmeyen insanlar tutkundur felsefeye; pus-

lu duygulanımlarla, sisli usavurmalarla rahat eden kimseler üşüşür felsefeye. Bazan, başlangıçta aydınlık düşüncelileri bile, üstüste yığdığı ağır görevlerle, aydınlıktan uzaklarda yaşamaya yatkın kıldığı; giderek alacakaranlıklara, akıl ve mantık - ötesi karanlıklara alıp götürdüğü olur felsefenin. İşte bundan, yöneldiği «konular» ne denli dipsiz, çetrefil ve kapkaranlık olursa olsun, felsefe yapıtlarında dile gelen felsefenin, felsefe konuşmalarının, felsefe yazılarının *kendisi* o denli açık, seçik, pırıl pırıl olmalıdır. Felsefenin felsefeliği kalmaz böyle olmazsa.

İri lâflar, kaypak deyişler, yuvarlatılmış kavramlar, sınırsız söylemeler; temellendirilme gereği duyulmayan sözümona düşünceler, rasgele kestirip atmalar; çözümlemeye meydan okuyan, akıl denetimini yitirmiş birtakım önesürmeler, felsefede aydınlığın büyük değerini, olumsuz yönden; belirten eksikliklerdir. Aslında aydınlık düşünüş bu eksiklerin giderilmesidir. Bazı yaradılıştaki kimselerin, tüm davranmalarına rağmen, belki de hiçbir zaman önüne geçemiyecekleri birtakım yatkınlıklara karşı kazanılmış bir savaştır aydınlık. Hoşa gitmeyen gerçeklere de ulaştırsa, titizce gerçekleştirilmesi gerekir. Felsefenin yiğitliğidir aydınlık. Filozof, sözün en geniş, en zamanlar üstü, çağlar üstü anlamında, *aydınlanmacıdır.*

İşte bundan felsefeye ilişkin her öge; kitap olsun, ders olsun, bütçe, kurum, program bölümleme olsun, ne olursa olsun hep felsefenin ayrılmaz bir niteliği olan aydınlık düşünme yönünden, böyle bir düşünmeyi kökleştirmeye, alışkanlık haline getirmeye katkısı bakımından değerlendirilmelidir.

Soru 71 : Eleştiricilik felsefe için neden zorunludur?

Eleştiricilik yönünden yetişimin de büyük bir bakım görmesi gerekir felsefede. Bir deyime, felsefedeki her aydınlık kafa eleştirsel bir kafadır. Çünkü felsefe eleştirici bir aydınlık sağlamaktır. Bilim, toplum, sanat, neye yönelirse yönelsin, felsefe, işleyişleri, kuruluşları, yapıları, çeşitli yaklaşımlarla durumu, geçerliği, değeriyle ışıklandırıp eleştirmek ister. İşte bu anlamda, yoksa ille de beğenmemek, hırpalamak, eksik gedik bulmak anlamında değil, eleştirsel kafaların ortamıdır felsefe. Buna göre felsefe, *kendi* kafasının olanaklarını kullanmak yetisinde olanların işidir. Salt zihinsel bir başarı gözüyle bakılamaz ama buna; aynı zamanda yiğitlik işidir bu: kendi kafasını kullanmak cesaretini gösteremiyenler, hem felsefeye nesnel katkı yönünden, hem felsefeden derlenebilecek öznel tat yönünden epeyce güdük bir düzeyde kımıldanmaya katlanmak zorundadırlar. Çoğun yürürlükte olan aksak eğitim yüzünden, felsefeye bulaşanların büyücek kısmı, ne yazık ki, bu kaderi, bu yazgıyı paylaşır.

İşte bundan, felsefe yapılan her yerde kaçınılmazlıkla yapılması gereken şey, Türkiye'de de yapılmalıdır: eleştirsel kafalar yetiştirilmelidir. Kuşkusuz, burda geçen «kafa» deyimi bir soyutlama, bir özet aslında. Eleştiricilik tüm yapısı dokusuyla, tüm varlığıyla, her şeyiyle, bir bütün olarak insana düşen bir davranıştır. Pasiv'likle, salt alıcılıkla, edilginlikle *yetinmemek;* sözümona öğrenileni benimsemekle, aktarıcılıkla *yetinmemek* demektir eleştiricilik. Taklitçiliğin, ezberciliğin *tam karşıtıdır* bu bağlamda eleştiricilik. Hangi yetkeye dayanırsa dayansın, val-

nızca başkalarından edinilen bilgileri, elden geldiğince olduğu gibi korumayı amaçlayan bir felsefe ortamı, eleştirsel kafalara yaşama hakkı tanımayan çarpık bir ortamdır. Özel bir etkenlik, eylemlilik gerektirir eleştirsel tutum. Felsefe sorunlarını *bir de* kendi gücüyle kendi *araştırmak isteyenlerin* davranışıdır eleştiri. Bunu, başkalarını hiçe sayma, onların başardığını uluorta beğenmeme dileğiyle *değil, doğruya* varma kaygısıyla, *felsefe* sorunlarının çözümü, çözümlenmesi için deneyenlerin eleştirsel davranışıdır söz konusu olan.

Bu davranışın gerçekleşmesi, pekişip yaygınlaşması uğrunda hiçbirşey esirgememelidir Türkiye de. Özellikle, düpedüz felsefe dağarcığını şişirmek yerine, eleştirici bir uyanıklığa yönelmek gerekir. «Çok»-bilgiyi, sanki sözümona her «felsefe» bilgisi güvenilir bilgiymiş, her bilgi sağlammış gibi, felsefenin en önemli ögesi diye yorumlamak; bu yüzden de başta ders, kitap, sınav düzenleri olmak üzere dolaylı dolaysız felsefe etkenliğine giren herşeyi böylesi bir yorum açısından değerlendirmek son derece yanlış ve zararlıdır. Türk felsefesi eleştiriciliği seven, sevdiren, öğreten bir felsefe olmalıdır.

Soru 72 : Hoşgörü olmadan neden felsefe olmaz?

Hoşgörü'ye gelince, aydınlık ve eleştiriyle birlikte, felsefenin vazgeçilmez bir kurucusu olduğu için, hoşgörü, bölünmez bir süreç olarak her kesiti her aşamasıyla tüm felsefeyi yoğuran ağırlıklı bir etmen durumundadır. Ama ne tür bir hoşgörü? nasıl bir hoşgörü? Hangisi olursa olsun her felsefe çerçevesinde

ortaya çıkan her düşünceyi beğenip benimseyen, dolayısıyle hiçbirini önemsemiyen sözümona bir hoşgörü *değil* burda sözü edilen. Felsefeyle bağdaşır görünen sözümona böylesi bir «hoşgörü», felsefeye uygun düşmez. Felsefeye aykırı düşen bir aldırışsızlık, bir başıboşluk, gevşeklik, bir sorumsuzluktur bu. Yalnız felsefede değil din, bilim, sanat, yönetim gibi birbirinden başka başka yapılışları olan öbür kültür alanlarında da barınmaması, barındırılmaması gerekir.

Felsefe için önemli ve değerli bir etmen olan, şimdi burda sözünü ettiğimiz hoşgörü, aslında bir *anlayış* işidir; anlamadaki bir tutum, belli bir anlamayı oluşturup vareden bir yöntemdir. Kişisel, toplumsal çağsal bazı basınçların, çekimlerin, etkilerin, tepkilerin sürükleyişleri felsefeyi, özellikle de salt ülkesel eğilimli felsefeyi, kolayca kaplayabilecek olan darlıklara, önyargılara, tekyanlılıklara karşı bir kalkan, böylesi eksiklikler yüzünden başgösterebilecek olan yakışıksız alışkanlıkları düzelten bir hoşgörüdür burda sözü edilen hoşgörü.

Herşeyden önce: felsefe yapıtlarının kendisini, örneğin felsefeyi meydana getiren görüşleri, varsayımları, çözümleri, çıkarımları dost - düşman açısından, ya da bu - benden - bu - benden - değil açısından damgalayan bir davranış, temelden engeller bu hoşgörüyü. Objektiv'likten, *nesnel* davranma kaygısından, kim sunarsa sunsun felsefeye *hakkını verme* dileğinden, aslında felsefe *dürüstlüğünden* başka birşey değildir hoşgörü. Felsefe - dışı nedenlerden ötürü, sözgelimi kişisel tutkular, ülkesel - çevresel - tarihsel ilişkilerden, anılardan ötürü bazı kimseleri öfkelendirse de, bazı kimselerin canını sıksa da, *felsefe* içeriklerine, *felsefe* değerlerine anlayış ve saygıyla yönelmeyi başarıp aşılayan bir tutumdur hoşgö-

rüsel tutum. Sık sık önüne çıkan sınamalara, direnişlere, uyuşukluklara, alışkanlıklara karşı koymayı gerektirir. Bazı duyguların itkisine kapılıp çabadan kaçınmamak için, işi kabasından almayan; incelikler yoruyor diye, yalınlaştırıcı kalıplara sığınmayı yeğ tutmayan bir hoşgörüdür bu. Kendisini ve başkalarını kandırmadan felsefece arayıp araştırmalara girişen herkesin en değerli dayanaklarındandır. Kişi, dönem, ülke, yöntem bakımından başka olan, bambaşka olan felsefelerle karşılaşınca, bu felsefeleri, elden geldiğince, felsefeye özgü yapısal - değersel - mantıksal gerçekliği örtmeyen, bozmayan, çarpıtmayan bir yaklaşımla anlayıp kavramaktır hoşgörü. Felsefe doğrularını sevip sayanlar için bundan daha gerekli birşey olamaz.

Böylece hoşgörü, felsefede: bilgi edinmenin, özellikle tarihsel bilgileri artırmanın önemli bir koşulu; çağdaş felsefe sorunlarının aşırılıklarda sürçmeyen bir eleştiriyle aydınlığa kavuşturulmasında son derece yararlı bir yardımcı; felsefeyi başlatıp ayakta tutan o çok ilginç düşünsel merak ve şaşmanın ayrılmaz bir parçası; bir yaşama düzeni olarak felsefece bilgeliğin vazgeçilmez bir dayanağıdır. Buna göre Türk felsefesine: yalnız felsefeyi kalkındırmakla kalmayıp yan - etkileriyle kültürün öbür dallarını da verimli kılacak hoşgörüye büyük titizlikle bağlanmaktan; tüm olanaklarıyla hoşgörüyü yetiştirip yaymaktan daha doğal, daha yakışan bir yol tasarlanamaz.

VI. FELSEFE EĞİTİMİNİN BAŞLICA İLKELERİ

Eğitim mutlulara süs, mutsuzlar için sığınaktır.
Erdem yolunda güçlü bir eğitimci olarak ortaya çıkacak olan kimse, yüreklendirip sözle inandıran kimsedir, sırtını yasaya dayayıp zor kullanan kimse değil. Çünkü haksız davranmak üzereyken kendini yalnızca yasadan ötürü bu davranıştan alıkoyan bir kimsenin gizlice yanlış davranması olmıyacak şey değildir; oysa inandırma yoluyla ödeve götürülen bir insan, ne gizlice, ne açıkça sürçen bir eylemde bulunur. İşte bundan anlayış ve bilgiyle doğru davranan, erkeğe yakışan, sağduyulu bir kimsedir.
Gençlerde akıllılık, yaşlılardaysa akılsızlık bulunabilir; çünkü düşünmeyi öğreten zaman değil, zamanındaki eğitim ve yaradılıştır.

Demokritos, *Diels: Fragmente der Vorsokratiker*, 180, 181, 183, 185.

Soru 73 : Bir eğitim ve öğrenim sorunu olarak felsefe üzerindeki görüşünüzü açıklar mısınız?

Kimi yeteneklidir felsefeyle uğraşanların, kimi de yeteneksiz; ilginç gerekçeler öne sürerek bu yeteneğin doğuştan olduğunu söyleyenlere rastlandığı gibi sonradan edinildiğini söyleyenlere de rastlanır. Felsefe yönünden öyle parlak çağlar olabilir ki başka bakımlardan köhne mi köhne olabilir bu çağlar; işte bunu gözönüne alan bazı insanlar, yapıcı yaratıcı filozofları ancak «elverişsiz» dönemlerin yarattığını, «iyi» felsefelerin «kötü» dönemlere bir tepki diye anlaşılması gerektiğini savunurlar. Bazan da öyle olur ki, çeşitli açılardan dörtbaşı bayındır ortamlarda boyatıp gelişir felsefe; buysa bazılarını, felsefeyi yalnızca üstün kültürlerin, mutlu birikimlerin meyvası saymaya iteler. Bazı yerlerde, ilgili devlet katlarınca ya da başka kurumlarca çekidüzen verilmiş okul çerçevesi bir felsefe öğrenimi olmadığı halde (kuşku yok ki başka uğraşlara, sözgelimi edebiyata, tarih, matematik ve doğa - bilimlerinin birine, birkaçına ya da hepsine özgü sağlam bir eğitimden ötürü) felsefeye gerçek bir sevgi ve saygı beslenmekte, çok kez yoğun bir felsefe etkenliği sürüp gitmekte, zaman zaman çığıraçıcı felsefe kafaları yetişmektedir; öyle ki bu durumu açıklamakta zorluk çeken bazı kimseler, okul yıllarında felsefenin öğretilmesine toptan karşı çıkar. Bazı yerlerde de, felsefenin büyük bir özenle öğretildiğine tanık olur, bu

öğretimin nerdeyse zorla bir değer diye benimsendiğini görürüz; gelgelelim öğretime tanınan bu üstünlük, bazı açılardan, bekleneni sağlasa bile felsefe sorunlarının işlenmesine katkılı olmak şöyle dursun, felsefeyi tekyanlı olmaya sürüklemekle, zararlı sonuçlar bile doğurabilir; öyle ki bunu bilip anlayan pekçok kişi, felsefenin kendisinden çok öğretilmesiyle uğraşır, koşullara göre de, ya bu öğretimi sıkı denetim altına almayı ya da başıboş bırakmayı salık verir.

Bütün bunlar birlikte getirdikleri aykırılıklarla, iç çelişmelerle birlikte, felsefenin ne denli *önemli bir eğitim ve öğrenim sorunu* olarak ortaya çıktığını yetesiye belgeliyorlar. Gerçekten de felsefe öğrenimi yalnızca eğitimciler, dolayısıyle de yöneticiler için değil, doğrudan doğruya filozoflar için de vazgeçilmez bir sorun, hem de örtbas edilmez bir *felsefe* sorunu. Özellikle ta eskiçağlardan beri zaman zaman yalımlanan tartışmalardan açıkça belli olduğu üzere, birtakım sorular üşüşür akla: Felsefe aslında öğretilebilir mi öğretilemez mi? Felsefenin (öğretilebiliyorsa) nesi ne ölçüde öğretilebilir ne ölçüde öğretilemez? Felsefe neden öğretilmelidir? Felsefe (anlamlı bir soruysa bu) neden öğretilmemelidir? Felsefe diye neler öğretilmelidir, neler öğretilmemelidir? Felsefe öğreniminde en yetkin denilebilecek tek bir doğru yol var mı, yok mu? Felsefe öğrenimi ile felsefe başarıları arasındaki ilişki düzoranlı bir neden - sonuç ilişkisi mi, değil mi? Bütün bu temel soruları sorup bunların karşılığını vermedikçe felsefedeki yetişmeyi güvenilir bir biçimde derinliğine kavramak sözkonusu olamaz. Gelgelelim, bazı dahice çabalara rağmen, binyıllardan beri erişilememiş olan böyle

bir kavrayışı şimdi geçerayak şuracıkta kotarmaya kalkışmak gülünç mü gülünç bir çaba. Ne var ki işler zor diye sorulara sırtımızı dönemeyiz. Tam tersine: işler tam da zor olduğu için soruların yakasını bırakmamamız gerekiyor. Kim felsefenin yücelmesini istiyorsa, kim Türk felsefesinin bu yücelişte övünçlü kıvançlı bir payı olmasını istiyorsa, Türk felsefesinin (birbirinden koparılmaz bir bütün meydana getiren, bir bakıma, aynı bağlamın değişik görünümleri olan) *eğitim, öğrenim, yetişim* açısından, ne gibi boyutları olduğunu, başka türlü dendikte, bu felsefenin ne gibi boyutlara açık olduğunu belirli bir ışık altında görüp anlamak gereğindedir. İşlerin zorluğu yüzünden de olsa böyle bir çabayı yüklenmeyen, gerekli bir ödevi yerine getirmemiş demektir.

Zorluk karşısında eli kolu bağlı kalmak daha baştan yenilmeye katlanmaktır. Felsefeyi, Türk felsefesini kalkındırmak gibi güzel bir dileği olanların felsefe yetişimi konusunda yapması gereken ilk şeyse: «felsefe için ne yapabilirim?» ya da «felsefe için yapılması gerekenler nedir?» sorusunu sorup bu soruyu, tüm güçlüklere rağmen, özellikle Türk felsefesi doğrultusunda, verimli aşamalara ulaştırmanın yollarını aramaktır. Çabalar pekçok güçlüğü istenen biçimde çözemese de, çabaların hiçbiri esirgenmemelidir. Başka önemli işlerde olduğu gibi, burda da titizlikle davranmak; ilk bakışta gözalsa da sürçtüren aşırılıklardan sakınmak; iri lâfların çekimine kapılıp içinden çıkılmaz yanlışlara düşmektense, küçücük bile olsa felsefenin Türkiye'deki gelişmelerine yararlı olabilecek her katkı olanağıyla sevinmek; her olanağı başarıyla gerçekleştirmek gerekir.

Soru 74 : Felsefe eğitiminde asıl önemli olan nedir?

Unutulmaması gereken nokta: tüm eğitim işlerinde olduğu gibi felsefe öğreniminde de *ayrıntıların* toptancılıklardan çok daha önemli, çok daha verimli olduğu, yararlı olabildiğidir. Buna göre: ayrı ayrı gereksemelere uygun felsefe programlarının düzenlenmesi; çeşitli öğretim araçlarının, bu arada felsefe öğreten çeşitli üslup ve yazılıştaki yapıtların, sözgelimi ders kitaplarının, elkitaplarının, filozof metinlerinin seçilmesi; öğretim malzemesinin sıra, içerik ve amaç yönünden saptanması; bu malzemenin ne kerte özümsendiğinin denetlenmesi; felsefe ile uğraşan kurumların, zamanla gereksiz yüklerle hantallaşan gelenek topaçlarına dönüşmemesi için nelerin gözönünde bulunması; yeri gelince, Türkiye'deki felsefe eğitiminin, tarihsel koşullardaki değişmelere ayak uydurarak, kendini yenilemeye açık tutması... — işte bütün bunlar ancak somut ayrıntıların ışığında üstesinden gelinebilecek noktalardır.

Gene de biz burada yapabileceğimizi yapmalıyız. Nitekim baştan beri hep bu yönde kımıldandık. Öyle ya, Türk felsefesinin gerçekten iyiliğini isteyenlerin, kim olurlarsa olsunlar, kendilerini bazı şeylere elden geldiğince kaptırmamaları gerektiğini, bazı şeyleri de elden geldiğince izlemeleri gerektiğini çepeçevre belirgin kılmaya çalıştık. Örneğin: biryandan, felsefeyi, bir kez kendi malımız diye bellenen bir geçmiş kesitine tıkamamayı; felsefeyi, uğras alanı olarak, özüne aykırı bir davranışla dar tutmamayı; felsefeyi, felsefe - ötesi birtakım zorlayışların etkisiyle ölçüp değerlendirmekten uzak dur-

mayı önerdim daha baştan beri. Öteyandan, daha baştan, Türk felsefesinin, genellikle felsefeye özgü şaşmanın, saygı ve merakın bakım görmesiyle; felsefe sorunlarına en geniş açılardan uzmanca eğilmekle; Türkçe düşünüp yaratmaya özenle sarılmakla gelişebileceğine olan inancımı, bazı tıkız gerekçelerle sergiledim. Olumsuz bazı sonuçları birlikte sürükledikleri için sakınmak üzere, olumlu sonuçlar doğurdukları için de yararlanmak üzere dikkati çektiğim tüm bu özelliklere, onlara sıkı sıkıya bağlanan, onlarla bir bütün meydana getiren birkaç özelliği daha katmak istiyorum, şimdi burda. Felsefe yetişiminin hızla ve kesinlikle amaca erdiren bir reçetesi olmadığını, olamıyacağını gözönünden yitirmediğimizde: bu birkaç özelliğin, Türk felsefesi için son derece önemli birer *tutamak* diye sayılmaları gerekeceği; Türk felsefesinin başarı olanaklarını artıran birer *gösterge* diye anlaşılmaları gerekeceği; deyim yerindeyse, Türk felsefesinin birer *sıçrama tahtası* olarak yorumlanmaları gerekeceği kendiliğinden belirir.

Soru 75 : Felsefe eğitiminden söz edilir edilmez ilk akla gelen nedir?

Felsefe eğitiminden söz edilir edilmez akla gelen ilk şey *felsefe bilinci* olmalıdır. Ne yazık ki pek seyrek akla gelir bu; akla gelse bile bir yana itilip unutulmak istenir; ancak çok zorda kalındığında, istemiye istemiye üzerinde durulur. Nedeniyse şu: Hemen hemen her zaman, felsefe diye öğrenilmesi gerekli görülen çeşitli bilgiler oldukça yüklü bir gündem meydana getirir; öyle ki, öğretenlerin de öğre-

nenlerin de baş kaygısı, en kısa süre içinde bu gündemin işini bitirmektir. Birçok başka alanlara, özellikle (kavramın en geniş kuşatımında) tekniğe yönelik bilimlerde, Kimya, Tıp, Madencilik gibi uğraşlara ilişkin eğitimde gerçekten de bu yol izlenir: Daha başlangıçta, uğraş alanının ne olduğu herkesçe biliniyormuş gibi kabul edilir; varsa bazı sallantılar, bir-iki tanımla kesinlikle giderilerek bilgileri aktarıp çoğaltmaya, becerileri inceltip yaygınlaştırmaya geçilir. Bir bakıma haklı olarak, kimsenin bu tutumda yadırganacak birşey bulduğu yoktur.

Oysa, felsefe için, salt felsefenin yapısından ötürü, durumun bambaşka olması gerekir. Bu bakımdan felsefe, tüm dallanıp budaklanmalarıyla dine, ahlâk, sanat ve edebiyata akraba bir niteliğe bürünmüştür. Nasıl «din şudur», «ahlâk budur», «bu bir sanat yapıtıdır», «şu bir edebiyat ürünüdür» biçimindeki tanımlar oylum, sınır, anlam yönünden, üzerinde herkesçe paylaşılan bir aydınlık katına eriştirmeye yetmiyorsa, işte tıpkı bunun gibi, felsefenin ne olduğunu kestirip atan saptamaların da, felsefe yetişiminde, pek öyle ciddiye alınacak bir yararı olduğu sanılmamalıdır. Buna, felsefe öğrenenlerin az şey bilmesinden ileri gelen bir eksiklik, felsefeye yeni başlayanların uğraşa yabancı olmalarından doğan bir çaresizlik gözüyle bakmak yanlıştır.

Soru 76 : Felsefe eğitiminden söz ederken akla ilk gelmesi gereken şey felsefe bilinci olduğuna göre, felsefe bilinci konusunu azıcık deşer misiniz?

Acemisi, çırağı, ustasıyla felsefeye elatan her-

kes için, bu bağlamda, geçerli olan birşey varsa o da şu: Karmaşık konu çevreleri, türlü türlü yöntem işleyişleri, uzak yakın başka uğraşlarla ilişkileri, yaşamayla bağları bakımından çeşitli girdi çıktısı gözönüne getirilecek olursa, felsefe, kişisel, tarihsel, toplumsal koşullanmaların binbir etkisinden ötürü, durmuş oturmuş, yerleşmiş değişmez, hep aynı kalan, iyice belirgin bir yörünge tutturup giden bir uğraş değildir. Felsefenin böyle bir özelliği olduğunu sanmak, ya da felsefeyi ille böyle yapmıya çalışmak, hiçbirşey kazandırmaz felsefeye. Buna ters yönde savaşan, kim olursa olsun, hangi yetkeler, hangi ülküler adına savaşırsa savaşsın, engeller, yıpratır, çarpıtır felsefeyi.

İşte bundan, *her* ülke felsefesinin *her* aşama boyunca yapması gereken şeyi, Türk felsefesinin de, hiçbir zaman gözden yitirmeden yapması gerekir. Felsefenin bir konusu, ya da konuları, var mıdır? Bu konuları nasıl işlemelidir felsefe? Nelere gücü yeter felsefenin, nelere yetmez? Felsefece bilginin doğruluk ölçeği, ya da ölçekleri, nelerdir? Felsefenin, çeşitli açılardan, ne gibi bilgisel, değersel, sorumsal boyutları vardır? Öğrenene, öğretene ne yönlerden ne tür ödevler yükler felsefe?

Kuskusuz, bütün bu sorular, benzerleri ve sonuçlarıyla birlikte, *felsefe bilinci*'ni meydana getiren sorulardır. Felsefenin basarılı çağlarında olduğu gibi, bunalımlı dönemlerinde de hiç mi hiç gözden uzak tutulmamalıdır. Hele felsefenin atılım yapması istenen zamanlarda büyük bir titizlikle canlı tutulmalıdır bu bilinç. Yoksa yürekler yalpalar, kafalar kararır: ya kötürümleyici bir güvensizlik, kısır-

laştırıcı bir rahatlık ya da aşırı belbağlamalar, gülünç umutlar kaplar ortalığı. Felsefenin hiçbir olumlu şey ortaya koyamıyacağını, felsefenin oyunsu bir şakadan öteye geçemiyeceğini söyleyenlerin sesi ağır basar, kimi; kimi de, felsefenin, her güçlüğü çözüp eriten bir engin olduğunu öne sürenlerin sesi çınlar kulaklarda.

Soru 77 : Türk felsefesinin nasıl bir ışıldak olması gerekir?

Bir ışıldaktır felsefe. Bu doğru. Her Türk için doğal bir sevinçtir Türk felsefesinin de parlak bir ışıldak olması. Ancak bu ışıldağın neleri ne denli aydınlattığı, aydınlatabileceği iyice belirmeli, belirtilmelidir. Buysa bir kez gerçekleştirilip elde edilmekle oldu-bittiye getirilemez. Aydınlatmaya çevrilip yöneldiği «şey»lerle birlikte bu ışıldağın *kendisinin de* aydınlıkta olması gerekir. Bir *öz - bilinç* işidir. bu. Zorluğuna zordur ama felsefeye tam hakkını vermek isteyen herkes, bu zorluğu sürekli olarak özümsemek zorundadır. Bu yöndeki en küçük bir aksaklık, sözgelişi zoru bir kez kavradıktan sonra zora alışmaktan doğabilecek bir uyuşukluk, ya da sürekli bir bilinç uyanıklığından doğabilecek gereksiz bir gerginlik ışıldağın dengesini bozabilir.

Bunun içindir ki *felsefe eğitimi*, bir bakıma, *felsefe bilinci eğitiminden başka birşey değildir.* Felsefece yetişme: bu bilinci durmadan genişletmek; bu bilincin sağladığı bilgileri derlemek, bu bilincin yarattığı tatları yaşamak; bu bilincin ulaştığı derinlikle bilgeleşmektir. Felsefe eğitimi işte bu anlamda bir olgunluk kazandırdığı sürece anlamlı bir etken-

liktir. Türk felsefesine yaraşan böyle bir *felsefe* eğitimidir, başkası değil.

Soru 78 : Felsefenin tek başına öğretilmesi niçin doğru değildir?

Eskiden olduğu gibi bugün de pekçok yerde yürürlükte olan eksik ve çarpık bir felsefe öğretimi, ne yazık ki, Türkiye'de de felsefenin hem şimdisini hem geleceğini belirleyen bir demirbaş durumunda. Bu öğretim uyarınca, felsefe: başlıbaşına bir alan olarak öğretilip öğrenilmelidir; çünkü felsefe öbür alanlardan, sözgelimi bilimlerden, sanatlardan apayrı bir etkenliktir; geniş mi geniş bir oylumu vardır; özel bir uzmanlık gerektirir.

Bir bakıma, gerekçeleriyle birlikte, doğrudur bu sav; felsefenin yapısını yansıtır, bir bakıma. Eksiktir gene de. Şundan: felsefeyi öbür alanlardan tümüyle kopmuş, onlarla hiçbir ortaklığı, sınırı olmayan bir içine - kapalılık diye anlamak yanlıştır. Böylesi bir anlayış felsefenin ne olduğunu anlamamak demektir. Öne sürülen gerekçelerin de bu ışık altında yeniden ele alınmasında yarar var. Şöyle ki: bilgi ve kültür etkenliklerinin birbirinden ayrı, geniş ve uzmanca yapıları olması, birbirileriyle hiçbir alış - verişleri, birbirileriyle bağları bulunmaması anlamına gelmez.

Tam tersine: kuruluşu, işleyişi, amaçları gereği, felsefe, ilk bakışta felsefeyle hiçbir ilgisi, ilişkisi yokmuş gibi gelen çeşitli kültür yöreleriyle, bilimlerle, sanatlarla *çok sıkı bir varlık bağı* içindedir. Şimdi burda bu pek önemli gerçeği ancak eğitim ba-

kımından belirgin kılmaktan daha fazla birşey istemediğimize göre, birkaç noktaya değinmekle yetinebiliriz.

Daha önce de dokunulduğu üzere, felsefe, felsefe olarak işlemek zorunda olduğu pekçok konuyu başka bilimlerden alır. Çeşitli bilimlere özgü temel inançlar, ana kabuller, genel ve özel yöntemler, bu bilimlerde zaman zaman başgösteren epistemolojik bunalımlar, yani bilgilerin güvenilirliğine değgin büyük sarsıntılar, bu bilimlerde erişilen çığıraçıcı sonuçlar — bütün bu konular bu bilimlerden herbirinin kendisinden çıkan, ama tam da felsefenin yetki alanına giren, bu alanda eleştirilip çözümlenen birtakım konulardır. Böylece felsefe alanı varlığını, genişliğini ve uzmanlığını başka alanlara koşutlukla, başka alanlarla *birlikte* kurar. Hangi eski ya da yeni dönemine yönelirsek yönelelim, hem tarihsel hem de sistematik gelişmeleri bakımından felsefe: öbür kültür alanlarının, özellikle tek tek bilimlerin varlığını evetlemek; bu bilimlerle *diyaloga* girişmek; «bilgi», «ahlâk», «insan» gibi çeşitli başlıklar altında toplanması öteden beri alışkanlık haline gelmiş olan «görüş»lerini başka bilimlerle sürekli bir hesaplaşmayla kotarmak zorundadır. Kuşku yok ki bunu, felsefede her yetişmek isteyenin bir ya da birkaç bilim alanında da uzman olması gerekir diye yorumlamamalıyız. Bazan gerekse bile; ilkece gerekmez. *Felsefede* yetişmek, başarmak: *başka* alanlardan *aktarılan*, o alanlarda *açık bırakılan*, o alanların kendi çerçevesi içinde ele *alınamıyan* soruları *felsefece* işlemekle olur. Bundan ötürüdür ki felsefeyi, felsefe - dışı uzmanlıklara yayıp sulandırmak ne denli çarpık bir tutumsa, felsefeyi, felsefe - dışına sımsıkı kapamak da o denli çarpık bir tutum-

dur. İşte tam da bunu özenle gözönüne almak zorundadır felsefe eğitimi.

Soru 79 : Hangi felsefe eğitimi Türkiye'de özlenmesi gereken eğitimdir?

Felsefe, başkaca bilim, sanat ve yaşama kesimleriyle *gerekli* bağları yetesiye günışığına çıkarmazsa, hızla güdükleşir, kısır bir döngü içinde dolanıp durur. Felsefeyi, *gereği gibi* dışa açmıyan bir felsefe öğretimi, hem öğrenenlerin hem öğretenlerin soyut, anlamsız, gülünç, güvensiz bulduğu bir uğraş durumuna dönüşebilir. Ne adına, ne uğruna olursa olsun, felsefeyi yapayalnız bırakan, yalnızlaştıran, felsefeyi bilim, sanat ve yaşama çerçevesine yabancılaştıran bir eğitim, felsefenin gereklerine aykırı bir davranış içindedir. Örneğin Türkiye'de nedense saygıyla uygulanan: «Lise fen sınıflarında felsefe gereksizdir», «Teknik üniversitelerde yeri yok felsefenin», «Edebiyat, sanat başka şey, felsefe başka şey» türünden tekerlemelerin, zaman zaman biri ya da birkaçı birden ağır basan bu sözümona eğitimsel, kültürel, toplumsal tekerlemelerin kökünü kazımak zamanı çoktan gelmiştir, geçiyor bile. İster Matematik, Fizik, Kimyaya yönelik liselerde; ister Temel Bilgiler, Hukuk, Ekonomi, Edebiyat fakültelerinde; ister Güzel Sanatlar doğrultusunda öğretim ve uygulamalarda bulunan Akademiler ile Yüksek Okullarda olsun: sınıflar, saatlar, kitaplar, programlar düzenlenirken, felsefe dağarcığındaki pekçok sorunun felsefe - *ötesi* kültür alanlarının *içinden* nasıl üreyip türediğini; bu sorulara cevap aramanın (doğrudan doğruya felsefe öğrenimi yapmıyanlar açısından bi-

le) ne denli ilginç ve önemli olduğunu *işbaşında* ustalıkla gösteren bir felsefe eğitimi, özlenmesi gereken bir eğitimdir.

Soru 80 : Öğretenin felsefe eğitimindeki yerini belirtir misiniz?

Son olarak, *felsefe eğitiminde öğretenin durumunu,* birkaç çizgicikle de olsa, ortaya koymalıyız. Hangi aşamada kimleri felsefece yetiştirirken karşımıza çıkarsa çıksın; bilgi, görgü, yeti, kültür bakımından ne tür kişisellikler gösterirse göstersin, bir felsefe öğreticisinin, düpedüz bir eğitim gereci ile, sözgelimi bir dersodası, kitaplık ya da çeşitli tekniklerle bezenmiş araçları elde etmeye yarayan para ile aynı düzeyde olduğunu sanmak yanlıştır. *İnsandır,* herşeyden önce felsefe öğreticisi. Öğretimde kolaylık, çabukluk, kesinlik, ekonomi ve güven sağlamak amacıyla, şimdi değilse bile ilerde gerçekleşmesi istenen bir öğretme - *makinası* değildir *felsefe* öğreticisi. Bu da, felsefe öğretiminin, özelliği *felsefece* belirlenen bir öğretim olmasından ileri gelir. Felsefe, birtakım sarsılmaz bilgilerin derlenip korunduğu bir ortam değildir de ondan. Felsefede, bilen kişiye: elinde kesinlikler bulunduran; güçlükler üzerinde tam bir aydınlanmaya varmış olan; iş öğretmeye gelince de, bu aydınlığı başkalarına aktaran bir insan gözüyle bakmak pek kabasaba, epeyce yanlış birşey olur.

Aslında, çoğunlukla gözde kurumlarca (sözgelimi üniversitelerce) ne çarpıcı yetke nitelemeleriyle (diyelim ki profesörlükle) bezenirse bezensin, felsefe öğretiminde rol alanlar, felsefe sorunlarının *kesin*

cevaplarını bilen kişiler *değildirler*. Böylesi bir bilgi felsefede yoktur da ondan. Felsefe bir kesinsizlik, bir bitmemişlik, bir çokyönlü - bakış ve araştırıştır. Felsefeyi bilenler ile öğrenenler arasında *özce* bir ayrılıktan söz edilemez. Benzetmeli bir anlatımla: bir uçurum ayırmaz öğreten ile öğreneni; sorularıyla öğrencinin bir yakada, öğreticininse kesin cevaplarla öbür yakada bulunduğunu tasarlamak aykırı düşer gerçekliğe. Cevapların olduğu yerde de sorular, güçlükler vardır. Hep aynı benzetmeyle: olsa olsa, öğretenin öğretmesiyle, bir yakadan öbürüne geçmeye yarayan eğitim ve öğretim köprüsü, öğrenciyi, bazı cevaplarla birlikte bu yeni soruların, bu yeni güçlüklerin bulunduğu yöreye ulaştırır. Kendisi yapıcı yaratıcı bir filozof bile olsa, felsefe öğreten, öğrettiği konuları çözmüş, şaşmaz bir sonuca bağlamış, tüketip bitirmiş olan bir kimse değildir.

Ne öğretiyor? neyi öğretiyor? neden öğretiyor? öğretme hakkı neye dayanıyor öyleyse? Tuhaf kaçacak ama kısaca şöyle karşılık verebiliriz: Felsefe öğreten, felsefe sorularının ne olduğunu sergiler; tarihsel gelişme süreci boyunca ne gibi cevap denemelerine kavuşturulmuş olduklarını anlayıp anlatır; bu soruları cevap denemeleriyle birlikte eleştirip değerlendirir: soru-cevap denemelerini çevreleyen belli aydınlıkları, alaca karanlıkları, koyu karanlıkları birbirinden ayırt eder; bundan sonraki araştırmalara ipucu olabilecek bir bilinç yaratmaya çalışır. Kusku yok ki öğretici durumunda olan kimse öğrencisinden daha fazla birtakım bilgilerin efendisidir. Özellikle: soruları bulma; soruları dile getirme; sorular arasında mantıksal ilişkiler kurma; sorulara uygun cevap yaklaşımlarını seçip mantıksal sonuçlarına kavuşturma; bu arada, benzer doğrultudaki geçmiş ve çağ-

daş tutamakları — belli bir ölçüde — sağı soluyla tanıyıp kavrama bakımından, felsefe öğretenlerin öğrenenlerden, kuralca, daha mutlu bir durumda olduğu apaçık. Gelgelelim bu durum gene de, öğreteni, bildiklerini belli bir öğretim sürecinde düpedüz başkalarına aktaran, bunu da ne kadar kestirmeden yaparsa o kadar başarılı sayılabilecek olan bir felsefe-*taşıyıcısı* durumuna yükseltmez hiçbir zaman

Sorunlar ve cevaplar yönünden, felsefe öğreten *de, bir bakıma,* felsefe öğrenenle aynı durumdadır. Felsefe öğreticisi de, işine yakışır bir öğretici *ise:* felsefe öğretirken kendi *de* öğrenmek; sorunlara her kez *yeniden* eğilmek; felsefenin geçmişine ve bugünkü düzeyine ışık getirmeye girişirken, bunu *her kez* felsefenin gelişmesine — gücü oranında — katkı olabilecek bir tutumla yapmak *zorundadır.* Felsefeye felsefe - dışından buyurulmuş, kurumsal, sözgelişi memurca bir görev değildir bu. Felsefece belirlenmiş, felsefenin gerektirdiği, felsefeye upuygun bir zorunluluktur.

Soru 81 : Öğreten ile öğrenen arasındaki ilişkiler bakımından felsefenin durumu nedir?

Felsefeye *yakışan* öğrenim ve eğitim: öğreten ile öğreneni, felsefe bakımından, aynı tabanda tutan; öğretenin öğrenenle birlikte nesnel güçlüklere saygılı, tatlar dolu, anlayış keskinleştirip yaratıcılık artıran canlı bir diyalog içinde yaşamasını sağlayan; böyle bir diyalogun en iyi koşullarını hazırlayan bir öğrenim ve eğitim olmalıdır. Bu tür bir eğitimse: sormada, soruları dile getirmede, dolanıklık-

ları çözümlemede, aydınlık düşünmede, güvenli çıkarımlamalarda, yeni yeni cevap doğrultularının izini sürüp bulmada — bütün bu önemli noktalarda, öğrenenin *de* öğretenin *de* dengeli bir olgunlaşmaya erişmesini gerçekleştirmelidir. Ayrılık gözetmeksizin *felsefe yapan herkesin dikkat etmesi gereken* bütün bu önemli noktaları, öğrencilerinin titizlikle yerine getirmesini istemek her öğreticinin başödevidir. Ancak bunun için de, öğreticinin, en önce *kendisi, örnek* bir tutumla, gerekeni yerine getirmeli; böylece öğrencilerin yetişmesine, kendisini *de* yetiştirerek, olanak hazırlamalı; bu tür olanakların gerçekleşmesi için ne gerekirse onu gerçekleştirmelidir. Felsefenin *geleceği,* bir bakıma, ancak böyle bir öğrenen-öğreten ilişkisine bağlıdır.

Soru 82 : Türk felsefesinin gelişmesini, öğreten ile öğrenenin birlikte yetişmesine bağlamak yerinde bir saptama ve değerlendirme olmaz mı?

Türk felsefesinin gerçekten iyiliğini dileyen her Türk, gücü oranında: felsefe öğretenler ile felsefe öğrenenlerin, usta ile çırağın felsefenin gelişmesine en elverişli biçimde *birlikte yetişebileceği* bir ortamın, ne yapıp yapıp kurulmasına önayak olmalıdır. Kaskatı görüşlü kurumların, kısır denetimlerin, dar çerçeveli programların, kalıplaşmış kitapların en kısa zamanda sonunu almamız gerekir. Ayrıca: hem öğretenin hem de öğrenenin, kişisel yetilerini, felsefe yönünden en başarılı bir biçimde değerlendirebileceği geniş ve açık bir çalışma alanı sağlamak kaçınılmaz bir görevdir. Ne var ki, öğreticiler ile öğrenen-

lerin böylesi bir alanda yollarını şaşırmamaları için, öğreticilerin seçenek ve yetenek bakımından yetiştirilmesine büyük bir özenle sarılmak, felsefeyle ciddi olarak ilgilenen herkese düşen bir sorumluluktur.

VII. OKUMALAR

Bir güçlükle karşılaşınca insanın yaptığı ilk şey, o konuda düşündüklerini söylemeleri için, başkalarına danışmaktır — okumanın biricik kaynağı budur...

José Ortega y Gasset, *Esquema de las crisis y otros ensayos.*

Soru 83 : Felsefeyi besleyip oluşturan kaynaklar nelerdir?

Kuşku yok ki felsefe çeşitli kaynaklarla beslenip oluşur; bu kaynaklardan devşirdiği yön ve esinle güçlenip gelişir. Felsefe bir denize benzetilirse, sözünü ettiğim kaynaklar bu denize dökülen irili ufaklı akarsuların başlangıcı durumundadır. Bunun yadırganacak birşey olduğunu, bundan ötürü uzun uzadıya açıklanması gerektiğini sanmıyorum. Olanca genişliğiyle din, bilim, edebiyat, sanat ve daha başka kültür alanları için de rahatlıkla aynı şeyi söyleyebiliriz: Tüm alanlarıyla kültür, bu arada felsefe, insana değğin türlü türlü olanaklarla ilgi ilişki kurar. Öznel, toplumsal, evrensel her olayla: doğumlar, ölümler hastalıklar, mutluluklar, zorbalıklar, umutlar, savaşlar, bunalımlar, depremler, kıtlıklar, bolluklar, acılar, sevinçlerle ilgi ilişki kurabilir felsefe. Burda sayılamıyacak kadar alabildiğine çok olaylar, daha doğrusu «olay» deyimiyle eksik ve soluk bir biçimde, soyut-somut, somut-soyut bir biçimde dile getirilebilen bol girdili çıktılı meydana gelmeler, olup bitmeler, yaşamalar, eylemeler, seyirlerdir bütün bunlar. Herbirinin felsefedeki yerini yetesiye bir güvenle saptayabilmek için, çağsal - kişisel-toplumsal özellikleri gözönünden yitirmeksizin (görüş, yapıt, ülke, hangi anlamda olursa olsun) her felsefe birimini ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekecektir ki, bu belki de hiçbir zaman tastamam

gerçekleştirilemiyecek olan bir araştırma doğrultusudur.

Soru 84 : Felsefeyi besleyen bir kaynak olarak okumanın özelliği ile önemini belirtir misiniz?

Şimdi burda üzerinde durmak istediğim önemli felsefe kaynağı ise, deminden beri adı bile geçmemiş olan bir kaynak: *okuma.* İşte bu kaynağın, öbürlerinin tümüyle *sıkı bir bağı* olduğu halde, felsefe için hepsinden *ayrı* bir *özelliği, önemi* olduğunu hiçkimse yadsıyamaz. Şöyle ki öbür kaynakların hepsi yazı - ötesi ya da başka bir deyimle, kitap - dışı bir varlık kesitinde bulunur; oysa okuma (doğal ve toplumsal birçok başka koşulları da katın), *yazıyla, kitapla* varlığını kazanır; böylece kendine özgü bir felsefe kaynağı olarak ortaya çıkar. Gerçi, biryandan insanın fizyolojik olanakları, sözgelimi görme ve işitme olanakları, öteyandan da toplumun teknolojik olanakları, sözgelimi enerji ve haberleşme olanakları, bundan sonraki gelişmelerle, birkaç yüzyıldan beri hızla yaygınlaşmış olan basım tekniğine dayalı bugünkü kitap-okuma durumunda pek ilginç ve şaşırtıcı değişikliklere yolaçabilir. Gene de, *bugünkü* bağlamda genellikle yeryüzü felsefesi, özellikle Türk felsefesi için, sallantısızca, şunu öne sürebiliriz: Felsefe en iyi biçimde, en başarıyla *ancak yazılı olarak* ortaya çıkar; felsefe, en iyi, yazıyla korunur; en iyi yazıyla gelişir; en iyi yazıyla aktarılabilir. Yüzyüze gelip konuşma, canlı söze dayanan bildirişme ne denli erdemlere açık olursa olsun, zamanca, kapsamca, sınırlı bir etkinlikten öteye geçemez. Bu-

na karşılık felsefe diye eskiden ne yapılıp edilmişse, bunu en yetkin, yazılı belgelerden, kitaplardan öğrenebiliriz. Felsefe soruları, bu sorulara verilen türlü cevap denemeleri, bütün bu sorularla denemelerin uğradığı gelişmeler, öncesi sonrasıyla birlikte, örtük açık, hep kitaplardadır. İşte bundan, genellikle felsefenin, dolayısiyle de felsefe eğitiminin temel koşullarından biri kitaptır; daha yakından belirttikte: gereken kitapları, gereken yerde, gereken anlayışla okuyup değerlendirmektir. Gelgör ki söylenmesi kolay, gerçekleştirilmesi zor birşey bu.

Soru 85 : Rasgele okusak olmaz mı? Yoksa birtakım gerekleri mi var okumanın?

Çok işte olduğu gibi felsefe kitaplarını okumada da, çeşitli «gereken'lerin» ne olduğu konusunda seçik bir karara varmak son derece zordur. Bu konuda, herkes için, herzaman, her bakımdan geçerli bir reçete aramak boşunadır. Felsefe sorularının durumu, felsefe yapanların gücü, alt-yapıları ve üst-çıkmalarıyla içinde bulunulan toplum-kültür ortamının olanakları uyarınca değişiklikler gösterir bu zorluklar. Kişisel, kurumsal bütçelerdeki sürekli kısıtlamalar, hızını politikadan alan bitmez tükenmez yasaklamalar, ne yazık ki, umulduğundan daha sık karşılaşılan engellerdendir. Diyelim ki aklımızı, emeğimizi en uygun biçimde kullanıp bu engelleri yendik, zorluklar sona ermez gene de. *Kime, ne zaman, ne için,* hangi kitabın, hangi *kitapların* gerekli olduğu; *neyin, nasıl* okunması *gerektiği,* — başta felsefenin kendisi olmak üzere, birçok bilim ve yeteneği,

bu arada Semantik ile Mantık'ı çeşit çeşit Filoloji'leri yakından ilgilendiren önemli düğümleri işe karıştırmaya iteler insanı. Kuşku yok ki böylesi (belki de tam olarak hiç çözülemiyecek) düğümleri çözmenin yeri değil burası. Gene de Türk felsefesinin bugününü, daha başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de çokça rastlanan mutsuz birtakım okuma tutumlarını gözönünde bulundurarak, kimi ilk bakışta belirgin kimi gizli eksikleri gidermek, bir bakıma, felsefece mutlu atılımlara daha zengin olanaklar hazırlamak dileğiyle, şimdi burda bir iki noktaya dokunmak yararlı olacaktır.

Soru 86 : Okuma metni olarak her felsefe yazısına güvenmek doğru mudur?

Doğrudan doğruya kaynaktan içmeye bakmalı felsefede: yapıt, yazarın elinden nasıl çıktıysa öyle yaklaşmaya çalışmalı yapıta. Değişmelere uğramış, çıkarmalarla bozulmuş, eklerle tanınmıyacak kılıklara sokulmuş metinler pekçok şey yitirmiştir değerinden. Sürçtürür, yanlış-anlamalara çeker böylesi okumalar insanı. *Güvenilir metin, özgün,* orijinal metindir. Gelgelelim her okunan yazı bu durumda değildir. Hele eski metinler, nüsha ayrılıkları, korunma durumları ve onarım gerekleri bakımından çeşitli güvenilirlik, açıkça güvenilmezlik derecesiyle karşımıza çıkarlar. Biryandan basın-yayın tekniğindeki gözkamaştırıcı ilerlemeler, öteyandan ilginç bir uzmanlık kolu olarak kitap-bilimindeki mutlu gelişmeler, bazı önemli sorunların çözümünde, başka alanlardaki okuyuculara olduğu gibi felsefe okuyucularına da büyük ölçüde yardımcı olmakta.

Soru 87 : Kaynaktan içme, özgün, orijinal metinlere gitme gereği karşısında felsefe alanında durmadan artan çeviri metinlerinin durumu ne?

Felsefe yayınlarının, birçok dilde büyük bir hızla artması, okunması gereken yapıtların apayrı dillerde kaleme alınması, *çeviri* etkenliğini kaçınılmaz kılmakta, böylece özgün metin ile okuyucu arasına çeviriler girmektedir. Buysa, okuyucuyu, özgün metinle değil de daha önce çeviricinin okuyup anladığı, kendi diline aktarırken ister istemez değiştirip yorumladığı bir metinle başbaşa bırakır. İşte bundan felsefe çevirilerine ne denli özen gösterilse yeridir. Gerçi pekçok felsefe yapıtı (şiir çevirilerine taş çıkartan güçlüklerin dolup taştığı yazılar biryana) bilim yapıtları niteliğindedir, ya da bu yapıtları andırdığından, sağlam bir biçimde çevrilecek olursa (bu «sağlam» deyimi üzerinde her zaman kolayca uzlaşmaya varılmasa da) yüksek bir güvenilirlik derecesine ulaşabilir. Bunun için, birden fazla felsefe çevirilerinden birini okumak gerektiğinde: hem asıl metnin dilini, hem anadilini, hem de felsefeyi yeterince bilen kişilerce, ustalarca yapılmış olan en iyi çeviriyi seçmek kaçınılmaz bir ödevdir. Gelgelelim, daha önce, büyük bir seçime olanak hazırlayacak koşulların, yani çevirilerin gerçekleşmiş olması gerekir.

İşin zor yönü burda zaten: Felsefece yayın durumu hiç de parlak olmayan ülkelerdeki felsefe okuyucuları, çok kez, okumaları gereken kitapların az çok kullanışlı bir çevirisini bile bulmaktan yoksun oldukları için, *salt felsefe kaygısıyle,* (başkaca yararları hesaba katmıyalım şimdi, en az bir, *olabilirse*

birden fazla kültür dilini, okumaları engelsizce yürütecek biçimde elde etmek zorundadır. İnsana pekçok zahmetler ama bir o kadar da tatlar yükleyen bu zorunluluğu, tüm felsefe etkenliğinin bugünkü görünümü bakımından Türk felsefe okuyucuları yüzeysel amatörlüklerle kendilerini oyalamak istemiyorlarsa, daha uzun bir süre, alınyazısı olarak benimseyeceklerdir.

Soru 88 : Çok felsefe kitabı okumak iyi midir, kötü müdür?

Okuma açısından bakınça, felsefe öğrenimi, gerek okul çerçevesinde gerekse okul-dışı düzeyde, büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır. *Çok okuma* tehlikesidir bu. Tuhaf mı tuhaf bir durum var ortada: Okuma aslında felsefe eğitimi ve öğreniminde önemli bir yer tutuyor. Şöyle ki «felsefe öğrenmek» deyimi ile «felsefe okumak», ya da «felsefe öğretmek» ile «felsefe okutmak» deyimleri arasında, anlamca, pek bir ayrılık gözetilmiyor. Felsefede okumaların tehlikeye dönüşmesine gelince, bu, baskın bir olasılıkla, okumanın felsefe öğretiminde kendi kendine yeten bir amaç olmasından; giderek *çok*-okumanın felsefeyle nerdeyse eşit tutulmasından doğuyor. Kuşkusuz, kaypak bir niteleme «çok»; anlamı kişiden kişiye değişen göreli bir anlatım; bazan üç kitapçık okumak çok okumaktır, bazan koskoca bir kitaplık okumak «az» sözcüğüyle nitelenebilir. Duruma oldukça belirginlik sağlamak için, şöyle bir tutamağa başvurmak yanlış değil gene de: Bilgi ve arastırma gerekleri *uyarınca* okumaya sarılmak en doğru yoldur felsefede. Buna göre, kişisel bazı kaygılarla, ya

da kişisel olmayan bazı kaygılarla okumanın felsefeye düpedüz bir katkıda bulunması beklenemez. Hele okunmuş olan kitapların sayısını artırmak için okumak, bunun için de okunan şeylerin izin vermeyeceği bir hızla okumak, zararlı bir yol izlemek olur. Buysa, başka kesimlerdeki yansıları biryana (sözgelimi insan ve toplum sağlığına zararları biryana) hem felsefeyi hem felsefe öğrenimini olumsuzca etkiler.

Soru 89 : Öyleyse ne tür bir davranışla felsefe yazılarını okumaya yönelmek gerekir?

Gerçekte felsefe yazıları, felsefede yetişmek isteyenlerin atelyesi demektir. Her atelyede olduğu gibi burda da, başarıya erişmek için, gerekeni gerektiği gibi yerine getirmek gerekir. Sayıca, zamanca birtakım sözümona «rekor'ların» nesnel bakımdan ne değeri olabilir ki! Aslında felsefe yapıtlarına her türlü çokluk ve çabukluk kaygıları ötesinde yönelmelidir. Felsefede yetişmek, çetrefil soru düğümleri ve ayrıntılı cevap denemeleriyle, felsefe yazılarında dile gelen felsefeye (deyim yerindeyse) girmek, *bu* felsefeyi anlayıp özümsemek, bu felsefede derinleşmek, bu felsefeyle olgunlaşmaktır. Böylece, bilgi edinmek için açılan, bilgi edinir edinmez (belki de başka bilgiler edinmek için, bir daha açılmamak üzere) kapanan kitaplardan değildir felsefe kitapları. Yadırganacak birşey yok zaten bunda. Sağduyudan ayrılmayan hiçbir edebiyat-sever nasıl Homeros'un *İlyada*'sını, Cervantes'in *Don Quijote*'sini, Hayyam'ın *Dörtlükler*'ini bir kimya yazısı, bir mühendislik ya-

zısı gibi okumuyor, bir kez okuyup gereken yararı derledikten sonra kaldırıp atmıyorsa; tıpkı bunun gibi, öyle felsefe kitapları var ki, içerdikleri zengin gömülerden ötürü, yüzyıllar, binyıllar boyu, artık aşılmış diye damgalanamıyan bilgelikleriyle, nice nice filozof kuşaklarına yön, yöntem, esin, güç sağlıyorlar durmadan. (Örnek vermeden geçmiyeyim diye başka birçok değerler biryana: Herakleitos, Platon, Aristoteles, Descartes, Hume, Kant, Marx, Nietzsche, Wittgenstein, Russell, Carnap gibi önde gelen felsefe yazarlarının yapıtlarını bir solukta anıp geçiyorum burda.) İşte bu tür yapıtları gerektiğinde yeniden okumak ve okutmak felsefe öğreniminin en önemli ögesidir. Böylece, birtakım bilim ve sanat alanlarıyla karşılaştırıldıkta, felsefe alanındaki okumaların, bir deyime, *yavaşlık ve titizlik* isteyen bir özelliği olduğu apaçık ortaya konması gereken bir gerçektir. Gelgör ki sık sık gözden yitirilir bu gerçek. Hele yitirecek zaman olmadığına inanan, bunun için de hızlı atılışlarla gelişmeyi isteyen felsefelerin, bu arada Türk felsefesinin, zorlayıp sürükleyen bir itilişle kendini nicelik kaygılarına kaptırması olağandır. Bu son derece sakıncalı gidişi önlemenin en etkin koşuluysa, tüm felsefe eğitimi ve öğrenimini, çeşitli program, ders ve sınav tutumlarıyla, okumalar bakımından, çokluğu ve aceleciliği denetim altında bulunduran bir etkinlik olarak düzenlemektir.

Soru 90 : Felsefe okumalarının kendine özgü bir bilinci olduğunu söyleyebilir miyiz?

Okuma açısından baktıkta, görünüşü, kuruluşuy-

la birbirinden ne denli ayrılırsa ayrılsın, her felsefe öğreniminde, elden geldiğince tam bir açıklığa kavuşturulması gereken önemli konulardan biri de, *felsefe okumalarına ilişkin bilinç*'tir. Şöyle ki bu bağlamda, «felsefe okumaları» diye adlandırılan okumaların: hangi dürtülerle, ne gibi amaçlar için girişilip sürdürüldüğünü iyice bilmek; bu arada, okumaların *felsefeye* en uygun biçimde gelişmesini sağlamak, felsefe öğreniminin temel ögelerindendir.

Şurası bir gerçek: birçok alan gibi (sözgelimi edebiyat gibi) felsefe de, başıboş, rastlantısal, rasgele okumalara iyiden iyiye elverişli. Bir bakıma, felsefenin çekiciliği de burda. Felsefe okuyucusu, *felsefece* gerekmesine gerekmemesine aldırmaksızın, pek öyle sağı solu olmayan heveslere, durmadan değişen meraklara, kökü kaynağıyla belirginleşmemiş olan, belki de hiçbir zaman belirginleşemiyecek olan eğilimlere bırakır bazan kendini. Böylece öznel-kişisel-toplumsal kaygılarla güdülmüş olur okuma. Gelgelelim, felsefe için sakıncalı durumlar doğmasına yolaçsa bile, felsefe okumalarını yoğuran bu özellikleri görmemezlikten gelen, ya da ortadan kaldırmaya çalışan bir felsefe eğitimi yanlış bir tutuma dönüşmüş demektir. Felsefe-dışı kaygılardan ötürü gerçekleşmiş olsa bile felsefe okumalarının önünü kesmemek gerekir. Ne var ki felsefe okumalarının görüşü karartan, gönlü büzen, düşünmeyi uyuşturan bir hal almasına göz yumamaz, göz yummamalıdır hiçbir felsefe eğitimi. Gerçi okumayı yüreklendirmek ile düzenlemek arasındaki sınırları (çeşit çeşit toplumsal, siyasal yan-etkenlerin de işe karışmasından dolayı) *felsefe için* en mutlu biçimde belirlemek, her çağda kolay bir iş değildir; hatta bazı dönemlerde çetrefil bilgi ve ahlâk sorunları geti-

rir birlikte. Gene de adına yaraşan her felsefe öğretimi, bu uğurda en yetkin çözümleri gerçekleştirmenin yollarını aramalıdır.

Bununla bitmez ama zorluklar. Felsefe okumalarının hızla içine yuvarlanışlar yanında, felsefe yazıları okumaya karşı bir *süredurumun* da zaman zaman varolduğunu, giderek yoğunlaşabileceğini unutmamak gerekir. İster genel eğitimin dokusundan, ister kişisel-toplumsal davranışlardan, ister tek tek uğraşların tutumundan, isterse de felsefe yazılarına özgü yapıdan çıksın, — gerçekte çıkmasa bile çıktığı sanılsın —, «yetkin» bir felsefe öğrenimi, «dürüst», «becerikli», «olgun» bir tutumla (bu deyimlerin yersiz tartışmalar boşandırmıyacağını umuyorum), felsefe yazısı okumadaki direnişleri yenme olanaklarını arayıp bulmalıdır. Felsefe eğitiminin önemli bir görevidir bu. Ancak güçlüklerden yılmayan bir sabırla, sağlam gerekçelere dayanan bir inandırıcılıkla bu görevi en güzel biçimde yerine getirebilir felsefe eğitimi. Herşeyden önce, okumaların, öznel ya da nesnel nedenlerden ötürü, bürünebileceği zorluğu gidermekle çok şey kazanır bu eğitim. Özellikle, felsefe metinlerini gereksiz, boşyüklü, anlamsız ve gülünç bulanlara; felsefeye ilişkin okuma başlamadan önce ya da başladıktan sonra böylesi bir davranışın içine girenlere, zorlamaya başvurmadan, alaya sapmadan, anlayışlı bir saygıyla eğilmesini bilmelidir.

Peki *nasıl* okumalı? Soruyu, hantal bir görünüşe de bürünse, büyük öneminden ötürü, çekinmeden açıp yaymayı deniyelim: Bir felsefe metnini, özellikle bir filozofun felsefece kaynak niteliğindeki bir yazısını (felsefe açısından, eninde sonunda yine felsefe için) başarıyla okumak nasıl bir *donatımla*, ne tür bir *yöntemle*, neleri *yerine getirmekle* gerçekleştiri-

lebilir? Böyle sorulduğunda, bir değil, birbirine bağlı zor mu zor birkaç soruyla karşılaşıyoruz. Herşeyden önce sözü geçen «başarı»nın, «donatım»ın, «yöntem»-in belirlenmesi gerekir. Buysa bir bakıma, sorunun cevabını vermek demektir. Pekçok işte olduğu gibi burda da, sorunun aydınlık bir biçimde sorulabilmesi, epeyce belirgin bir cevabı gerektirir. Oysa eldeki bağlamda sınırlı bir oylum içinde kımıldandığımıza göre, birkaç ilginç noktayı deşmekten öteye geçemiyeceğiz. Bu böyle olmakla birlikte, okumalar yönünden genellikle felsefe etkenliğinin, bu arada Türk felsefesinin içinde kımıldandığı boyutların belli bir aydınlığa kavuşmasını bekleyebiliriz.

Şurası apaçık: Tüm koşullarıyla (başka türlü de dile getirilebilir: tüm etmenleri, ögeleriyle) felsefe okumalarının başarılı (ya da: uygun, yetkin) olmasını sağlayan, bunu güven altına alan bir reçete, bir kural, bir püf-noktası *yok*. Yanılıyor böyle birşeyin bulunduğunu söyleyen. İster çok yandaşlı bir filozof olsun, ister sevilen bir devlet adamı, isterse de ünlü bir eğitimci olsun, yanılıyor böyle biri. Kimse bulamaz da ondan; aslında yok da ondan; var olmadığına göre, bulunması da söz konusu değil; kısaca, yok ki bulunsun böyle bir reçete. Okuyanın çağı, yetişimi, toplumsal arkaplanı, kültürü, yetileriyle kimliği uyarınca; okunan yazının dili, yapısı, felsefece işlenişi uyarınca; okumaya götüren itki ve amaçlar uyarınca durmadan değişen kurallar, oynak ölçekler, hep yeni baştan düzenlenmesi gereken reçeteler söz konusudur *olsa olsa*. Gene de Mantık ve Semantik gibi yüzyılımızda mutlu gelişmelere erişmiş bilimlerin, gün geçtikçe incelen Yorumlama Tekniklerinin sağladığı sonuçlara dayanarak, felsefe okumalarına ilişkin bazı yolgösterici ipuçlarını burda birkaç baş-

lık altında derleyip toplamak gerçekten de yararlı bir ödevdir. Hele bu yapılırken, yalnızca içinde bulunduğumuz durumda değil, yakın uzak geleceklerde de ortalığı kaplama eğilimi gösteren birtakım güdük ve çarpık okuma alışkanlıklarının felsefeyi engelleyici sonuçlarını gözönünde bulundurmak, Türk felsefesinin atılımlı gidişine bir katkı sayılmalıdır.

Soru 91 : Felsefe açısından en katkılı okuma hangi doğrultudaki okumadır?

Daha önce vardığımız saptamaların ışığında, Türk felsefe eğitimi felsefe okumalarının felsefeye yakışır bir bilinçle gerçekleşmesinde titizlik göstermelidir. Bunun da en iyi yolu: felsefe okumalarını, kişiden kişiye, durumdan duruma değişen tutku ve tatla, felsefe araştırmalarının *nesnel,* objektiv doğrultularına yöneltmektir. Okumaları felsefe sorunlarını görüp işlemeye yararlı ve katkılı biçimde kotaran; bunun da felsefe-dışı hiçbir yaşama, bilgi, sanat kesimine zararı dokunmadan üstesinden gelen bir felsefe eğitimi, kuşku yok ki, başarılı eğitimdir. «Neden okuyorum?», «niçin okuyorum?», «nasıl okumalıyım?» gibi felsefe okuyanlarda, haklı olarak, sık sık sarsıntılara yolaçan düğümü — hiç olmazsa belli bir ölçüde — çözmüş olan böyle bir eğitime, felsefeye özgü okuma bilincini gerçekleştirmiş yetkin bir felsefe eğitimi gözüyle bakabiliriz.

Ağırlığı felsefe *sorunlarında* bulunan bir okuma yönteminin belli bir felsefe öğreniminden başka bir çerçevesi olamaz. Bu öğrenim gereğince: metinlerin seçilmesi, işlenmesi ve değerlendirilmesi *ne* darlık diye birşey tanır, *ne* önyargı, *ne* tekyanlılık; felse-

fe-dışı etkenlerin besleyebileceği hoşgörüsüzlükten *de* sıyrılmıştır.

Soru 92 : Nesnel, objektiv tutumlu bir felsefe okumasının başlıca nitelikleri nelerdir?

Objektiv nitelikteki bir okuma olmak isteyen her felsefe okuması, okuma metninin *kendisindeki bilgisel içerikleri olduğu gibi* yakalamayı görev edinmelidir. Bunun için de: yazılı felsefe ürünündeki bilgisel birimlerin, *önermelerin,* doğru olma savındaki cümlelerin hem tek tek hem öbek öbek *derlenmesi; mantıkça bağlılıkları* bakımından saptanması; yani öncül-sonuç ilişkileri, ana-düşünce, pekiştiren düşünce, örnekleyen, belgeleyen düşünce olarak birbir bulunup günışığına çıkarılması gerekir. Bunun için: sağlam bir mantık-semantik donatımıyla, metinleri deşmek, *çözümlemek,* belginlemek; metinlerdeki *anlam katlarını* birbir ayıklamak; metne eşanlamlı cümleler düşünmek; metnin objektiv gidişindeki bilgisel durakları ve gelişmeleri, tekrarlara, sallantılara, ayrılmalara gerekli dikkati göstererek yakalamak; bu amaçla, yerinde *sorular sormak, kararlar vermek,* varılan aşamaları titizce gözden geçirmek, — işte bütün bu görevlerin üstesinden gelmek zorundadır felsefe okuyucusu.

Felsefe yazılarına ünlü-ünsüz, dost-düşman, yeni-eski açısından yaklaşmak, felsefe içeriklerinin ergeç örtülmesine, bozulmasına yolaçar. Örneğin: eski metinler eski oldukları için değersizdir; değerli olan yeni metinlerdir; çünkü en son yazılmış olan felsefe en doğru felsefedir çeşitinden bir-

takım saplantılar, *felsefe* okumalarının *felsefe* sorunlarının nesnel durumunu gözönünde bulundurmak yerine, sorun-dışı ilgi, itki ve çıkarların gereksizce ağırlığını artırmaya vardırır. Sanki her zaman nesnel katkıyla eşitmiş gibi, «modern'lik» ve «çağdaş'lık» kaygılarıyla okumak, felsefenin *kendisine* hiç de uygun düşmeyen bir okuma tutumudur. Bu tutumdaki bir eğitim, tüm geçmişi şimdisiyle felsefe oylumunun perspektiv'lerini altüst eder; felsefe açısından büyüğü küçük, küçüğü büyük, uzağı yakın, yakını uzak göstererek içinden çıkılmaz bir önem kargaşası doğurur. Bununsa hem felsefenin gelişmesine, hem felsefede yetişmek isteyenlere çeşitli yönlerden zararlı olacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Öyleyse Türkiye'de felsefe okumalarına ilişkin eğitim: okumaları, dolayısıyle de okumaların dayanabileceği herçeşit planlamayı, ders ve yayını elden geldiğince *geniş bir nesnellik açısından* düzenlemeye bakmalıdır.

Soru 93 : Her yazı gibi felsefe yazıları da tarihselliğin damgasını taşıdığına göre, tarihselliğin hakkını vermek de ilginç bir okuma sorunu olarak ortaya çıkmaz mı?

Kökü yöneltisi bakımından felsefeye yabancı birtakım dürtü, kaygı ve dileklerle de baslasa, hiçbir zaman bunlardan büsbütün arınmasa bile asıl amacını felsefede bulan, yani esasta bir felsefe araştırması olan, felsefece güçlükleri ortaya koymak, aydınlatmak, çözmek amacıyla gerçekleştirilen bir okumada, *felsefece* başarı sağlamak için titizlikle yerine

getirilmesi gereken noktaların, kuşku yok ki, en önemlilerinden biri, okunan yazının tümünü bürüyen *tarihselliğin* hakkını vermektir. Aynı şey başka türlü dile getirildikte: Her yapıt gibi felsefe yapıtı da, tüm kültürel doğal girdi-çıktısıyla, zaman - uzay koordinatlarının kesiştiği belli bir ortamda yeralır. Ne denli özgün bir kalemden çıkarsa çıksın, ola ki tam da bundan ötürü, belli bir kafa düzeninin ürünü, belli bir sorun-durumunun ürünü, belli bir dil gerçekliğinin ürünüdür. Bu ürünlerse tüm ayrılıklara, yeniliklere, sapmalara rağmen, ister istemez *tarihselliğin damgasını* taşır. Buna bir de, yazarın, şimdiki okuyucusundan bambaşka amaçtaki (ortamdaki) bir okuyucuya seslenmek için kaleme kâğıda sarılmış olabileceğini; yapıtın yazıldığı çağ ile sonraki okuma çağı arasında çok sonuçlu uzun bir zaman geçmiş olabileceğini; yazarın dili ile okuyanın dili arasında (bu dil ikisine de ortak, ikisinin de paylaştığı bir anadil bile olsa) kavram dizgeleri, anlayış kalıpları, kabası incesiyle anlam duyarlığı bakımından felsefece önemli birtakım ayrılıklar olabileceğini de eklersek, tarihselliğin okumadaki değerini daha iyi değerlendirmek olanağını elde ederiz.

İşte bundan, felsefe okuyucusu, okuduğu metinde, istediğini, beklediğini, ya da umduğunu *değil de, yazarın söylediğini* kavramak için, hiçbir çabadan çekinmemeli; bazı kimselere son derece sıkıcı gelebilecek olan uzun mu uzun dilsel-tarihsel-toplumsal yan-çalışmalara girişmekten yılmamalıdır. Ancak böylesi «bilgi kazıları» yaptıktan sonradır ki *yazarın gördüğünü görmek* fırsatı yaratılabilir. Bu fırsat yaratılmadıkça, okuma, toptan izlenimlerin, kişisel anlayışların, rasgele kararlamaların, yersiz eleştirilerin, yuvarlak değerlemelerin ötesine geç-

mez. Bir öznelliğin, sübjektivliğin içinde dönenir durur. Böylece de felsefe okumalarının yönelmesi gereken nesnellikten, objektivlikten uzak düşmüş olur.

Soru 94 : Felsefede asıl okunması gereken yazılar filozof yazıları değil mi?

Geniş açılı bir bilince dayanan felsefe okumaları, son derece çeşitli olanaklar bulur karşısında. Ne var ki pekçok yerde olduğu gibi felsefede de, ancak iyi kullanmasını bilenlerin elinde güzel şeydir olanak; çoklukla, çeşitlilikle başa çıkacak gücü olmayanlar içinse bol bol şaşkınlık, dağınıklık, ezilme yaratır durur. Nitekim ders kitapları, derleme dizileri, eleştiri yazıları, açıklama ciltleriyle bezenmiştir kitaplıklar. Gelgelelim büyük bir kısmı okunmasa da olur bunların. Daha doğrusu gerektiğinde bazılarını okumakla iş bitmez. Çünkü bu okunan şeyler, asıl okunması gereken başka şeyleri gerektirir de ondan. Asıl okunması gereken şeylerse *filozof yazılarıdır*. Felsefenin asıl ustalarıdır filozoflar. Felsefede yetişmek, onların yanında yetişmek demektir. Bundan daha doğal, daha etkin, bundan daha çok başarı umudu hazırlayan bir yetişim olanağı tasarlanamaz.

Öyleyse felsefe okumalarını eninde sonunda filozof yazılarına *yöneltmek*, yetişeni filozof metinleriyle basbasa bırakmak felsefe eğitiminin vazgeçilmez bir kosuludur. Hersey bu koşul içindir, bu koşula bağlıdır herşey. Felsefe okuyucusu, felsefeyi, felsefe içerikleriyle, felsefe özüyle, en iyi, felsefe yaratanlardan öğrenebilir. Okumada odak, filozof ya-

zısıdır. Bütün öbür yayınlar, aslında bu odağın yörüngesi dolayında kımıldanır.

İşte onun için, genellikle felsefe eğitimi, özellikle de felsefe okumalarına değğin eğitim ve öğretim anlayışı ve uygulamalarıyla, her felsefe gibi Türk felsefesi de: yaratıcı felsefe yazılarını okuma işine önemle sarılmak zorundadır. Felsefe *ustalarını* okumayı yüce bir amaç diye benimsemesi; başta program, yayın, sınav, bütçe olmak üzere okumaya ilişkin her ayarlamada, nesnel gerekimlerden ötürü, en büyük değeri *filozof* metinlerine vermesi; bu önemli zorunluluğu hiçbir zaman gözden yitirmemesi gerekir.

Soru 95 : Bir felsefe yazısı çeşitli yaklaşımlarla okunabileceğine göre, yorumlar, anlamalar, değerlendirmeler bakımından bir çokluk sözkonusu değil mi?

Felsefe okuyucusunun, her felsefe yazısına özgü tek bir okuma biçimi, tek bir okuyuş *olmadığını* hiç, ama hiç gözünden yitirmemesi gerekir. Açıklık getireceğinden şöyle de söyleyebiliriz aynı şeyi: bir felsefe yazısına, okumada rol oynayan çeşit çeşit özelliklere tanınan haklar uyarınca, *çeşit çeşit yaklaşımlarla* yaklaşılabilir. Böylece, okumayı oluşturan amaçlar, sorular, donatımlar, becerilerle *orantılı olarak,* bir felsefe yazısına ilişkin *yorumlar, anlamalar, değerlemeler* de değişir. Bazan ufak tefek bir ayrılık diye önemsenmeyen şeylerin, sırasında çığıraçıcı birtakım yorum ayrılıklarına götürebileceğini de hesaba katmak gerekir. Özellikle anlamca çokkatlı,

büyük felsefe metinlerinin, tarih boyunca felsefede beliren değişik sorun-durumlarının bir sonucu olarak, herbiri kendince değerli, ciddi ve ilginç okumalara kaynak olduğu; hatta bunun, sözünü ettiğim felsefelerin büyüklükleri için bir ölçek sayıldığı, felsefeye gerçekten bulaşan hiçkimsece akıldan çıkarılmamalıdır.

Böylece, felsefe yazısı okuma, kendini ve başkalarını yanıltıp kandırmak istemiyen her ilgili için, özellikle de felsefe öğrenenler ile öğretenler için, birlikte pekçok zorluklar getiren son derece önemli bir iş olarak belirmekte. Bu nedenle, her felsefe gibi, Türk felsefesi de: bazı sıkıntıları göze almadan edemiyen ama sıkıntılı olduğu kadar da — bilenlerin içten bilip yaşadığı gibi — çok kez tatlı mı tatlı başarılara ulaştırabilen felsefe yazılarını okuma konusunu, konunun gerektirdiği bilgi ve incelikle bir başödev olarak benimsemelidir.

VIII. SONUÇ YOKLUĞU

Şu herkesçe bilinen bir gerçekti: Kuo'nun yetiştirdiği ağaç, başka bir yerden sökülmüş de olsa, o bir kez dikti mi kurumak nedir bilmezdi; çabucak palazlanır, çok geçmeden meyve dolup taşardı. Oysa başkalarının ağaçları, ne yapıp ederlerse etsinler, hiçbir zaman böyle olmazdı. Biri bunun nedenini Kuo'ya sorduğunda şöyle karşılık verdiydi: «Ona ne kuşku, ağaçların yaşayıp gelişmesini sağlamak birtek benim elimde değil. Ben olsa olsa ağaçların doğasına uyabilir, böylece onlara özgü nitelikleri tanıyabilirim. Her ağacın istediği: köklerinin rahat soluk alıp vermesi, kökleri örten toprağın uygun ve düzgün olması, kökün kazılan çukurdan dışarı çıkmamasıdır, hepsi bu kadar. Bundan sonra yapılacak şey, artık hiçbir şeye el sürmemek, ağacı düşünüp tasa etmemek, başka işe yönelmektir. Ben ancak meyvelerine zararım dokunmamasına bakarım; ağacın ne gücünden bol ne de erken meyve vermesini sağlayabilirim. Başkalarıysa başka türlü düşünüyor... Sözümona yardım için, yaşayıp yaşamadığını anlamak is-

tercesine, ağacın kabuğunu bile kazıyanlar var...»

Liu Tsung-yüan, *Chung shu Kuo T'o — t'o chuan: Kambur Bahçıvan Kuo'nun Yaşama Öyküsü.*

Soru 96 : Sonuç ne peki?

Sonuç ne peki? Pekçok girişimde ergeç kendine bir yer açan bu soru, şimdi de burda karşımızda. Ne var ki beklediği cevabı verecek durumda değiliz. Genellikle iki yönde cevaba alışıktır bu sorular. Ya: «sürdürdüğümüz çalışmayı şu sözlerle derleyip toplayabiliriz...», «artık incelememizi şöyle bağlayabiliriz...» türüden (tıpıtıpına bu sözlerle değilse bile bunlara akraba anlamlı) sözlerin başlattığı özet niteliğindeki birtakım saptamalar doğrultusunda bir cevap; ya da: «çalışmamızın açıkça gösterip ispatladığı, zorunlukla ulaştırdığı yargı şu...», «araştırmamızdan şu sonuç çıkmakta...», çeşitinden cümle başlangıçlarının kesin belirlemeleri doğrultusunda bir cevaptır beklenen. Oysa biz şimdi, — dürüstlüğü de, mantığı da bir kaçamak bulup çiğnemek istemiyorsak —, bu iki tür cevaptan ikisini de kotarmayı istemediğimizi dobra dobra söylemeliyiz. Öyle ya, ne kuşatıcı bir denklemde özetlenebilecek formüller sunduk, ne de bir bir öne sürdüğümüz birtakım öncülleri çıkarımsal bir tutumla sonuçlara vardırmaya çabaladık. Gene de alışılmış türden cevaplarımız yok diye, «sonuç ne peki?» sorusuna, hiç mi hiç cevapsız bir soru, ilkece sorulmaması gereken bir soru gözüyle bakmamız doğru olmaz. Alışılmışa aykırı düşeceği için yadırgansa da, «sonuç ne peki?» sorusunu, bazı önemli saptamaların ortaya çıkmasına olanak hazırladığından, azıcık da olsa, deşip verimli kılmak güzel bir ödev şimdi bizim için.

Soru 97 : Bu kitabın bir düşünce deneyi olduğunu saptamak doğru olmaz mı?

İlkin şunu saptamalıyız: Deyimde bir sürçme yoksa, bir *düşünce deneyi* baştan beri sürdürdüğümüz. Arkaplanı, üslubu, işleyişi, gidişi, yönü, yörüngesi, amacı, özlemiyle bu böyle. Felsefe üzerinde, özellikle Türk felsefesi üzerinde, bu felsefenin bugünden geleceğe uzanan gelişmesi üzerinde düşünsel bir sınama bu bizimkisi. Bilgi ve değerce çeşitli ögelerin, belgesel, bildirsel, dileksel, varsayımsal, eleştirisel kıvamlı değişik ögelerin işe karışmasıyla gerçekleştirilen bir deney bu. Konuca vazgeçilmezliğinden ötürü seçilen belli sayıdaki birkaç yapıtaşıyla, belli bir anlayış çerçevesinde kurulan belli bir düşünce yapısı bu. Birkaç kattan, bölümden meydana geliyor. Sınırlı bir ufkun dışına çıkmaksızın, felsefe varlığını gözlemleyen bir kat; felsefeye zararlı olduğu inancıyla, sakınılacak şeyleri kapsayan bir kat; felsefeye, Türk felsefesine gelecekte yararlı olacağı umut edilen bazı gerekimlerin biçimlediği bir kat var bu yapıda; felsefeye özgü durumlar, ilişkiler, açılmalar, öğrenmeler, okumalar diye niteleyebileceğimiz bölmeleri, odaları, geçmeleri, aralıkları bulunan bir düşünce yapısı, düşünsel bir kurgu bu. Demek ki *olabilirlik* alanında kımıldandık biz. Biricik bir yapı değil bu. *Kurulabilecek* yapılardan *biri* denendi burda. Başkalarının başka yapılar kurmasına — mantıkça — hiçbir engel yok ortada. Gönül ister ki gerçekleştirilen bu deney, kuruluşça kendisine benzemese de, yeter ki gerekli bir donatım ve ciddilikle girişilsin, *başka* deneyler için bir başlangıç olsun.

Soru 98 : Bu kitabın, bir süreç olarak Türk felsefesinin bazı önemli gerçekleri ile seçeneklerine ilişkin başlıca boyutları aydınlığa çıkardığı söylenemez mi?

Böylece, «sonuç ne peki?» sorusuna, pekçok kimse açısından, bir cevap sayılmasa da, biz şimdi: felsefeye, Türk felsefesine ilişkin, olasılığın tüm özelliklerini taşıyan bir düşünce deneyi yaptık, diye karşılık verebiliriz burda. Yalnızca bir deney bu; özel bir deney ama. Her deney gibi, belli bir gereç-araç takımı kullanarak, belirli bir kavram dağarcığına başvurarak belli bir «olay»a, felsefeye, Türk felsefesine yaklaşmayı, dolayısıyle bu «olay»ı, belli bir bakış-açısından anlayıp kavramayı deniyor. Olayı, gözlemlere dayanarak tanımakla; Türk felsefesini gerçekteki durumuyla tasvir etmekle yetinmiyor ama. *Bir süreç olarak* bu felsefenin, eskiden gerçekleşmemiş olsa bile, o zamanlar gerçekleşebilmesi mantığa aykırı olmayan; henüz gerçekleşmeye başlamış olsa bile, bundan sonra gerçekleşmesine mantıkça hiçbir engel bulunmayan *seçeneklerini*, alternativlerini, olabilirliklerini, elden geldiğince bozmadan günışığına çıkarmak dileğinde bu deney. Bir süreç olarak Türk felsefesini, başarabildiğince derinliğine deneylemekte öyleyse. Girdi-çıktısıyla kişi, kurum, toplum, kültür, tarih gibi içiçe sokulan alanların bir *kesişme* bölgesi olan bu felsefenin hem gerçekleşmiş hem de seçeneksel *boyutlarını* anayapısıyla açık kılmaya yönelen bir deney bu. Nitekim biryandan «şu şöyle», «bu böyle» kalıbından bildirsel önermelere; öteyandan «şu koşulların önüne geçilmediği için

şöyle oldu», «bu koşullar etkin kılınırsa şöyle bir görünüm bekleyebiliriz» çeşitinden koşullarla oynayıp gerçeklikte ne gibi sonuçlar elde edilebileceği yönünde düşünsel işlemlere dayanmakta. Buysa sözcüğün en belirgin anlamında deneylemekten başka birşey değil.

Öyle bir deney ki bizimkisi, özce tam bir deney olduğu için, saltlık, kesinlik, şaşmazlık çeşitinden hiçbir sav gütmüyor. Öne sürdüğü felsefeye ilişkin bazı önemli ögelere, birtakım *değişkenler* gözüyle bakıp; bu değişkenlerin birbirleriyle ne tür bağlılıklar, ne tür bütünler meydana getirebileceği doğrultusunda düşünsel birtakım işlemleri sınayıp izliyor. Kendi başına tutunup benimsense bile tek bir deney ne de olsa. Kuvvet kazanması, daha güçlenmesi için başka deneylerle pekişmesi, içerikleri, sezdirdikleri, uygulamaları ve tüm öbür olanaklarıyla başka deneylerle denetlenip doğrulanması gerekir.

Nitekim bunu gözönünde bulundurarak, yaptığım deneyi belli bir ölçüde atelyemle birlikte sundum. Yine bir benzetmeyle şöyle de söyleyebilirim: deneyimin içinde yeraldığı, oluşup varolduğu laboratuvarı girdi-çıktısıyla birlikte göstermekten çekinmedim. Böylelikle sonraki deneylerin bazı verimli başlangıçlar, ileri götürülebilecek bazı ipuçları derleyebileceğimi umdum. Hep aynı amaçla, ne yaptığım iyice belirsin diye, aynı olaya zaman zaman yeniden eğildiğimden, olayı çeşitli yanlarıyla evirip çevirdiğimden, bazı aceleci kimselerin «tekrarlama», «dağınıklık», «tutarsızlık» yaftasını yapıştırıvereceği birtakım işleyişlerden sakınmadım.

Kuşkusuz, bu durumuyla, belirli bir çerçeve içinde yapılmış bir deney bu. Gene de, bu durumuyla, bazı yönlerde genişletilip geliştirilebilir. Deneyi

bir bakıma Türk felsefesinin *geniş çizgili bir programı* olarak tasarladığım için, buna kalkışmadım burda. Ne var ki bu programı, gelecekte gerçekleşebileceklerin bir önü, o felsefelerden önde gelen felsefe-dışı bir hazırlık saymak doğru olmaz. Tüm içeriğiyle programın kendisini de, kendi kendisinin bir uygulaması, kendisinin bir verimi olarak, bir *felsefe olarak* düzenledim. Özellikle, zor soruları örtbas etmeyen, aydınlığı seven, eleştirsel uzanışların vazgeçilmezliğine inanan, mantık sağlamlığına değer veren, çözümleyiciliği hiçbir zaman elden bırakmayan bir felsefe sunmaya çalıştım bu deneyde. — Bu yönde daha fazla birşey söylememem gerekir: Yaptığımı yapamadığımı yargılamak, benden çok başkalarının hakkı.

Soru 99 : Türk felsefesinin boyutlarına ilişkin olarak bu kitapta sunulan deneyin hepimizi, herkesi ilgilendirdiğini söylemek doğru bir saptama olamaz mı?

Sunulan deneyin, gözönünde bulundurduğu belli amaç ile izlemeye çalıştığı belirli yola rağmen, *hepimizi, herkesi ilgilendirdiğini* söylemek, hiç de aşırı bir sav değil bence. Gerçi başlığın, gidişin açığa vurduğu üzere, Türk felsefesinin geleceğe uzanış doğrultularını işleyen bir deney bu; gene de kulak veren herkese açık, herkesi ilgilendiren bir yapıda. Ancak bunu, deneyi ilginç kılmadaki herhangibir beceriye dayatmak yanlış. Ona ne kuşku, yerine göre her konu, rasgele bir kuş türünün göç çizelgesini düzenleme, uzaklardaki bir gezegenin bilmem hangi

noktasındaki üç saniyelik hafif bir depremi yeterli ve gerekli nedenleriyle açıklama, uzmanı için, ya da herhangibir psikolojik itilimle, toplumsal zorlamayla yönelenler için ilk bakışta umulandan ölçülemiyecek kadar üstün bir çekiciliğe bürünebilir, büründürülebilir. Oysa deneyimizin ilginçliği asıl konunun kendisinden ileri geliyor — felsefeden. Kuşatıcı, özden sarıcı, tek sözle, *evrensel* bir konu çünkü felsefe. Rasgele bir uğraşla, düpedüz bir uğraşla, çeşitli bakımlardan, birtutulamaz felsefe: Yalnızca uzmanlar çevresinde yer alanların; ister geniş ister dar olsun belli bir çevreye giren ilgililerin işi değil. Din, edebiyat, bilim, politika ve benzeri yaşayıp eyleme, düşünüp duyma kesimleri gibi, insanın insan olmasında *rol oynayan* bir etkenlik felsefe. Bir deyime, herkesin: *insan olarak* varlıkça bağıntı kurduğu, kurmadığını sandığı zamanlarda bile kurduğu; «felsefeden bana ne» dese bile, hiç değilse bazı soru ve cevaplar bakımından merak duymamazlık edemediği bir etkenlik felsefe. Öyle ki, yetesiye bir anlayış genişliğiyle yaklaşıldığında, Türk felsefesinin boyutları konusu, ister istemez, tüm felsefenin içinde dalbudak salmakta. Bunun açık bir belgesi bu deney.

İşte bütün bunlardan ötürü, *özellikle Türkleri* ilgilendiren bir deney olmakla birlikte, *genellikle felsefeyi,* dolayısiyle de kim olursa olsun *her insanı* ilgilendiren bir deney buradaki. Geçmişiyle bugünden yarına doğru gidişinde Türk felsefesinin boyutları üzerindeki bu düşünceler, felsefeye açık her insana seslenmekte. Öyle ki Türkiyeyle, Türk felsefesiyle doğrudan bir ilişkisi olmıyan kimseler için bile; kendine özgü sorunlara eğilmiş bulunan, felsefede gelişmiş de sayılsın gelişmemiş de sayılsın, başka ülkelerin insanları için bile bir anlam ve önem ta-

şıyabilir; kimliği kişiliği ne olursa olsun felsefeyle uğraşan bütün insanlar için, çoğu ortaklaşa bazı felsefe sorularına Türk'çe bir yaklaşmayla getirdiği zenginlikten ötürü, katkılı olabilir. Hele bu deney yazısını, «Türk» sözcüğü yerine, çoğu kez, uygun başka bir sözcük koyarak okuyanların bu çabaları karşılıksız kalmıyacaktır.

Soru 100 : Türk felsefesinin boyutlarını, tek cümleyle, son bir kez özetler misiniz?

Aslında Türk felsefesinin boyutları, tüm olanaklarıyla, insanın boyutlarından başka birşey değildir.

DİZİN

Bazılarına bir bakıma uzun,
bazılarına oldukça kısa
gelebilecek olan bu denemeyi,
baştan sona okumak fırsatı bulamayanlara,
ya da bir kez okuduktan sonra,
şimdi de yeniden okuyup
kendi katkılarıyla
verimlendirmek isteyenlere,
yararı dokunacağını umduğum
bellibaşlı tutamakların
(birtakım alışkanlıklar açısından
gereksiz görünse de)
bir çizelgesi
bu dizin.

Açık felsefe, 106-109, 129, 131, 135, 163-165
Amaç, 15, 19-20, 66, 159-161, 163
Araştırma, 116, 133, 144, 150, 152,
Aristoteles 146
Atatürk, 5
Aydınlık düşünme, 112-114, 118, 128, 135
Aykırı, 11-12, 159
Aykırı düşünme, 11-13, 16-19

Ben-diye-konuşma, 13, 24
Bilgi, 85, 116, 127, 130, 133, 144
Bilim, 39-41, 111
Bilim ile felsefe ilişkisi, 39-42, 129
Bilinç, 110, 146-147, 150, 154

Cervantes, M., 145
Carnap, R., 146
Ciddilik (felsefe karşısında), 27-29, 31, 33, 44-48, 136, 160
Cumhuriyetin 50. yıldönümü ve felsefe, 11, 17-19, 100

Çeviri, 64-65, 143
Çok okuma, 144-146
Çözümleyicilik, 20, 163

Değerlilik (felsefede), 19, 27, 32, 87, 102-105, 151, 156
Demokritos, 119
Devlet-felsefe ilişkisi, 42-48, 82
Dergi, 63
Descartes, R., 73, 146
Dil, 26, 33, 65, 99-102, 143-144, 153
Din, 36-39
Din-felsefe ilişkisi, 37-38
Doktora düzeyinde felsefe, 60
Durum-saptaması, 25-26, 51-53, 77-79
Düşünce, 12, 101, 147
Düşünce deneyi, 160-165

Edebiyatçı, 30
Edebiyat-felsefe ilişkisi, 30-34
Eğitim ve felsefe, 121-126, 128-136, 141, 147-148, 150-155
Eleştiri, 19-20, 86
Eleştiricilik, 112,115-116
Evrensellik (felsefede), 107-109, 164

Farabi, 73
Felsefenin durumu, 23-26, 51-53.
«Felsefe» sözcüğü, 14, 25, 43-44, 46
Felsefe (genellikle), 14-15, 17-18, 26-29, 43, 51, 67, 125, 132, 134, 139, 145, 163-164

Felsefe anlayışı, 14-15, 67-74, 164
Felsefe bilinci, 27-28, 109-112, 126-128
Felsefenin dışla ilişkileri, 25-26
Felsefenin «iyiliği», 79-85, 94-
Felsefenin «iyiliği», 79-85, 87, 92, 95-95
Felsefede konu, 110-112, 127, 130, 133
Felsefe yazısı, 145, 151-152
Filozof, 70-71, 73, 93, 112-113, 122, 133, 148, 154
Filozof yazıları, 51, 143, 148, 154-155

Gazali, M., 9, 73
Geçmişteki felsefe, 83, 152
Gelecek, 15-17, 89, 163
Günlük dil, 13, 25-26
Güvenilir metin, 142-143

Halk, 26-28
Hartmann, N., 73
Hayyam, Ö., 145
Heidegger, M., 32
Herakleitos, 146
Homeros, 145
Hoşgörü, 112, 116-118, 151
Hume, D., 146
Husserl, E., 32, 73

İlgisizler, 68-69
İyimserler, 73-74

Kaçınılmaz girişimler, 79-84, 99
Kant, I., 146
Kaynak (felsefede), 139, 142-143
Kierkegaard, S., 31
Kitap, 64, 140-146
Kötümserler, 70-72
Kültür, 24, 63, 83, 131, 149
Kültür bilimleri, 41

Leonardo da Vinci, 75
Lise ve felsefe, 54
Lise-üstü felsefe, 55
Liu Tsung-yüan, 158

Mantık, 142, 149, 151, 159, 161, 163
Marx, K., 146
Meta-felsefe, 13, 95
Mevlâna Celâlettin Rûmî, 73
Model, 89-93

Nesnellik (okumada), 150-153
Nietzsche, F., 21, 146

Okuma, 140-142, 146-156
Okuma bilinci, 146-155
Olanak, 20, 99, 106-107, 123, 125, 161-162
Orijinallik, bk. özgünlük
Ortega y Gasset, 137
Öğrenen, 134-136, 156
Öğreten, 132-136, 156
Öğretim, bk. eğitim
Öğretim kurumları ve felsefe, 53-60
Özgeçmiş ve felsefe, 85-89
Özgünlük, 107-108, 143

Pir Sultan Abdal, 73
Platon, 146

Resim sanatı, 35
Russell, B., 97, 146

Sakınılacak şeyler, 99
Sanatçı, 34
Sartre, J.P., 32
Seçenek, 136, 161
Soru, 110-111, 133-134, 141, 145, 149-165
Sorumluluk, 14-15, 17-20, 136
Sühreverdi, Ş., 73

Tanım, 14-15, 126
Tarihsellik, 16, 152-153
Tehlike (felsefe bakımından), 28-30, 34, 37, 43-44, 144
Teknik, 39-41
Tek filozofçuluk, 92-94
Toplum, 88, 109, 117, 126, 141, 161
Türkçe, 99-101
Türk felsefesi, 11, 51, 62-63, 99, 103, 107, 109, 118, 123, 128, 131, 135,149-150, 155-156, 161-165

Uzmanlık, 15, 84-85, 109, 111, 130, 164

Universitelerde felsefe, 55-60

Valéry, P., 49

Wittgenstein, L., 146

Yabancılaşma ve felsefe, 130-131
Yasaklama, 141, 149, 151, 155
Yavaş okuma, 145
Yayın, 61-65
Yiğitlik, 115-116
Yorumlama, 149, 151, 155
Yunus Emre, 73

İÇİNDEKİLER

I. TUTUM

Soru 1 : «Türk Felsefesinin Boyutları» başlığı neyi dile getiriyor? 11
Soru 2 : Türk felsefesi üzerinde ne tür düşünceler öne süreceksiniz? 11
Soru 3 : «Düşünce» deyince ne anlıyorsunuz? 12
Soru 4 : Nasıl bir «felsefe» kavramını gözönünde bulunduruyorsunuz? 14
Soru 5 : Asıl kaygınız Türk felsefesinin geleceğine yöneldiğine göre, gelecek üzerinde ne düşünüyorsunuz? 15
Soru 6 : Hangi ortamdan kalkarak konunuzu işliyor, hangi ufkun insanı olarak felsefeye bakıyorsunuz? 17
Soru 7 : Varmak istediğiniz amaç ne? Hangi yolu izleyerek bu amaca ulaşmayı tasarlıyorsunuz? 19

II. DIŞLA İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN FELSEFENİN DURUMU

Soru 8 : Neden, ilkin, Türkiyede felsefinin bugünkü durumunu bilmemiz gerekiyor? 23
Soru 9 : Kolay birşey mi Türkiye'de felsefenin bugünkü durumunu bilmek? 23
Soru 10 : Felsefenin bugün Türkiye'deki durumu en uygun nasıl aydınlatılabilir? 25
Soru 11 : Felsefe karşısındaki en eski, en yaygın davranış kimin davranışı? 26
Soru 12 : Halk felsefeyle ilgilenmez mi? 27
Soru 13 : Halkın nasıl bir felsefe bilinci var? 27
Soru 14 : Halkın felsefe karşısındaki bellibaşlı davranışları nelerdir? 28
Soru 15 : Peki ya edebiyatçılar? Kim bu edebiyatçılar? Onların felsefeyle ilişkisi üzerinde durmıyacak mısınız? 30
Soru 16 : Felsefeyle ilişki kurmaya yönelen edebiyatçılar ne tür bir tutum içindeler? 30
Soru 17 : Bu davranıştaki edebiyatçılar nasıl değer-

iendiriyorlar felsefeyi? 32
Soru 18 : Felsefeyle alış-verişe yanaşmayan edebiyatçılar da var mı? 33
Soru 19 : Günümüz Türkiyesinde sanatçılarla felsefe arasındaki bağ nedir? 34
Soru 20 : Ressamlar felsefeye nasıl bakıyor? 35
Soru 21 : Din doğrultusundakiler felsefeye ne tür bir davranışla yöneliyorlar? 36
Soru 22 : Felsefeye din açısından tehlikeli birşey gözüyle bakanlar ne yapıyorlar? 37
Soru 23 : Felsefeyi dine yararlı diye niteleyenlerin yapmak istediği ne? 38
Soru 24 : Bilim ve teknik adamlarının genelliklè nasıl bir felsefe anlayışı var? 39
Soru 25 : Kültür-bilimleriyle uğraşanlar felsefeyi nasıl anlıyor? 41
Soru 26 : Devletin felsefe için önemi nedir? 42
Soru 27 : Devlet yönetimi çevreleri «felsefe» sözcüğünü hangi anlamlarda kullanıyor? ... 43
Soru 28 : Devletin felsefeyi ciddiye aldığı söylenebilir mi? 44
Soru 29 : Şu son yıllarda devletin felsefe karşısındaki tutumu değişikliklere uğradı mı, uğramadı mı? 46
Soru 30 : Özet olarak, devlet-felsefe bağı ne durumda bugün? 47

III. FELSEFE-İÇİ DURUM VE DAVRANIŞLAR

Soru 31 : Felsefenin bugün Türkiye'de ne durumda olduğu en belirgin hangi çevrede yansımakta? 51
Soru 32 : Felsefe yazıları yazanların, felsefe okuyanların, felsefe okutanların meydana getirdiği çevrede felsefenin nasıl bir görünüme büründüğünü incelemek, birtakım güçlükleri yenmeyi gerektirmez mi? 51
Soru 33 : Önce öğretim kurumlarına bir göz atmak gerekmez mi? 53
Soru 34 : Liselerde ne kılıkta ortaya çıkıyor felsefe 54
Soru 35 : Lise-üstü meslek okullarında felsefeye ayrılan yer ne? 55
Soru 36 : Üniversitelerde kimler felsefe okuyor? fel-

sefe diye ne öğretiliyor? nasıl öğretiliyor? 55
Soru 37 : Peki ne yapıyor bütün bu Felsefe'yi bitirenler? neyle uğraşıyorlar? nerde çalışıyorlar? 59
Soru 38 : Doktora düzeyindeki felsefe öğreniminde durum ne? 60
Soru 39 : Yayınlar bakımından felsefeye yaklaştığımızda neyle karşılaşıyoruz? 61
Soru 40 : Ana çizgileriyle ne durumda Türk felsefe yayınları? 62
Soru 41 : Türk felsefe yayınlarına ilişkin sayısal ipuçlarımız var mıdır? 62
Soru 42 : Kitap halindeki yayınlardan çeviriler hangi düzeyde? 64
Soru 43 : Çeviri olmayan Türkçe felsefe kitapları genellikle ne durumda? 65
Soru 44 : Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde doğrudan doğruya felsefe alanına ilişkin öğretim ve yayın etkenliğinin topluca durumu, zorunlukla birtakım sorular getirmez mi akla? 66
Soru 45 : Bu soruları nasıl incelemeli? 67
Soru 46 : Bugün Türkiye'de felsefeyi uğraş edinmiş olan herkes, felsefenin varlığı, gidişi, olanakları üzerindeki anlayış ve değerlendirme bakımından tek bir öbek meydana getirmediğine göre, ilkin, felsefenin yazgısıyla pek ilgilenmiyenlerin davranışını kısaca incelemek doğru olmaz mı? 67
Soru 47 : Felsefe okuyanlardan, öğreten, üretenlerden bir kısmının, genellikle Türk felsefesi karşısında kötümser bir davranış benimsesediğini söyleyemez miyiz? 70
Soru 48 : Türk felsefesine iyimser bir açıdan bakan ilgililer yok mu? 72

IV. SAKINILACAK ŞEYLER

Soru 49 : Felsefeye ilişkin durum - saptamalarıyla iş biter mi? 77
Soru 50 : Felsefenin durumunu onaylamayıp felsefe için birşeyler yapmaya kalkışanların her yaptığını evetleyebilir miyiz? 79
Soru 51 : Felsefe için birşeyler yapmak gereğini du-

yanlar, kendilerini uluorta davranışlara kaptırırlarsa, felsefeye ne gibi zararları dokunabilir? 80
Soru 52 : Bugün Türkiye'de felsefeye kestirmeden iyilik etmek üzere ortaya atılanların, en çok gerçekleştirmek istediği biriki somut iyilik üzerinde durabilir misiniz? 84
Soru 53 : Özgeçmişe dönerek felsefeyi kalkındırmak isteyenlerin tutumu ne? 85
Soru 54 : Felsefeyi özgeçmişten devşirilen güçle kalkındırmak isteyenlerin savını çözümleyip eleştirir misiniz? 86
Soru 55 : Model'e başvurarak felsefeyi yüceltmek isteyenler ne düşünüyorlar? 89
Soru 56 : Felsefeyi bir model e başvurarak yüceltmenin ne gibi sakıncaları olabilir? 91
Soru 57 : Tek bir ada yönelerek, tek bir filozofa bağlanarak felsefeyi kalkındırmak isteyenlere de rastlanmıyor mu? 92
Soru 58 : Tek bir ada yönelerek, tek bir filozofa bağlanarak felsefeye atılım kazandırmaya çabalayan kimselerin karşılaşabileceği güçyükler neler? 93
Soru 59 : «Felsefenin iyiliği» deyince ne anlamamız gerekiyor öyleyse? 94

V. KAÇINILMAZ GİRİŞİMLER

Soru 60 : Sakınılması gereken şeyler yanında felsefe için yapılması kaçınılmaz olan şeyler de yok mu? 99
Soru 61 : Türk felsefesi ile Türkçe arasındaki sıkı bağı açıklar mısınız? 99
Soru 62 : Felsefenin değerliliği değersizliği sorunu nasıl bir sorundur? 102
Soru 63 : Türk felsefesinin değerlilik ölçeğini nerede aramamız gerekir? 103
Soru 64 : Zengin olanaklı bir felsefenin dışa açık olması zorunluluğundan ne anlıyorsunuz? 106
Soru 65 : Başarılı bir Türk felsefesinin, kendini tümdünya felsefesine açık tutmasındaki gerekçe nedir? 107
Soru 66 : İçe kapanma, dışa açık olma bakımından Türk Felsefesinin yapması gereken nedir öyleyse? 109

Soru 67 : Türk felsefesinin kendi üzerinde bir bilinci olması gereğine ne dersiniz? 109
Soru 68 : Etkenlik bakımından sınırları, konusu ve işleyişi üzerindeki bilinç ne sağlar felsefeye? 110
Soru 69 : Felsefenin her zaman her yerde amaçlaması gereken öğeler nelerdir? 112
Soru 70 : Aydınlık düşünme felsefe için ne tür bir erdemdir? 113
Soru 71 : Eleştiricilik felsefe için neden zorunludur? 115
Soru 72 : Hoşgörü olmadan neden felsefe olmaz? 116

VI. FELSEFE EĞİTİMİNİN BAŞLICA İLKELERİ

Soru 73 : Bir eğitim ve öğrenim sorunu olarak felsefe üzerindeki görüşünüzü açıklar mısınız? 121
Soru 74 : Felsefe eğitiminde asıl önemli olan nedir? 124
Soru 75 : Felsefe eğitiminden söz edilir edilmez ilk akla gelen nedir? 125
Soru 76 : Felsefe eğitiminden söz ederken akla ilk gelmesi gereken şey felsefe bilinci olduğuna göre, felsefe bilinci konusunu azıcık deşer misiniz? 126
Soru 77 : Türk felsefesinin nasıl bir ışıldak olması gerekir? 128
Soru 78 : Felsefenin tek başına öğretilmesi niçin doğru değildir? 129
Soru 79 : Hangi felsefe eğitimi Türkiye'de özlenmesi gereken eğitimdir? 131
Soru 80 : Öğretenin felsefe eğitimindeki yerini belirtir misiniz? 132
Soru 81 : Öğreten ile öğrenen arasındaki ilişkiler bakımından felsefenin durumu nedir? ... 134
Soru 82 : Türk felsefesinin gelişmesini, öğreten ile öğrenenin birlikte yetişmesine bağlamak yerinde bir saptama ve değerlendirme olmaz mı? 135

VII. OKUMALAR

Soru 83 : Felsefeyi besleyip oluşturan kaynaklar nelerdir? 139

Soru 84 : Felsefeyi besleyen bir kaynak olarak okumanın özelliği ile önemini belirtir misiniz? 140
Soru 85 : Rasgele okusak olmaz mı? Yoksa birtakım gerekleri mi var okumanın? 141
Soru 86 : Okuma metni olarak her felsefe yazısına güvenmek doğru mudur? 142
Soru 87 : Kaynaktan içme, özgün, orijinal metinlere gitme gereği karşısında felsefe alanında durmadan artan çeviri metinlerinin durumu ne? 143
Soru 88 : Çok felsefe kitabı okumak iyi midir, kötü müdür? 144
Soru 89 : Öyleyse ne tür bir davranışla felsefe yazılarını okumaya yönelmek gerekir? ... 145
Soru 90 : Felsefe okumalarının kendine özgü bir bilinci olduğunu söyleyebilir miyiz? 146
Soru 91 : Felsefe açısından en katkılı okuma hangi doğrultudaki okumadır? 150
Soru 92 : Nesnel, objektiv tutumlu bir felsefe okumasının başlıca nitelikleri nelerdir? 151
Soru 93 : Her yazı gibi felsefe yazıları da tarihselliğin damgasını taşıdığına göre, tarihselliğin hakkını vermek de ilginç bir okuma sorunu olarak ortaya çıkmaz mı? 152
Soru 94 : Felsefede asıl okunması gereken yazılar filozof yazıları değil mi? 154
Soru 95 : Bir felsefe yazısı çeşitli yaklaşımlarla okunabileceğine göre, yorumlar, anlamalar, değerlendirmeler bakımından bir çokluk sözkonusu değil mi? 155

VIII. SONUÇ YOKLUGU

Soru 96 : Sonuç ne peki? 159
Soru 97 : Bu kitabın bir düşünce deneyi olduğunu saptamak doğru olmaz mı? 160
Soru 98 : Bu kitabın, bir süreç olarak Türk felsefesinin bazı önemli gerçekleri ile seçeneklerine ilişkin başlıca boyutları aydınlığa çıkardığı söylenemez mi? 161

Soru 99 : Türk felsefesinin boyutlarına ilişkin olarak bu kitapta sunulan deneyin hepimizi, herkesi ilgilendirdiğini söylemek doğru bir saptama olamaz mı? 163
Soru 100 : Türk felsefesinin boyutlarını, tek cümleyle, son bir kez özetler misiniz? 165

DİZİN 166

{kutupyıldızı kitaplığı}
610

Nermi Uygur, 1925 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nin Klasik Bölümü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1952 yılında kültür bilimlerinin varlık ve yöntem sorunlarına ilişkin bir çalışmayla felsefe doktoru oldu. 1979-1981 yıllarında Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde felsefe okuttu. 1964 yılından beri İstanbul Üniversitesi'nde felsefe profesörü. / Avrupa'nın değişik ülkelerinde inceleme ve araştırmalar yapmış olan Nermi Uygur "Mind", "Kant-Studien", "Zeitschrift für Philosophische Forschung", "Aut Aut" gibi dergilerde çeşitli dillerde yazılar yazmıştır. Türkçe'nin kendine özgü bir kültür dili olmasına özen gösteren yazılarıysa "Felsefe Arkivi", "Türk Dili", "Yeni Dergi", "Yeni Ufuklar"da çıkmıştır. / Özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleriyle çevirileri dışındaki başlıca yapıtları: **Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu** (1958, 1972), **Dilin Gücü** (1962, 1984), **Felsefenin Çağrısı** (1962, 1971, 1984), **Dünyagörüşü** (1963), **İnsan Açısından Edebiyat** (1969, 1977, 1985), **Türk Felsefesinin Boyutları** (1974, 1988), **Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi** (1975), **Dil Yönünden Fizik Felsefesi** (1979, 1985), **Yaşama Felsefesi** (1981, 1984), **Kültür Kuramı** (1984) / **Türk Felsefesinin Boyutları,** Nermi Uygur'un, birinci basımı 1974 yılında gerçekleşmiş olan yapıtının tıpkıbasımıdır. Bu yapıt: Türkiye'de felsefenin çağımızdaki durumu ile gelecekteki seçeneklerini tüm evren felsefesi içindeki yeri ve olanaklarıyla değerlendirmeyi amaçlayan ilk kitaptır.

KDV dahil 3.300 TL